

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BALÁZS ATTILA: Egy idegroncs apa intő levele (*avagy jelentéktelen töredék a képzettárstalanság irdatlan kövületéből*) 577
CSIKI LÁSZLÓ versei 591
FORGÁCH ANDRÁS: Azok a cluj-napocai napok (*útirajz, III., befejező rész*) 593
TOMPA GÁBOR versei 610
KEMÉNY ISTVÁN versei 612
KŐRÖSI ZOLTÁN: Nem az időben (*elbeszélés*) 613
TÉREY JÁNOS versei 624

*

- ÉNEKLŐ BORZ-JÁTÉK: *Láng Zsolt, Jakabffy Tamás, Kisgyörgy Réka, Márton László, Salat Levente, Vida Gábor és Visky András fordításai, Akutagava Rjunoszuke elbeszélésének részlete* 626

*

- KÁROLYI AMY: „Nem kívánok nagy ember lenni” (*A fiatal Weöres Sándorról*) 634
MEZEI ÁRPÁD: Keserü Ilona 641
KISS ZOLTÁN: „csak fölszéllel vagyok bolond...” (*Kísérlet a Hamlet cselekményének rekonstruálására*) 645
MAKAY IDA versei 651
KERESKÉNYI SÁNDOR: A legitimitás ontológiája 652
SOMOS RÓBERT: Szilasi Vilmos pályakezdése 655
MELIORISZ BÉLA versei 660
HAVASRÉTI JÓZSEF: A különidejűség kalandja (*Bocz Gyula szobrai és fogadtatásuk*) 661

*

- CSONTOS ERIKA: „A tűzhalál egészen más szavakat követel, mint a vízhalál” (*Karátson Endre: Átvitt értelemben*) 667
ERDŐDY EDIT: Örkeny-magyarázatok (*P. Müller Péter: A groteszk dramaturgiája*) 670

1993

JULIUS-AUGUSZTUS

KÉPEK

BOCZ GYULA: Nyíló forma [1982] 592, Tektonikus mozgás
[1983-84] 623, Ufó [1983] 654, Csillagok [1973-74] 666

Füzi István, Görbe Ferenc és Dr. Varga Gyula fotói

*Folyóiratunk 1993-ban a József Attila Alapítvány,
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, valamint a
Central & East European Publishing Project
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható*

Pécsett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.
Wirth és Tsa, IX., Ráday u. 33/b.
Katalizátor Iroda: VIII., Mikszáth Kálmán tér 2.,
VIII., Krúdy Gy. u. 4.; V., Szerb u. 21-23.;
VI., Teréz krt. 30.; VII., Erzsébet krt. 39.

60,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXVI. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, MEDVE A. ZOLTÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

JK

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/336-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a József Attila Alapítvány, valamint a
Central & East European Publishing Project támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor.

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámmra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 660,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ORSZÁGOS SZÍNHÁZI TALÁLKOZÓ PÉCSETT. A találkozó előadásait ebben az évben *Petrovics Emil* zeneszerző válogatta, s a műsorban a következők kaptak helyet: Shakespeare: *Lear király* (a budapesti Arany János Színház előadása, *Acs János* rendezése), Weingarten: *Nyár* (Pécsi Nemzeti Színház, *Szikora János*), *Ideleenn* (Gorkij *Éjjeli menedékhelye* alapján, zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház, *Verebes István*), Mozart: *Figaro házassága* (vígopera, Szegedi Nemzeti Színház, *Galgóczy Judit*), Katona József: *Bánk bán* (budapesti Nemzeti Színház, *Iglódi István*), Ray Rigby: *A domb* (Víg Színház, *Kapás Dezső*), Molière: *Scapin furfangjai* (Temesvári Színház, *Laurian Oniga*), Örkény István: *Kulcskeresők* (Budapesti Kamaraszínház, *Csiszár Imre*), Schiller: *Stuart Mária* (Miskolci Nemzeti Színház, *Telihay Péter*), Edward Albee: *Mese az állatkertről* (Budapesti Komédiúm, *Taub János*), Szomory Dezső: *Hagyd a nagyapát* (egri Gárdonyi Géza Színház, *Szegvári Menyhért*), Botho Strauss: *Az idő és a szoba* (Radnóti Színház, *Szikora János*), Bernstein: *West Side Story* (Víg Színház, *Eszenyi Enikő* – az előadásra technikai okok miatt Kaposvárott került sor), Bertolt Brecht: *A kaukázusi krétakör* (kaposvári Csiky Gergely Színház, *Babarczy László*), Heinrich Böll: *Katharina Blum elvesztett tisztessége* (Bereményi Géza átdolgozásában, Katona József Színház, *Ascher Tamás*), Parti Nagy Lajos: *Ibusár* (huszerett, debreceni Csokonai Színház, *Pinczés István*), Kárpáti Péter: *Akárki* (moralitásjáték, Katona József Színház, *Zsámbéki Gábor*). – A fesztivál keretében a Művészetek Háza műhelybeszélgetéseknek adott otthont, így többek közt a június 15-i, *Színház ma (vidéken)* címűnek, amelyen Parti Nagy Lajost, *Pinczés Istvánt*, *Majzik Editet* és *Tóth Zoltánt* P. Müller Péter kérdezte. – A Pécsi Kisszínház *Törzsasztal* című sorozatában *Petrovics Emillel* június 8-án, *Eszenyi Enikővel* június 12-én *Harsányi László*, *Ascher Tamással* 13-án *Hargitai Iván* beszélgetett.

KIÁLLÍTÁSOK. A Múcsarnok Dorottya utcai kiállítótermében *Peter M. Pfersick* fotóművész kiállítása június 4-től 20-ig volt látható. Ugyancsak a Múcsarnok szervezte azt a szabadtéri szoborkiállítást, amelyet a budapesti Palme-ház előtt tekinthettek meg az érdeklődők június 10. és július 11. között.

Ugyanezen idő alatt a Palme-ház a *Panteon Csoport* műveinek adott otthont. Június 14-én nyílt Richard Paul Lohse *Moduláris és szeriális rendszerek* című kiállítása, mely augusztus 1-ig látható az Ernst Múzeumban. *Orbán Katalin* keramikusművész alkotásai június 24. és július 18. közt tekinthetők meg a Múcsarnok Dorottya utcai kiállítótermében. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum központi épületének dísztermében barokk hangszerek kópiái láthatók június 25-től július 18-ig, bemutató hangversenyek kíséretében. – A budapesti Astoria Galéria június 10-én nyílt meg *Tövissi József* képzőművész kiállításával, mely június 24-ig volt látogatható. – A Szolnok Városi Művelődési Központ *Pattantyús József* képzőművész alkotásait mutatta be június 11-től július 11-ig. – A Pécsi Galériában a *XIII. Országos Kisplasztikai Biennálé* anyagát tekinthetik meg az érdeklődők július 18. és augusztus 24. között. A Pécsi Kisgalériában *Michel Bouvet* párizsi grafikusművész kiállítása július 2-től 25-ig tart. Ugyanitt július 29-től augusztus 22-ig *Orosz Péter* szobrászművész alkotásai láthatók.

MAKAY IDA KITÜNTETÉSE. Göncz Árpád köztársasági elnök *Makay Ida* költőnőt a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesítette, melynek átadására június 14-én került sor a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban. Gratulálunk munkatársunknak.

POLCZ ALAINE ÉS MÉSZÖLY MIKLÓS voltak a vendégei a Pécsi Városi Könyvtár által szervezett író-olvasó találkozónak június 2-án, a Várkonyi Nándor Könyvtárban. A vendégeket *Bükkösi László* kérdezte, közreműködött *Sebők Klára*, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze.

ÚJ KÖNYVEK. Az Ünnepi Könyvhétre jelent meg Kabdebó Lóránt *36 év – Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1945-57*, Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945-91* és Kovács Sándor Iván *A „Syrena” és a szobor* című kötete; az első a Magvető, a második az Irodalomtörténeti füzetek, a harmadik a Pannónia Könyvek gondozásában. A műveket a szerzők és *Szirtes Gábor* mutatták be június 7-én a Művészetek Házában.

BALÁZS ATTILA

Egy idegroncs apa intő levele

*avagy jelentéktelen töredék a képzettárstalanság irdatlan kövületéből,
avagy fennkölt beszéd egy alpári egérlyukhoz*

(Régi regényrészlet)

hát érdemes álmaink világát?

Ha messzi, kinti utakról érkezel, és a bejáratban megtorpansz egy pillanatra, zavartan törölgetve le két mesés bakancsodról távoli utak sarát, mert még nem tudod, kinek a lakásába toppanhatsz; ha a hosszú utak porától fáradtan káprázó szemed előtt számok és betűk összeolvadnak, hogy szinte valamiféle csodás és véletlenes „felsőbb beavatkozásként” immáron tudod: – selymesen ritkás, lenfanszörzetű segítőangyal álljon eléd, ajtót nyitó kulcs alakját öltve, kisvártatva elrebbenve, akkor magadra maradsz a szobában, melyben sorrendben immár erre is emlékezhetsz, akár egy szőke szőrszálra: jobbról balra: hommage à nagy sakk-matt íróasztal márványlapja. Villanysparherd, deszka: egy negyedik garnitúrából való hajlott könyvespolc – egy vaksi, félnótás kanárikakas kissé halkuló trillázása a poros könyvek felett, összedrótozott asztali lámpa. A lámpát bedugod az egérlyuk torkába, azon elmélkedve, vajon: merre lehet a másik vége? Ahonnan jöttél, tán nem oda vezet vissza? Valamely rejtett vájatokon, járatokon, alagutakon. Nem teljes egészében, de nem hagy nyugton, akár egy bedőlt falú tanya képe. Egészen halk, hívó zenét sugároz, ami lassan minden mást elnyom, elhanyagolható neszezéssé zsugorít, s akkor érzed, rövidesen menned kell, csak nem akarsz hinni a fülednek, hátul kis gömbölyű papírgalacsinokat eregetsz. Felállítod magadnak a tilót, ám az se állíthat már meg. Hosszú mozdulatlan várakozásában széked az egérút felé fordítva. Rögeszméddé válik ez a lyuk, akár a szirének dala; a szőkés szirének muzsikája, ami valamikor még ellenállhatatlan szirénahangjával az egyébként erényes Winnetout is rabul ejtette. Készülödsz valamire?

A tárgyak fokozatosan eltűnedeznek, prézlivé válnak, kihullanak a látókö-

rödből, csak ez a rögeszmédé váló lyuk marad. Fokozatosan hozzáidomulsz, gondolatát is megszokod – kisebb-nagyobb zökkenőkkel lyukáramvonalasodsz, meg se állsz a Lingviztikus Szikla tornácáig, sőt azon is túl.

Hát érdemes álmaink világát?

Indulás, indulás! – ordítod, miközben azt se tudod, kinek, de a jegyedet nyújtod, majd helyet foglalsz a szimbolikus vitorlavászon előtt.

Hát érdemes álmaink világát – a gombák istenéhez folyamodva – gyönyörű szép lepkeszárnyak feszítávolságaként kibontakoztatni? Nem denevérszárnyakra akarsz te pillangómintákat pingálni?

A kérdés elhangzott, a lyukban sokáig visszhangzott, s akkor elindultál, egészen a nyelvszikla sziklanyelvéig, mi több: azon úgyszint túl, túl, túlon túl. Magaslati pontodról messzire rugaszkodva, könnyű alumínium-konstrukcióra feszített kigyóbőr sárkányodon keringve hosszan világod felett, néha veszélyes turbulens örvényekbe keveredve, általában félgyőztesen mindig kikeveredve – szállok markomban szárnyam szálaival én, az anyátlan, kis hőseim felett, siklószárnyaim tühegyét a FÜRGE MEGFOGHATATLANRA irányítva, az emelő légáramlatok meglovaglási technikájának ismeretében éles kanyarral, az alásiklás összetett, ám egyszerű műveletével hirtelen újra alásuhanva, egyenest a Kaleidoszkóp-tér kellős közepén landolok, összezárom szárnyaim, pihegő potrohom szőrszála felcsillannak a mindent bearanyozó napfényben. Vagyok. Winnetou, emlékszel, vár rám lágy, kissé akárha cinikus mosolyával: *Lucy a szívároány derekán?*

– Mit? Miről van szó?

– Ne játszd itt nekem a Blaha Lujzát! – kacsint rám. – Mit láttál odafönn?

– A göthös város mögött a távolban kis fehér tanyákat.

– Anyákat, kis kint-benteket? – sziporkázva szójátékkiz ősi, romlatlan humorával; pár foga hiányzik. – Rejtett alagutakkal minden össze lesz kötözve. Csak bele kell ordítani, majd visszhangzik tőle az üres kemence, meg hullámszik harcabszával a tengeri.

Kisvártatva révetegen hozzáfűzi:

– Valahol a távolban, odakinn a távolban.

Ekkor, váratlan hirtelenséggel egy keskeny vállú, mandulavágású fiatalember pattan elő a háta mögül, jobbát batátságosan nyújtja felém:

– Ő Csingacsuk, a cimbalmosunk – mutatja be beszéd társam.

Fejemen belülé látványos spórarobbanás történik, némi detonációktól kísértén; mint holmi negatívon, lelki szemeim előtt megjelenik egykor citeráló nagyapám fehér lenyomata a hófekete hóban, fehér hollók seregebben a diófára, feltörrik a legnagyobb diót, s rögvést kihullik egy csempe violinkulcs formájában a szörnyű felismerés:

– Várjunk csak, kedves barátaim, ti zenészek vagytok, nemde? Egy triót képeztek azzal a Szombattal...

– Péntekkel.

– Jó, legyen Péntekkel. És mit játszatok?

– Mindent – válaszolja Winnetou szemrebbenés nélkül. – Természetesen

mindent. Sokan vagyunk, egész nagyzenekart képezünk, s maga a Fátum vezénnyel nekünk Atahualpa utolsó leheletéig. Semmiféle triumvirátusról itt és most nem lehet szó, *hej, delaware devláré!* Könnyút, nehezét; vidámat, szomorút; talp fölé és talp alá valókat! Ilyet is, olyat is, merthogy, ugye, többféle hallgatóság akad. De a szívünkhöz nőtt legjobb szerzeményeinket maga az Idő költi.

– És kinek játsszátok ti ezeket a nótákat?

– Többnyire csakis magának Manitunak.

Órájukra pillantanak, egyeztetik a toronyóra mutatta idővel, és akkor máris csak a hátukat látom; távolodóban visszakiáltják:

– Találkozunk még. Így van ez: rázni kell a majomfát, kenyeres!

A tér színe fokozatosan sötétülő kobaltkéké válik, középen – valahol az imaginárius középen – Mouse dugószobra; különben kiürül. A csonka kúp alakú torony alatti pincéből ezúttal az EZÜSTÖS HOLDSUGÁR felcsendülő akkordjai lágyan, akár a valódi kínai selyem. Ráborul a térre, azonban: valamennyire még átlátszik, még látni ezt-azt. A kőburkolat természetes és mesterséges idomkövei közti réseken át kövirózsa, azaz fülfű (*Semper vivum!*) húsosan pozsgás levelei törnek a magasba – közülük egy épp Mouse (a filozófus) tátott száján át ront felfelé, talán egészen odáig, ameddig csak ronthat, mintegy szökőkút benyomását keltve. A hold – akár egy sugárzó, fogyatkozó kerek lyuk. Óvatosan minden elsötétül. A FEKETE LYUK képe egy rövidke illanó ideig, utána semmi. Az utcaköveket egyenként megmossák. Est és álom. Elteszik. Szőrburjánzás nájlónharisnya alatt, varjúháj – fekete, fekete, sötét. Elteszik. LYUK – a sötétség kompakt anyagán gyors ütemben táguló lyukak keletkeznek, végük felfelik, apró ponttá zsugorodik, elteszik. Ollóit csatogtató anyám hollófekete ruhában, szinte suhan a kobaltkék térben, húsosan kibomló ajkaival, zörögnek csontjai, találkozik a burkolattal (lassítva háromszor; alakjának elmosódó krétarajza; csorba olló, három szőrszál, gyűszűnyi félelem, elenyészik. Megmosdatják, felöltöztetik, elteszik. Messzire. Csend és csend, rend és rend. Két világot elválasztó hosszú, ámbátor alacsony fal fel!

Dereng. Nyikorgó vaságy.

Mintha kitartó föld alatti menetelés hallatszana, vagy csak az épülő, el sosem készülő földalatti?

A napsugár – amely reggelente finom arany szálakat szőne az egérlyuk köré, ha hozzáférhetne – indirekt fényével mozdulatlan, torz görcsbe rándult egérpofára vetődik, már majdnem a lyuk előtt: merevedő, befejezett haláltusa, a szemekben kifejeződött iszonyat – fél méterre a szabadságtól (egy álló időt mérő, szinte hanyagul elhajított karóra, továbbá egy pár csikos férfizokni társaságában). Mosolygó zöld női szempár: *GYORS ÉS BIZTOS AZ E-G-É-R-Ö-L-Ő!* A bitó árnyéka lassan alkotóira hullik, felszívódik. Reggeli busz kipufogója robban: még egy utolsó halántéklövés biztonsági okokból. Kész. Folytatódik:

AZ ÉJSZAKA VÉGE.

AMIKOR AZ EMBER A SAKKTÁBLÁN

(akár a nagyapa, a kis hős)

FELÁLL ÉS UTAT MUTAT NEKED:

FEL? FEL!

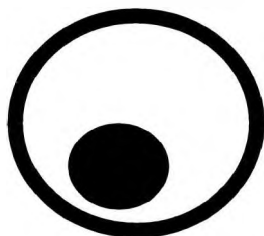
Odafönn ércvillanású repülő hús szívárványt maga után a kissé csípős reg-

geli levegőben. Tudjuk már, milyen kék híd magasodik és vezet el a múlt hívságaival telt várig, melynek tövében nők mossák lepedőiket. *Semper vivum. Albus albus!* Kicsit távol eső szemgolyók, reggeli borotválkozás. Orrlyukainkból kioldozzuk a szőröket. Megfésülködünk. Beleverjük fejünket a szemöldökfába. Jeget teszünk rá. Old Spice. Kilépünk még egy reggelbe. Bárminemű hajónak hült helye. Elment a Kapitány, s elment vele Figaro is. A nagyfülű. Csak a nők kacarásznak és csapkodják vásznaikat a kövekhez, akárha valami múlt időből ide-materializáltak. Zavarják a Csenedest. *Danubius, oh, Danubius!*

Már messziről látják a közeledő férfit, ezt a szúrós tekintetű, könnyű kezű, borbélyinasból jómódú, vakmerő köszörűst, aki isten tudja, hanyadszor: új lemezt tesz fel – immár magabiztosan közeledik. Az egyik zsebében – ezt jól tudják – vas, a másikban gumigolyó. Koromfekete hajú az egyik fiatal nő, enyhe markánságait sajátos bájjá szelídíti a fiatalság. Tekintete kissé riadt, de beletörődő: tudja, most még egy büntetés következik. Szemei: két távoli sötét pont (Eti muterus?). A férfi agyán rögvést átvillan az egyenes taktika: P19 lép E1 híján 20-ra. Kicsit arrébb, a beszélgetés nádasába cipeli áldozatát, ott zuhannak a mélybe. Az elengedhetetlen madarak csodálkozó köröket írnak e rendhagyó mocsári nász felett, míg gyilkos sörétek röpködnek köröttük, egy-egy beletalál meleg családi fészekbe – vagy milyen más képpel érzékeltessem?

Gyönyörűszép villásfarkú lepke telepszik egy vastag vargányára, a spóra-robbanás pillanatában oldalt fordul, ő is elalél – boldogan szunnyadnak a kénes kipárolgásokban, míg a kis titokzatos és alázatos manó elfújja gyertyáját. Furcsa mosolyával odébbáll.

A férfi, akár valami drámai hős, később – némi szemmel látható neoszentimentális patetikával – a nagy sötét vizekbe torkolló folyóba hajtja kondomját, gondolatban sokáig integet utána, míg erős karok meg nem ragadják, fel nem emelik, magukhoz nem rántják. A gumicsónak pedig rakoncátlanul és kiszámíthatatlanul folytatja útját a varázslatos íróasztal lépcsőzetesen kirántott fiókjainak természetes szépségű vízesésein át egyenest a melegforrások lágy, sötét kordbársonyos ölébe, ahol ez a csúf gumiszerszám már nem más, mint biztonságot nyújtó vízhatlan gumitojás, amelyben egy mesebeli szépségű kislány zigótája indul fejlődésnek, hogy 19.. egyik ködpáras hajnalán – a felejthetetlen földgázkitöréssel egyidőben – ő is ki-robbanjon tojásából: szökén, akár a nád, vállasan és izmosan, akár a keletnémet úszónők – kis amazonságában arányosan és tökéletesen. Úgy ficánkol a vízben. Alíz? Lilla, Trilla? Széles karcsapásokkal szeli a vizet, állítólag teljesíti három kívánságod. – De jól vigyázz, ha szürkülő téli estéken a melegforrások tájékára vetődsz és halk csobbanások kíséretében hívó női hangokat hallasz... A többi ismeretes. Soha többé ne menj ki télen a tanyára, nincs már ott mit keresned!

De az én kislányom?

Az az egyik szeme sötétbarna, másik szeme macskazöld magzatom?

Tudom, nagyobb az esély arra: ő nem az enyém, de ha netalán – mint ahogy többféleképp is elmondtam – mégis én lennék az apja, az ő édes nemzője, ami lehetséges, mert gyakran az áthidalhatatlannak tűnő úr elválasztotta fejezetek közt is átpattan az értelem magja, akkor miért nincs itt most velem?! Miért, hogy elmeséljem neki, miként kerekedtünk föl mi valamikor rég, hogy messzire sodródjunk, hogy voltunk is meg nem is: anya, az ő nagymama; apa, az ő nagyapja; nagyapa, az ő dédapja; valamint én – a kétbalkezes ezermester; földtelen felfedező, bordélyházi liliumtípró, frusztrált magányos bácsika, tömblakó leselkedő, kiégett fantazáló, kváziköltő és hajmeresztő drámaíró stb. stb. Hószítán átszítált hómegzők, vér a hóban, befagyott TANYA képe – merevedik, jegecesedik: van, méginkább: VOLT. Szél fúj, vödör csörömpöl. Kimeregetni a sosincs melegvizet? Hol volt, hol nem volt egyszer egy CSÜTÖRTÖK hófúvásos délutánja, mikoron a kölcsönként szán – a csődbe jutott szövetkezet romjaitól nem messze – a gyorsuló időben gyorsuló képekkel – jól látható ezen a régi dagerrotípián! – váratlanul a Chaplin-bajszú nagyapára dőlt, miközben a lónak nevében kipottyant a farka. Lassan a kavargó téli lisztben elmaradozott a diófa dőlt árbóca varjúkosaraival, tépett zászlajával, kis üres burkaival – végérvényesen bedől a kemence? Apa a melegforrásoknál gondolatban téphetett egyet a tél lótuszvirágaiból, hogy a halálra rémült vakmerő anya indián hajába tűzze, miközben elgurul a betonkád, s miközben pár kilométerrel odébb széliránt a majdnem szibériai olajmezőkön emberek tízei próbálják ráhelyezni a nekik annyi bajt hozó lyukra az erejüket meghaladó nagyságú betontömböt a gátlástalanul kiáramló ellenséges földisten-gáz útjának elzárása végett, márpedig ahelyett, hogy papírt-ceruzát fogtak volna, kiszámítandó, ugyanez az ellenséges gáz mekkora befektetéssel melegíthetné X fagyos lakóit Y ideig, még talán azokat is, akik a hidegtől félholtan, akár valami lelassult funkciójú barna gyíkok, városkörüli wigwamjaikban hevernek szanaszét félholtra dermedten, s már a Nagy Manituban sem bíznak, pedig igen, mert egyszer vala egy szánkó meg egy ugyanazon ló és nagyapa. Dédapád a lovat nagyapáddal a szán elé fogta, és mindahányan kiskevesen szépen elindultak, hanem akkor hirtelen ráborult a szánkó. Mindenki majdnem nevetett itt akkor és most. Belsőleg.

És akkor a térdemre ültetném, és a lószalámi képzetében egy valamikori háttartalan udvarra, duhaj huszárra, illetve egy kölcsönkapott, a Sorstól kihasználhatatlanul rövid időre kölcsönzött, teljes egészében és kifogástalanul soha be nem teljesedő menyasszonyra gondolva: elmesélném kincses fantáziámmal, hogy lettem én katona, miután különféle nehézségekbe ütköztem újralelt lakatlan szigetemen én, a fellegjáró alkalmi portás. Elkárognám egészen a nagy titokzatos egérlyukig családaltalan életem, hogy ideleinn – biztonságos búvóhelyemen, míg odafönn az önmegsemmisítő emberi butaság hatalmas tornádója pusztít – valami furcsa külön kis világgal szórakoztassam, egészen a veszély elmúltáig,

akárha valami torzóban maradó világgal is kedves kisleányom, miközben oda-fönn – mert hát érdemes álmaink világát? – több ezer kilométerre mutáns szörnyetegek csapatai csörtetnének egymás nyomában. Meghúzódnánk egy időre csendesesen, mert hát azért – minden nyomorúságos pánfélelmem ellenére! – nyilvánvalóan és természetesen: nem akarok én öngyilkos lenni (a mindennek végét szimbolizáló, egérveszejtő tilót is másnak eszeltem ki, meg azt a női kézbe való könnyű kis fegyvert a trágyadombok kincses szigeteivel egyetemben, ha igaz). **KUKURÍKÚÚ!**

S akkor – míg a külső világban, mondom, az önpusztító emberi féktelenség semmisít, immár erejem fogytán – legyűrhetetlen bátorságú, halált megvető/magvető opszessziómnak megfelelően egy kulcsot adnék át már reszketeg kezemmel gyönyörű és egyetlen kis női magzatomnak, egy 19. számú postaláda kulcsát, ha ugyan marad fönn egyáltalán bármi. A ládikóban, némi kobaltek borítékban a megalázó elhagyatottság két kis elbeszéléstörredéke lapulna. Egy novellafragmentum és egy – az előzőhöz szimbolikusan kapcsolódó – tanmese leánykám erkölcsi épülésére a kitűnő lélektani ismeretekkel rendelkező Aiszóposz nyomán, mintha maga a nagy Mouse (a filozófusok filozófusa!) mesélte volna át, helyenként színesen illusztrálva. A posta lényegi mivoltával megahanyadszor, ám szavahihetően utoljára egy kis ironikus célzattal visszaélve: a postaládikában egy katonacsonk szívtörredéke lapulna amolyan félkatona szereplőkkel, egy félisten caporallal, mint-hogy épp ezen motívumok a legalkalmasabbak az érzékeltetni óhajtottak érzékeltetésére. Mindez meglehetősen gyors, surranó gördülékenységgel, mondom, akárha maga Mouse írta volna, akiről mindhalálig elválaszthatatlan eszme- és munkatársa mondta volt, Alfred Hörplucke: *Non passaran, only, but artistico sempre*. Vagyis: Nem csak az ész, de a toll mestere volt!

Elmondanám kis tündéremnek, hogy – a legjobb szökési hagyományokhoz híven – miként hagyott faképnél bennünket fokozatos galád reményvesztéssel az ő édesanyja, meglépvén egy Márk nevezetű idegennel, oly cseles ügyességgel kuszálva össze maga után a nyomokat, ugyehogy: képtelenség legyen követni az élet felettünk törtető, magasba tornyosuló labirintusában, atomvilágítású girbe-görbe folyosóin, mindent bezabáló gyomrában, kérődző böffentései által minduntalan hátravetve, szilárd fogódzópont nélkül, sziget nélkül, talányos útjelzők rengetegében – tompuló ösztöneinkre hagyatkozva, amen?

És végtére is azt sem hallgatnám el, hazug sminkkel takargatva a kilógó, idomtalan igazságot: miként jelenik meg heves ölekezésében ez a kegyetlen gúny tréfáját űző szerelmespár, hol az egyik, hol pediglen valamely egészen más ablak ekránján esténként, talán fájdalommból merítve erőt magamutogató érintkezéseik végenincs láncolatához a plasztikmargarétás drapériák mögött épp eléggé láthatóan, de oly kiszámíthatatlanul, hogy itt még a komplementer számok logikája is csődöt mond. Eti, az érzékek grófnője most emberére talált, most éli világát – akár két szerelmes ékszerteknős átlátszó akváriumukban. Vigyázz, Eti, nehogy megrepedjen csodaszép páncélod burka!

Lényegtelen küljegyeit levetkezve: a fehér kocka is ugyanolyan, mint a fekete kocka. Jól vigyázz, kisleányom! El van vetve.

De miért? Miért ítélték az én kisleányom másnak?!

pár nap múlva

(nincs mese: ebben a hőségben megyünk a tengerre!)

Pár napra rá Péter hatalmas 0-t, nagy nullát lőtt az éjszakai lövészetben. A hegyes golyók a célpontra túl csapódva be, kilyukasztották az arra settenkedő Semmi se-lyem harisnyáját, amiért az aztán bosszúból döbbenetes csendet szőtt a lövölde kö-rüli házak köré. Emlékszel Péterre? Az emberek nyugtalanságukban megpróbálták átmenni egymáshoz, de nem tudták az ajtóikat kinyitni, egyre türelmetlenebbül ka-parásztak, kopogtak, verték az ajtót belülről félelmükben, segítség nem érkezett so-hanapján. Az eldördülő lövések mindig rossz emlékeket ébresztenek? Akiknek si-került átmenniük a szomszédba, vigaszra azok sem leltek. A katonák kilyuggatták a meredek domboldalt, majd felszívódtak, megválaszolatlanul hagyva a kérdése-ket. Csecsemők sírtak fel azon az éjszakán. Puskaapor durrant, mint finom hó, papír pilinkélt a földre. Egérölő Péter célzójáról lekopott a foszfor. Gellert kapott gondo-latai céltalanul süvítettek el az éjszakában, ahogy egyszer idejövet, odamenet, ami-kor hosszú, gyéren kivilágított vonaton kapta el a grafománia. Kábultan tántorgott sötét vagonról sötét vagonig, az illanóságra megoldást keresve, zsebében lüktető papírt és tűrhetetlenül viszkető, húsába fúródó irridium-tűhegyet, örökírókat szoron-gatva kupak nélkül. Mind meg akarta örökíteni ezeket a kísérteties halványkék fényben újságszeletek és szívócsöves pakolások, cigarettavégek, szivarcsutkák és lerágott csücskű tetrapakok – PUKK! –, kidurrint papírzacskók és széttaposott há-romszögletű (volt) sajtok, üres üvegek és kenyérdarabkák, banán, narancs és kol-bász, valamint tojás és almahéj, különböző köpetek és kibőfentett csevapcsicsák, színes műanyag zacskók, megtört kartonkofferek és kitömött plasztikhengerek, műbőr táskák meg szögletes, spárgával átkötött skatulyák, egérrágtá útibatyuk kö-zött minden rend és logika, bármilyen számozás nélkül a saját förtelmes bűzükben, fertőikben elnyújtózva, összekuporodva, a folyosón feltorlódva, füstölődve utazó alakokat, ehhez azonban le kellett volna ülnie, ami egyenest lehetetlennek mutat-kozott: hiába próbált beférkőzni bármelyik fülkébe, befeküdni útitársai közé, men-ten kirúgták. Ideges hajszolt frusztráltságában végigvágatott a szűk, zakatoló fo-lyosón, égő szivarcsutkás bábukat öklelve fel, reménytelenül foglalt WC-keket hagy-va el, dühösen hadonászó, szitkozódó kalauzokat lökve félre. Egyre gyorsabban, hogy majdnem kicsúszott alóla a futószalag, majdnem kilépett a semmibe: az utol-só ajtót vad rántással félrehúzza, megcsapta az éjszaka csípős levegője. Valahol a szerelvény másik végpontján, elöl, kis sárga csillagok miriádjaikat okádva száguldott velük, húzta őket előre a holnap bizonytalanságait rejtegető éjszakában a sípoló nagy tüzes kanca. A kormos arcú fűtő sátáni mosollyal köpött széles markába, az-tán hányt tovább a szemet, mintha élete múlna ezen. Vitték a hátsó vagonokban ti-vornyázó, lassan kijózanodó, döbbenetben egymásra bámuló bevonulókat. Mint va-lami tébolyult tarajas goethe, úgy pöfögött végig a vonat a kihunyt falvakon át. Hő-sünk akkor eposzt akart írni, minden pontján zakatoló, szikrázó eposzt, mint a nagy mechanikus vadkan leterítette Zrínyi, akár ólomról és papírmáséról, szétlőtt bakelit verebegről, bármiről, de reggelre mindent kivitt agyából a huzat. Zágráb fe-lé, kissé feljebb – ezúttal nem a tengerre.

Ah, az azúrkék tengerre! A jó és rosszindulatait dédelgető nagy kobalt kékségbe, végtelen hullámzásba, parttalan sós prózai kiterjedésekbe széles karcsapásokkal, Eti pongyolájában, egészen a nagy korallzátonyokig Cooktownnal szemben. Nagy, ríkító strandlabdává válni lenn a parton, hogy egy óvatlan pillanatban besodorjon bennünket a szél olyan mélyre, ahová már nem merészkedhetnek utánunk, búcsút inthessünk az utánunk bámuló bamba arcoknak, dagadó vitorlákkal az ismeretlenbe, előre! Méghogy katona, ráadásul közkatonana? Nem, kedves barátaim: kapitány! Hajóskapitány a maga hajóján, szél cserzette tengeri farkas, akit a majmok látnak utoljára Gibraltárnál, mielőtt hajója orrát a Tűzföld felé irányítaná, hogy a Jóreménység fokát megkerülve elinduljon az átkozott szigetekre.

Most képzeljünk el egy tengerparti éttermet, és fantáziánk segítségével rendezzük be úgy, ahogy annak kinéznie kell! Ne legyen túl drága hely, de ne is legyen valami utolsó, ahol az embernek kifordulna a falat a szájából, amikor dögölt skorpiót talál a tányérjában, amennyiben egyáltalán merészelt valamit rendelni. Netalán más undor-specialitásokkal szolgálnának borsos áron. Mondjuk, a kagyló mérgezett, a hal romlott, a sör poshadt, a bor a lehető legförtelmesebb lőrék keveréke, amelyet valaha is kóstolt, miután összerázkódva kiköpte a virágtartóban rég kiégett növényi dekorációra. A szalvétát mintha már többen is használták volna előttünk, a sőtartóban földszínű valami, az evőeszköz kétes tisztaságú, az abrosz lyukas, a pincér közönséges idióta, ráadásul mindenütt fényes zöld legyenek! Ne ilyen közönségeset varázsoljunk magunk elé, hanem árnyalattal, méghozzá pár árnyalattal jobbat, melynek lugasos teraszán ott üldögél a kissé megnyúlt arcú Péter (aki életében egyszer már volt tengeren) és vörösbort kortyolgat, minőségít, természetesen dohányzik, miközben kitűnően érzi magát. Az együttes dél-amerikai ritmusokra rögtönözget, míg a konyhából sülő fogashal inycsiklandó illata árad ki a teraszra, vegyülve a tenger jellegzetes szagával. Péter kitágítja orrcimpáit: fehéren gomolyog a füst az asztalon át, megsimogatja az asztal másik felén ülő, mosolygó lány hosszú, lencsőke haját. *Ne fújd rám a füstöt!* – mondja kacér tekintete, ugyanakkor: – *fújjad csak, fújjad!* Péterre mosolyog, tekintete lassan siklik körbe, egészen lassan, majd megállapodik egy pillanatra: a sűrű, sötét, egybeolvadó szemöldökű, Lucifer-ábrázatú klarinétos biccent, ajka félrehúzódik, amíg levegőt szív tüdejébe: a mély belégzés pillanatában a tátott szájú fogashalra emlékeztet. Hangszere érzéken csusszan be szájába, behunyja szemét, indulnak; lassú, lágyan cirógató szám következik, amely a végén vad, indulatos dobszólóba csap át, még egyszer felsír immár üvöltő fájdalomában a klarinét, szaggatottan kaffog, vonyít heves rohamában, majd hirtelen elhallgat. Szünet. Csak a halk beszélgetések moraja hallatszik.

– Hát nem egy rendkívüli est? – kérdezi Péter.

– De az – bólint a lány, aki a magával ragadó zene után elragadottságában nem tud materializálódni teljesen.

Hallgatnak, nézelődnek tovább. Péter megérinti a lány térdét az asztal alatt: elnézést! Felkel, elmegy. Odabent megigazítja nadrágját, megmossa kezét, belelép a tükörbe: hosszan szemléli a saját ábrázatát. Mire visszatér a tükörből, már változott a helyzet: ámulva kell tapasztalnia, hogy nem ő ül ugyanannál az asz-

talnál, melynél ült, hanem egy magas, kissé hosszú orrú, jóvágású férfi, lebar-
nultan, talpig fehérben, pimaszul mosolyog a lányra, valamit magyaráz neki.

– Hiszen ez a Káplár – gyökerezik földbe a lába. Kiáltani szeretne: – NEM, EZT
MÁR AZÉRT MÉGSE!

Ehelyett sarkon fordul és elmegy. Magányosan iszogat egy félreeső asztalnál.
Amazok nem zavartatják magukat, vígan csevegnek, mintha ő nem létezne ezen a
világon. Mint megbotránkozott puszta fikció ül az aprópénzes asztalnál, míg a vé-
césnéni fiatalságáról mesél neki révetegen. Végül táncolni akar Péterrel, de emez
nem hajlandó. A vécésnéni elébe borítja az össz aprót, de Péter emelt fejjel, büszkén
félretolja a táncba hívó hibbant öregasszonyt, aki szitkozódni kezd. További cselek-
vésként az a másik kettő mintha néha oda-odavetne egy-egy megvető pillantást, de
ebben nem lehet biztos. Szemmel láthatóan jól szórakoznak. Nagyon érdekeset me-
sélhet a Káplár, mert a lány nem hajlandó levenni a tekintetét róla, szemében felte-
hetően újfajta lánggal figyel a új udvarlóját. A férfi átnyúl a vörösboros kancsó felett,
lágyan átkarolva táncba viszi őt! Péter a vécésnéni arcába vágja az aprót, mire az
halkan sírdogálva végre elhallgat. Páran jót nevetnek ezen. Péter nem érkezik meg-
sajnálani, ami normális körülmények között természetes lett volna – feszülten figyel.
Azok ketten szorosban egymásba fonódva véget érni nem akaró lassú számra lép-
kednek az asztalok között. A harmadik lassú dal közepén ajkuk összeér: hosszú, ér-
zékeket felkorbácsoló csók szemtanúi lehetünk. A vécésnéni elérzékenyülten nézi
őket, lassú mozdulatokkal ujja a pináját. Valaki, aki mindvégig követhette sze-
me sarkából a fejleményeket, durván felröhög, nyilván Péter arckifejezése láttán. A
férfi keze hátul lejjebb csúszik, aztán gyorsan szedelőzködnek. Lassan a többi ven-
dég is távozik; a pincér leveszi az abroszokat, felrakja a székeket az asztalokra, fi-
zettet az utoljára távozókkal, míg a klarinétos szétszereli hangszerét, kicsöpögteti
az összegyűlt nyálat, megtörölgeti az egymásba illeszhető részeket – arcán elége-
dett sátáni mosoly. Mára megvult, térjünk nyugovóra, a következő nap új lehetősé-
geket tartogat számunkra. *Az ön sorsát is irányítja az ördög kvartettje!* Az utolsó szó
magáé az ördögé. Még egy pillantást vetve a letakart dobokra és hangszórókra, el-
vonul Péter mellett, kurtán biccent. Le a lépcsőkön, végig a ringó csónakok mellett,
a mólónál jobbra, eltűnik egy sötét sikátorban. *Vajon melyik ablak alatt fog még – lefek-
vés előtt? – szerenádozni?* Péter elindul utána, de nyomát veszíti. Alig talál ki a sötét
utcácskák útvesztőjéből, nagy nehezen megtalálja a hotelt, ruhástul veti magát az
ágyra, ezredik cigaretta. Reggeltájt a kezdődő derengésben nyílik az ajtó, halk ne-
szezés, beoson a lenszőke lány, lerúgja cipőjét, Péter mellé fekszik, átkarolja:

– Nem volt köztünk semmi, igazán semmi. Rosszul hiszed, ha azt hiszed.
Különben élnünk kell valamiből még te itt...

– Különben én is majdnem kerestem egy picurkát – mosolyodik el Péter ke-
sernyésen. Megcsikordul alatta a drótháló. Ordításszerűen új nap kezdődik.

– Nézd, hoztam neked krémet – mondaná a lány.

– Miért, miért, miért! – üvöltene legszívesebben Péter. – MIÉRT ÍTÉLIK AZ ÉN
KISLÁNYOMAT MÁSNAK?

[Ma majdnem vége lett a nyárnak.]

Egy valamely egér, egy nyomorult kis musculus futos vala a parttalan patak mellett és – csak úgy *ad hoc* – örömet általment volna a vízen, ámbátor nem lehet. Találván egy békát a parton, tanácsot kérde tőle, miképpen mehetne által. A béka – amolyan vörös hasú unka (Uncas uncas) – vevén egy damilt, összeköté az egernek lábát az ő lábával, mondván: Ülj a hátamra és általviszlek – *tartsd keményen magad!* Midőn az egér a hátára telepedett volna, akár a világmindenség nehezedik Behe-mót vállára, a béka beszökellék a vízbe és úszni kezd. De midőn a víznek közepén volna, alámerüle és a kis hős musculust, a kis mitikus mese-homunculust a ködkürtök salvjától kísértén kezdé maga után vonni a fenék felé, mindahány rákfenék fele – segíts kis közcickányodon Nagy Pele! (Méginkább alázatos kis rágicsáló rokonodon dicső CUNICULUS-istenség!) Am akárcsak a bármely mérőön számára végte-lenül elérhetetlen legendáris lyuk esetében, a deus ex machina elmarad? Eszébe vevén a nyavalyás egér, mi volna az unkának szándékja véle, minden dialógust mel-lőző drámai küzdelembé kezd Véle. Metszőfog élű kardot ránt, vízcsepp csillan az eredeti solingeni acélpengén:

*Hah, vesszen a gaz!
Ha mindez így igaz.
Bundánk nedves,
Süvíti a szél.
Védd magad, habagajsz!*

Küszködni és tusakodni, und felettébb viaskodni kezdé a *moralitas* kvalitása-ival csökkent értelemben rendelkező dúsitott varangy eme fertelmes cselekedete ellen felettébb bős jogos felettébb vagdalkozó hús-vér kibomló bomolt vagdalkozásában, veszettül forgatja csökönyös fabuláját, amelyet tán maga a RÁG-CSÁLÓK ISTENE küldött néki mégis csak vala: vízből bukkantva, mintamint Arthur kerál kardja – utána tátongó egerlyuk a vízben; messze repül a fabula bula. Isten mutrázik, város alapul kivilágosodó föld alatt parafaparaván, gondolatka-raván: Mouse: *EMBER A SAKKTÁBLÁN, ELŐRE!* Para fa bulla.)

Csókold a követ, csókold a követ, mert lehet, hogy a tiéd!

Papakarararafafán. Egérváros, Mesehalom. Újhant, Mesehant – új lant, új lant, mindörökké változatlan, feketébe hajló kobaltkékben.

– Midőn ezokáért ketten ekképpen viaskodának, messze, messze ellátzó *ad absurdum* vízport kavarva a víz színén – madre de dios! – egy bakcsó meglátá az egeret, s a kárókatónánál elébb érve oda, menten alácsapván jól kiszámított, előreláthatatlan villámgyors elegáns cselgáncs mozdulatával jómagának megkaparintá és fel kezdé az égbe magasztalni, ámbátor elébb beretválkozz meg jó öreg Spice, netántalán tapsviharra számítás, vén melegforrási farkas, féltökű medve. Kelj fel und járj! Egérfánkon szőrszál.

– Mondhatom, hajszálon múltott...

Tehát midőn ezokáért veaskodának, véggelvégiül béesteledik und belénk lopó-

dzik messzimessziről jövet a gyaur, schön, schön, bitte? Tessék bejönni. Szutykos lámpasor, nekiütődünk: felettünk az egri méncsillagok. Mindig reggel. 19..

SILVER! SILVER! SILVER!

És íme tehát: kis kaliberű. Az égbe viszi, fel, fel, fel, ahol hegymászó caporal sem jár, amikor uram nincs Isten, mitet lát: a fiókból, a csodálatos szekreter fiókjából előhalászott, az ágaskodó, paradicsommadári színekben pompázó krédlikakas farkára kötött, mindent behálózó O, valahányas zsineg végén, előke nélkül: *Nini, edzs harci színekben pompázós denevőrpille! Fogdossuk össze!*

Error.

Nem, hanem: a csodálatos koponyaszekreter rejtett, mélysötét fiókjából előkotort damil végén, másik végén: íme tehát, rajta függ rúgkapálva az bides varangy es. Fent, magasan a vízfüggönyök feletti, bütykös emberlábón forgó rablóvárában a bakcsó mindkettőt jóízűen menten békebelezi, nagyot beffentve, mihánst lényeli. Tollbokréta pilinkél a földre, miként egy léfejezett, könnyed fej. Szemgolyóit forgatja, pinball 19845678910111213141516171819202122 stb. Így lett oda kettejük közül az utolsó mohikán is, merthogyhogyha valaki más lovának vermet, az önmagát teszi lúvá. Elcsomagoljuk az idő üresjárataira vásárolt vadonatúj Shakespeare-pálcánkat az asszociációs villantóval – kibe akad? Picsafüst behajítani. Elasztikusan siklik feléje a nagy hal, ki lehet vesézni, rostra rántani kevés liszttel – und Prométheusz hozá az tüzet, azon tűznek messze fénylő magvát, de nem mindenki vesz benne részt. Megforgatjuk rajt. Serceg Athéné érett asszonyhája, mély dörmögő hang a háttérből (netalán az kemenciből):

– HA ÍGY KÖT ENNEK, HA ÍGY KÖT ENNEK – LÖNNI, NEMDEBÁR?

– És mi lett a vakvarjúval? – kérdi óvatosan mutatójújára kenve a habot Amál néni régi borbély, egy Pestalozzi, Guido* nevezetű olasz. – Merthogyhogy a vígín mindenki elnyeri méltó büntetését.

– Hát – mondja a kikeményített gallérú, feltűnően alacsony férfi, szivarzsebében aprópénz után kotorászva itt és valamikor: – Hát...:

– A gumicsővel nem sokra mentek. Végül lenyilazta az a csalfa felesége után az Isonzó partján messzire lopakodó derék longobárd harcos, nehogy otromba rikácsolásával felfedje kilétét.

– Micsoda? – bámult rá értetlen digó arcával a talián. – És az asszony?

– Vérvörös szukává változott, úgy csapott a sűrűjébe – válaszolja a lehető legtermészetesebb hangon, jéghidegen az „állandó kuncsaft”, apró nickelpénzt dobva a talián oldalán tátongó részbe. – Később bearanyozta a naplemente.

Kevés gondolkodás után az ajtóból vissza:

– Nincs szüksége inasra?

– Nincs.

– Akkor baszom az anyád!

De ezt valószínűleg inkább csak gondolta, ha jól mérem fel a helyzetet.

* Az abszolút borbély.

De miért, miért, miért...

Nád lengedez, kiáltást sodor a szél. Bakcsó, vakvarjú? Bölömbika ködszire-nája. Hommage à 1001 év magány, kóro, ipari vakvágány?

Óvakodj, kislányom, a vakvarjútól, a bambarák és mindenféle sötét népség termékenység-szimbólumától, akár az örült spanyoltól, mindenféle latintól meg mástól; elhagyatott grundoktól, buja vegetációjú, a város szívében burjánzó bűnparkoktól, ál néphősöktől az igaziak rovására, fekete galambokat etető bácsikáktól, zörgő kukoricástól, kerek erdő mélyétől, megtestesült Don Juan-i princípiumoktól: rozoga bunkeroktól, kivilágítatlan lépcsőházaktól! Más ágyából hozzád lopakodó, önkéntelenül nemző mozdulatokat végző, idegen és galád ajkú férfiaktól, körmönfont szatíroktól!!! Mertkülönben: nádszálkirályném: akár a gyógylabda: :: Mint a nagy büszke elefánt, úgy irtózz a kis hitvány cikányoktól! Különben egy Miklós pattan ki öledből egy olyan hófúvásos/jégkristályos hétközépen, mint amilyen az a csütörtöki nap volt, amikor – a Gortva-gyerek intenzív vészjelei ellenére – mi ugye, ahogy azt tudatja veled a reád hagyományozódó, távolodó történet – egész idáig, sőt utóbb aztán ennél is tovább. A Miklós gyerek – nem akarok vészmadár lenni, de fel kell hívnom erre is a figyelmed – talán majd, mi több: ő egész biztosan befejezi az orvosit, a többit tudod, anyai ösztöneiddel sejtet – s hiába nyújtod felé marasztalón kimarjult karjaid. Megtapogatja felgyorsult pulzusod, rosszallóan csóválja majd a fejét, rémületedben két kis sötét pontocskává zsugorodó pupilláidba tekint, mégis búcsút fog inteni: gondolkodás nélkül felszáll majdan az interkontinentális hajóra, amely jó hátszéllel vitorlát bont, s kihajózva a nyílt tengerre, meg sem áll Ausztráliáig. Csak hetyke panamakalapját látod egy ideig, felette a semleges zászlóval, utána mindörökre elenyészik. Ellobog, s aztán mihez kezdesz? Ó, mondjuk, a messzi távolban átesik gyors és szükséges metamorfózisán, valódi erszényes patkánnyá válva, mielőtt végérvényesen eltűnne a távolságok sivatagában. Mondjuk, írna egy ideig, még pénzt is küldene hébe-hóba, mint Amál néni nekünk a saját születésnapján talán annak az örömeiben, hogy ilyen szép kort megért, bronzérmét nyert a nagymamák szépségválasztásán, de a fiad aztán ausztrál nőt venne el feleségül, aki néki ausztrál gyerekeket szülne (netalán egy kis Lindát meg egy kis Vilit, utána kész)... Téged nem csalogatnának szép korallfüzérékkel, legfeljebb kígyókkal meg skorpiókkal riasztgatnának, hogy mily veszélyes egy új föld az! A levelek lassan megfogyatkoznának, a bankók egyre kisebbre zsugorodnának, hogy egy napon csodálkozva rázd ki az utolsó, azon töprengve, miért rakták a bélyeget a borítékba. S akkor végérvényesen magadra maradnál érettbe hajlott korodban; gyorsan megszabadulnál attól a kevéske pénztől is, akkor aztán hová tovább? Életed indián nyarán? A tengerre már nem, egyedül talán – a Figaro makród követve, a Szép Amália művésznevet öltve Adára, netalán más közeli helyre, vetkőző polgártárs. Mialatt csendes, meringő magánszámod közben számtalanadszor megpróbálnád revideálni (revüideálni) eredeti elképzeléseid a művészetről, egy tökrészeg alak tántorogna oda hozzád lyukas abroszával csakcsupán azért, hogy még lealacsonyítóbb röhej

tárgyává tegyen, mintha – mámoros feje ellenállhatatlan impulzusait követve – megpróbálna benyúlni anyai lábaid közé, szakítani egyet visszereid rózsái közül. Távolodó örömtanya képe, ritkuló örömpénz. Kis trágyadomb alatt aranytallér, durranó maszlag, szkopolamin lisztharmatos/asztmatikus/görcsös fájdalomainkat csillapítandó. Csigaszerű anyai köldököd alatt nevetséges Don Quijote-i szakáll: *áll a malom, áll a vitorlája*. Vagy netalántán mégse? Vissza a melegforrásokhoz, vissza a melegforrásokhoz!!!

● Mesélik erre az öregebbek: valamikor rég, de nem olyan nagyon; japán, a vajdasági tanya- és mesevilág iránt heves érdeklődést mutató japán kutatók csoportja ereszkedett le – előzőleg nagyot szippantva a felszíni levegőből – egy sár-ga kis tengeralattjáróban a hínárrétegen át a melegforrások mélyére, a bugyborékoló sötét víz birodalmába, ahol csodás váratlansággal volt is mit látniuk adott pillanatban: egy furcsa emlőst pillantottak meg járművük küklopszi reflektorfényében henteregni. Megzavarhatta a fénycsóva, nem tudott hirtelen ki-törni belőle: mint egy lustálkodó vízitehén, maga lehetett a gondtalan (magyar) anyaság gyors váratlansággal tetten ért jelképe. A kapitány szavai szerint, ami a hajónaplóból is rekonstruálható: ez az idegen, nemzetközi szakkifejezéssel „mammal”, első meglepetésén túltéve magát, mind a hét páratlan csecséből erős tejsúgárral vette célba elámuló üldözőit, tekintettel áthatolhatatlan tejfüggönnyt teremtetve köztük, hogy egy feltehetően könnyed, ám annál határozottabb nőies mozdulattal mindörökre eltűnjön a titokzatos mélységekben.

Visszatérve a felszínre, újabb meglepetés várt ezen kis expedíció rettenthetetlen tagjaira. A parton egy kezeit tördelő, ujjait ropogtató, panaszosan jajgató, a hidegtől egészen fehérré vált nyavalyás prémezetű aprócska másik idegent vettek észre, aki gyászos gyámoltalanságában: mintha egy palackot igyekezett volna kihalászni a vízből száználmasan vékony, törekeny botocskájával, amely ráadásul még rövidnek es bizonyult. *Aggyisten!* Odamentek hát, segítettek neki. Az illető ideges, toporzékoló lázas szomjúsággal nyúlt a flaskó után, melyből, minden elismerés, egy elmés szerkezetnek köszönhetően: dugóérintésre oldalt rejtett fiókocská pattant ki, amelyből – az idegen magyar anyanyelvűségét bizonyítandó – meg egy papírcédulácska hullott a földre:

Fiam, öltözz fel jól! Én már sajnos soha többé nem mehetek vissza, de Te jegyezd meg: valódi anyád én vagyok és maradok! Ne sírjál utánam, ne gyászolj, mert még életed egyetlen értelmévé válik! Vigyázz apádra, jó ember ő valójában, csak egy kicsit bogaras, de hát nem mindenki az? A joghurt a frizsiderben. Hosszú értekezésed a Nagyváros vörös fényeiről figyelmesen elolvastam, lenne egy-két inkább amolyan technikai megjegyzésem, csakhogy azt majd egy másik levélben. A ladikot a palackban mellékelem, de oh, édes egyetlen fiam, óvakodj tőlem: bármerre is hajózol nyílt tengereken, sose merészkedj túl közel hozzám, mert zabolátlan örömömben súlyos uszonyommal még izzé-porrá találtnám zúzni törekeny lélekvesztőd, s magammal húználak a mélybe, mert ez erősebb nálam – az örök csönd birodalmába, pedig az ember feljebb való, amíg való: védj agyadba,

egyetlenem. Bármilyen csapást mér rád a sors, állj emelt fővel! Van tiszta zsebkendőd? Találsz a legfelső rekeszben.

Ősanyád a könnyek tengeréből

Az idegen alig hallhatót sikkantott és összeesett. Két db. ausztrál gyártmányú gumipelenkán kívül nem volt rajta semmi; azonosságát nem találták nála, így nem tehettek mást, mint lemérték és az adatot bevezették a naplóba úgy: részint talán a hidegtől, alig lehetett pár hüvelyknyi. A halottnak kijáró tisztelettel temették el a parton, a palackot pedig bevitték a kapitány kajütjébe, aztán folytatták új kalandokkal kecsegtető útjukat az ismeretlen másvilág felé. A kapitányi kajüt ablakán át jeges csillámlással beragyogtak a messzi csillagok azon a bizonyos éjszakán. Az ablak keretei közt egy pillanatra megjelent a távoli gravitációjával vonzó gigászi csapda is, a Nagy Fekete Lyuk kavargó káosza, amely emberi ésszel fel nem fogható mágnesként sok-sok fényévre tőlünk, egy spirálkód távolabbnál távoli középpontjában – óriási betonkeverő módjára – csillagközi port, gázfelhőket, sőt csillagtörmelékeket hemperget, hogy kikövezze a hozzá vezető utat? Sok-sok fényévre tőlünk, elszáll az idő. – Ekkor a kapitány valószínűleg a MEGFOGHATATLANRA gondolt, midőn mindörökre eltűnt a szemünk elől, amely akárha küklopsz módjára az alagútban. Csákányaink szikrát csiholnak.

Kapitány úr, seje-haj... **EGÉRÚT.**

Éjféli részegség

*Ezt a nyarat hagyd ki – súg a szép remény –,
ne aludj, kushadj és figyelj,
esőcsepp gyöngyöz a levélen,
szíved fonákján ezernyi jel.*

*A föld forog majd, ne félj,
és eljön a délutáni zápor,
kiázik, kidől egy régi lehellet
a sár közül házad falából.*

*A téglák között itt vér csurog,
hallatszik éjjel a surrogása,
ágyad alatt beomlik halkan
az első elszántott barázda.*

*De kinn, de fenn kis felhő neszez,
az égen át másik égre látni,
választhatsz akár más apát ilyenkor –
lásd be, hogy megtörténhet bármi.*

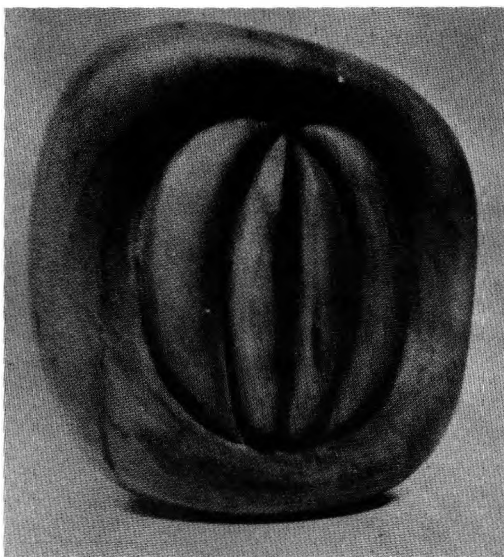
*Eljuthatsz. Akárcsak morzsaként is.
A fuvaros éji szél tovagörget,
hiheted, hogy befogad teljébe a lét,
kívülről láthatod a földet.*

*Az összes nyár egyszerre lebeg,
az összes hó egyszerre rászakad,
otthonod körül torlódik minden,
nem hagyhatsz ki egyetlen nyarat.*

Odább, arrafelé, odafenn

(Györgydeák Györgyről, neki magának)

*Emlékműként a parton a szürke rönk
gondtalan görgetéssel kicsiszolt darabja.
Csak az idő egésze, csak az egész tó kell
efféle munkához, semmi egyéb.
Tűnődő halászok, duhaj kolbászevők tábortűzén elloboghat,
tűnékeny szobrot állítanak a lángok
mélybe süllyedt hajóknak, otthonoknak belőle.
Az élő fűvön mesés kalóz falába parázslik,
kiég a kör, mint felperzselt vadászkunyhó helyén,
s fennebb a levegőbe már levegővel írja magát
a túlpárt uszadéka újra, újra csak.
Odább, arrafelé, odafenn megrajzolja saját
tündöklő torzóját látatlan forma szerint,
de bizonyosan, bizonyosságként,
a tűnt egészet s eredetét mutatva elhalóban.
Csak nézni legyen erőd, nyugalmad elég,
és te magad légy az alkalom a földön.*

Azok a cluj-napocai napok

(III.)

Eszembe jut a forró próbatermi pillanat, amint S.-y, ez a fehérhajú, de tartásos agg, aki végső jelmezében próbált, egy kopott, raktárból kiemelt prémszegélyű köntösben, látom S.-y-t, amint átöleli, megragadja a főszereplőt, egy lóarcú, kitűnő fiatal színészt egy válságos pillanatban, mond neki valamit, forrón, miközben Strauss-t és Kálmán Imrét klimpíroznak valahol, és a zenekari árokban egy véglény matat valami pumpa után – aztán S.-y odajött hozzám is, hevesen suttogva rámborult és azt mondta: *Igazatok van, igazatok van, de hát értsetek meg minket is, itt nincsenek színészek* – suttogta forrón, olyan forrón, hogy megperzselte szinte a fületem, mint mikor *apám*, már paranoiás őrültként, nem akart elengedni hazulról, és belém kapaszkodott és azt suttogta a fülemben, hogy *Júdás vagyok, Bandibaba*, arcon csapott a lehelete, *apám lehelete*, ez a gyógyszerzagú lehelet, és most S.-y ezzel a hevességével, az alázatával, úgy közelhajolt, mintha kinyitnék egy megrakott kályhát, arcul csapott a hője; és folytatta: *mondtam én is, mondtam én is... de türelemmel, értsetek meg minket is... türelemmel... minket is...* – azzal otthagyt, kiment a próbateremből.

Mindig ez a zokogás, a zokogás a hangjában, az elfúló suttogás, az a forróság, ami a hamu alatt izzó parázsban van, az elszenesedett fában, amit a kihűlt hamuból kézzel kiemelni, azt hiszed, kihűlt már és mégis megéget. A helyrehozhatatlan, a megválthatatlan létezés pokla és forrósága.

Az első igazi próbán, ami már a rendes színpadon volt a leendő díszletek között, a színpad elé állítottak egy nagyerejű ormótlan reflektort, és ezzel akaratlanul is arra kényszerítették az öreget, akinek a színpad elején, középen kellett megállnia, hogy a monológját közvetlen közelről ebbe a reflektorba mondja el. Kőkorszaki alkotmány volt ez a reflektor még hátulról is, valószínűleg egy tévéstáb ólálkodott a közelben, ezért kellett beállítani. Így hát S.-y elindult a nézőtéren át a színpadra, lassan ment, súlyos léptekkel haladt, hallottam nehéz lélegzetvételt, ahogy elhaladt mellettünk emelt fővel, egyenes háttal. De nem lépett még a lépcsőre – ahonnan az első előadáson majdnem letántorult –, ami a színpadra vezette volna, vagy éppen csak fellépett rá, amikor megállt és felkiáltott – de az is lehet, hogy már felért a színpadra és el is kezdte mondani a monológját, mikor az első néhány mondat után abbahagyta és felhördült: *így nem lehet, nem lehet, ebbe bele kell bolondulni, ezt nem lehet csinálni* – és beszéd közben lejött a színpadról, szinte ujjongva a kétségbeeséstől: *ilyen körülmények között nem szabad, nem lehet dolgozni! Amikor egyszer végre a színpadra jut az ember, akkor az egész színházban néma csöndnek kell lennie, egy pissz sem szólhat sehol, mert az Isten szent szerelmére, a próba, a próba a legfontosabb! Fent beszélnek, szórakoznak, nevetnek, nyitva a büfé, megértem őket, jól akarják érezni magukat, rendben van, de akkor nincs próba,*

vagy próba van, és van valaki, aki megmondja odafent, megmondja nekik odafent, hogy próba van! És odakint, odakint az előcsarnokban is cseregnak a vedrekkal, most mossák fel a padlót, most kell nekik felmosni a padlót, nem tehetnek róla, tudom, hisz csak tegnap kerültek a színházhoz, nem tudják, mi az, hogy próba, és nem mondta meg nekik senki, nem tudják, mi az, higgyétek el, most mossák fel, tudom, ők nem tehetnek róla! De így nem lehet dolgozni, nem lehet, a színpadon is beszélnek, a büfében is beszélnek, a nézőtéren is beszélnek, odakint cseregnak a vedrekkal, így nem lehet, nem lehet! Az ember mindent elvisel, mindent elfogad, mindenbe beletörődik, de azért mindennek van határa, ne haragudjatok rám, de így ez képtelenség, így nem lesz előadás, a színháznak Thália templomának kellene lennie, de ez nem templom, ez kocsma! – és elhalkult, és lassú léptekkel hátrajött megint, megint elindult, megint felkapaszkodott – vagy talán most először – a lépcsőn, és beszélni kezdett, azonban alig jutott túl az első három soron, amikor hátul, a hátsó dobogón álló színész hangosan megszólalt, hogy *Uraim, most már aztán tényleg maradjanak csendben!* – amivel végképp megakasztotta S.-y áriáját, mire S.-y újra felzihált: *Hát már te is kezded, Bandikám, már te is!*, és állt a próba, S.-y ott állt összetörve, leeresztett kézzel, és egyszerre csak, mint egy dühödött vadállat, miközben odakintről behallatszott az erősítőn keresztül az egész házon végighangzó riadt ügyelői felhívás, hogy a színpad környékén legyen mindenki halálos néma csendben, S.-y odarontott a reflektorhoz, *mért nem lehet ezt a kínzószerszámot kikapcsolni? Nagyon szépen kérek, Miklóskám, rakjátok el ezt a derítőt, hát színész voltál te is, ezt neked érezni kellene!* – és ráncigálni kezdte az amúgy is eléggé labilis jószágot, hogy elfordítsa magától, ami végül sikerült is, ekkor végre megállt a félhomályos színpad közepén, és harmadszor is belefogott a nyitó monológba. Nem jutott azonban öt sornál tovább, amikor észrevette, hogy jobb oldalt, gyanútlanul, belépett valaki, egy nő, az egyik varrónő, azt hiszem, és elindult társnői felé a sor közepére, ahogy az ilyenkor szokás, de S.-y, egy pillanatra sem esve ki szerepéből, csak hangosabban sikoltva, rárivallt: *üljön le! üljön már le, az Isten szent szerelmére!* – mire a megsemmisült szabásznő lerogyott – *Ide akárki csak úgy bejöhet, bárki? Itt próba folyik, próba folyik!* – kiáltotta S.-y, de jött a méltatlankodó, majdhogynem sírós válasz, *kérem szépen, én nem jókedvemből vagyok itt, nekem itt dolgom van*, mondta a szabásznő vérvörös arccal és eltávozott. A próba elkezdődött. Mint ahogy elkezdődött a vödörök csörgése, a színpad mögötti szóbeszéd is újra. De a próba nem állt meg immár – immár S.-y elmondhatta nagyáriáját.

Nem sokkal később, a próba egyik szünetében, rám mosolygott és bocsánatot kért, kacéran, mint egy szubrett, *ne haragudjatok rám, gyerekek*, mondta elégedetten, már-már kielégülten, fiatalosan csillogó szemekkel, rekedtes teltséggel a hangjában. Miatta, tény, eddig egy próba se állt le még. Csak majdnem a bemutató ért váratlan véget, amikor hátratrántorult a színpadra vezető rozoga lépcsőn a második részben.

Így tántorultam meg én is a szatmárnémeti zsidó temetőben, amikor Jakabffy Lóránt, ez a kitűnő férfiú, aki a pályaudvaron várt engem zöld viharkabátban, zöld kalapban, hóna alatt a *Magyar Szó*, erről kellett volna felismernem, de én a számomra ismeretlen sziluettjéről ismertem fel az állomás bejáratánál, úgy várt ott, mintha örökké ott állt volna, széles volt a válla, tiszta az arca, mint a nagyapámé, fehér bajusz, kék szem, feszülő, ráncos bőr, tiszta pillantás, és ő

volt az, Jakabffy Lóránt, aki másnap, miközben én az elvadult, nedves füvek között tévelyegtem, egyszer csak hangosan leolvastott egy sírkövet. A név, *Friedmann Jenő*, stimmel, a dátum nem stimmel, és mégis stimmel, én nem erre az évszámra emlékeztem, nem erre az évszámra készültem, annyit tudtam, hogy Marcell négyéves volt, amikor Jenő meghalt, tehát húsz meg négy az huszonnégy, de amint kimondta – ki más lehetett volna a huszonötben meghalt Jenő, mint az a Jenő, akiről mindezidáig csak annyit tudtam, hogy négyéves volt az apám, Marcell, amikor meghalt, és a négyéves kislány odatuszkolták a haldokló nagyapám ágyához, és a nagyapámnak lilák voltak a körmei, és lilakörmű kezét halálra rémült apám fejére tette és megáldotta őt sötétruhás barátai gyászoló karéjában – szóval Lóránt bácsi leolvasta egy sírkőről, egy fekete márvány sírkőről a nevet és a dátumot, és én, aki addig úgy tettem, mintha talán mindegy is volna, előkerül-e nagyapám sírköve, a fekete márvány sírkő, hisz ez a sírkő már amúgy is ott áll a fejemben, benne él apám szomorkás, groteszk történeteiben, mert Jenő azért kapott tüdőbajt, mert nem akart bevonulni tizennégyben, és elszívott kétezer cigarettát és átúsztta a jeges Szamost, és hát eljöttem, megtettem mindent, hogy megtaláljam ezt a sírt, de nem vagyok fétisimádó, tárgyakhoz nem ragaszkodom, ennek életem minden ténye ellentmond különben, mégsem hiszem magam annak, és számomra nem annyira fontos, hogy meg is találjam a követ, maga a keresés is érdekes, de nem huszonnégy, hanem huszonöt márciusa volt a sírkőre írva, még az is oda volt írva, én Lóránt bácsi arcát néztem, ahogyan a sírkövet betűzi, az is oda volt írva, hogy harminckilenc éves korában, márminthogy Jenő harminckilenc éves korában halt meg, huszonöt március huszonhatodikán, ezek az adatok, hogy márciusban, hogy huszonhatodikán, hogy éppen harminckilenc volt, tehát egyidős velem, nem negyven, mint én most, vagy harmincnyolc, hanem épp harminckilenc, mindezek a tények mellbevágtak, én a sír mögött álltam, és mivel az a fekete márványkő, amit én ismertem, lebegett a levegőben, apám ajkait égetve, Marcelléit, aki rettegett megcsókolni a hideg márványt a halál évfordulóján, de nagyanyám minden évben kivitte a temetőbe, süttetett a cseléddel tíz kiflit, azt osztotta szét a temető kapujában, hogy imádkozókat vegyen rajta, *tíz igazat*, a nyomorultak közül, akik ott várokoztak és toporogtak a temető kapujában, és Marcellnak minden évben meg kellett csókolnia a hideg követ, és a hideg kő sütötte az ajkait, mint ahogy nagyanyám a kiflit sütötte, és el kellett mondania egy imát, amit nem értett, gyűlölte az ismeretlen szavakat, a hatalmas, hideg fekete márványt, rajta a héber betűk, hát ez a lebegő fekete sírkő nem lehetett valóságos, de itt volt, megtántorultam, majdnem elestem, meg kellett kapaszkodnom vezetőm széles válláiban, amikre ráborultam, magamhoz öleltem őt.

Immáron tudjuk, hogy nem négy éves volt Marcell, amikor elárvult, hanem négy és fél, de napra, mert március 26-án halt meg Jenő. Jenő huszonöt tavaszán *halálozott el*, írja valamelyik ismeretlen nénikém, és Jenő, akinek arcát sohase láttam, mert egyetlen fénykép sem maradt utána róla, Marcell csupán egy sötét olajképre emlékezett a falon, haloványan, na meg arra, hogy vörösesszőkének mondták Jenőt, akik ismerték, a festményen mintha gyöngye kis bajusza is lett volna Jenőnek, a *Friedmann és tsa.* cég vezetőjének, aki egy *Friedmann és fia* nevű cégéről ábrándozott, és volt ott egy másik festmény, Jenő valamelyik lengyel

textilgyáros őseit ábrázolta volna... Na persze, a svájci bank széfje, az örökség... Nem, csak annyit tudunk, hogy négy és fél éves volt Marcell, mikor Jenő elhalálozott huszonöt tavaszán.

Ez a lebegő fekete márvány sírkő volt az egyetlen támpont, és én azért mentem el Kolozsvárra, hogy elmehessek Szatmárnémetibe. Satu Mare egész gyermekkorom visszatérő, borzongatóan furcsa neve volt, név egy anyakönyvi kivonatban, mellette mindig egy másik név, Rosenberg Margité, a nagyanyámé, aki mosolygós, molett, vibrálóan energikus, enyhén retusált fényképasszonyként, fényképanyaként ugyanúgy lebegett az időben, a levegőben, mint a fekete márvány sírkő, vele együtt a város, amelyik nem is létezett valójában, és ha apám félálmban azt hajtogatta, hogy *haza akarok menni*, mert mindig azt hajtogatta, reggel, ébredés előtt, hogy *haza akarok menni, haza akarok menni*, és néha már elalvás közben este, hogy *haza akarok menni, haza akarok menni*, úgy vonaglott álmban az arca, mint aki megszületni készül, akkor mindig arra gondoltam, hogy van egy ház valahol, egy városban, ami nincs, és van egy város, talán úgy hívják, Szatmárnémeti, de az sincs, és van egy nagyanyám, aki szintén nincs. És mikor Lóránt bácsi megtorpant a sírok között, és én csupán az arcát láttam, míg leolvassa a sírfeliratot, nem mertem megmoccanni se, nem mertem lépni se, valami kiáltás szakadt ki belőlem, *hát megvan!*, holott előbb, a másik temetőben, ahol a sírok között kóvályogtunk mindenféle számok birtokában, még azt mondtam, *ha nem lesz meg, hát nem lesz meg*, kóvályogtunk a gondnok, egy vidor, pici, manószzerű, fürge lény nyomában, aki kezében a listával cikázott jobbra-balra, én meg mentem utána, és az elhalálozott Friedmann nevű férfiak listája így szólt: 1-5-22, 1-80-60, 1-11-1, 1-15-2, 1-15-2, 1-15-15, 5-3-3, 5-4-11, 5-6-21, 5-8-3, 5-8-11, 5-12-5, 5-14-5, 6-12-27, 9-2-10, 9-6-12, 9-6-24, 11-6-7, 11-6-20, 11-11-16, 11-12-10, 11-15-1, 12-3, 12-5-6, 12-6, 16-2-23, 16-2-76, 17-1-10, 17-1-12, valamint az egyetlen bizonyosan Friedmann Jenő, aki, a sírköve állapotát tekintve, valamikor a tizenkilencedik század elején hunyhatott el: 13-9-11 – a sietség miatt, mivel a zsidó hitközségben, egy nagy könyvből írta ki nekem ezeket a számokat a hitközség vezetője, nem csak férfiak, de nők és rég elhunyt gyermekek is keveredtek a számok közé – dülöngélő agyonkoptatott kövek között jártunk, feldőlt, árvízről feldöntött kövek között – a nagy árvíz döntötte ki őket, kilencszázhetvenben – és a hitközség vezetője, aki, miközben buzgón kimásolta a számokat egy nagy könyvből, az egyetlen könyvből, ami valamiféle adatokat tartalmazott, mert hogy *a többit elvitte a Gestapo*, kidobott a szobájából egy éhségtől szédelő vénembert, aki olyan vén volt, mint egy agyonkoptatott, megtört nadrágszűj, vagy bakancs, addig bent ült, addig is csak bent ült, gondolom, egyebet nem csinált, csak ült egy rozoga széken, és nem szóltak hozzá, mert mikor mi végre Lóránt bácsival bejutottunk, valami *apjafaszát* hallottam, amivel a hitközség vezetője rárivallt az éhségtől szédelő, meghunyászkodó, a szobából kihajított öregre, no és mikoron mentünk *elfelé*, ránk is omolhatott volna a lépcsőház, olyan volt ez a hitközségi épület a Ceaușescu befejezetlen, a volt gettó helyére épült vakolatlan betonszállodája és a frissen felújított zsinagóga árnyékában – a szálloda a zsinagógát volt hivatva eltakarni, örökre –, olyan volt a hitközség nyomorult épülete, mint egy dzsungelben, óriásfa ágai közé épített, szélhimbálta kalyiba, benne dülöngélt az a pár öreg, na meg *Simon*, a hitközségi titkár, akinek az őrület égett a

tekintetében, miközben a salátává nyűtt telefonkönyvből fölnézett Jakabffy Lórántra, vezetőmre, aki úgy magasodott ki e talán nem is földi lények közül, mint hajóskapitány a viharban, szálfaegyenesen, és eljőve innen, immár a lista birtokában, a temetőben, úgy éreztem, mikor már a sokadik agyonkoptatott, alig leolvasható héberbetűs kőről is kiderült, hogy nem az, és úgy tűnt, nem is lesz meg az a hírhedett fekete márvány, amit Marcell piciny gyermekként csókolgatni volt kénytelen, hogy jegesen sütötte ajkát, úgy éreztem, hogy nem baj, nem kell, itt voltam és ez elég, láttam Steinkoppnét, a temetőgondnokot, láttam a kutyáját, Fifit a sírok közt viháncolni, láttam a temetőt is, és ez elég, de amikor Lóránt bácsi leolvasta a magas fekete márvány sírkőről a rávéssett szavakat, akkor megtántorodtam, mint S.-y a színpadra vezető rozoga lépcsőn, a második rész vége felé, megtántorodtam és majdnem elestem.

Mi történt velem? Mintha megrántott volna valaki belül, csak kiáltani tudtam és zokogni. Az előbb még azt mondtam, hogy *nem vagyok halottimádó, ha nem lesz meg a sírkő, az se baj*, de éreztem, hogy itt nem lehet... Viszont amikor Lóránt bácsival együtt felmáztunk a betonkerítésre, és láttam a gondozottnak tűnő temetőt a rendezett sírkövekkel, mindezt megpillantottam a lelakatolt, szürkére mázolt vaskapu mögött, akkor biztos voltam benne, hogy itt van a sír, *hol lenne másutt?* Pedig nem ott volt.

Mert én már akkor biztos voltam benne, hogy jó helyen járok, mikor a vonatról leszállva megpillantottam a nagyapám formájú, jó hetvenes férfit, akinek olyan széles volt a válla, hogy a városban, amikor előttem lépdelt, vagy mikor megkérdezett, hogy le merek-e futni vele a síkos, sáros fűvön a töltés lejtőjén, a Szamosnál, úgy bámultam a vállát, mint valami természeti tüneményt, megpillantottam ezt a férfit, aki mintha Lampedusa regényéből lépett volna ki, és jó helyen tudtam magam.

És éreztem, hogy jó helyen járok, amikor kalapot emelt a városban a hasonlóan fehér bajuszos és kalapos uraknak, de szintúgy kalapot emelt a hölgyeknek is, és az ismerőség olyan zöngéi keveredtek az *üdvözöllekbe*, amilyen az én országomban, az én városaimban rég nem létezik. Ezek a férfiak ötven éve köszönnek egymásnak ennek a városnak az utcáin, és a köszönésüket hallva, a kalapemelést látva sajdukt belém a büszke tartás mélységes megalázottsága, a mélységes megalázottság büszkesége. Tudtam, hogy jó helyen járok.

Kissé későn érkeztem, papa. Zavaromban azt ismételttem, ha kérdezték, hogy miért csak most, hogy apámnak kézen kellett volna fognia engem, és elhozni ide, hogy apámnak kézen kellett volna fognia a fiait és elhozni őket ide, hogy nagyon haragszom az apámra, hogy nem fogott kézen engem és nem hozott el ide. Ilyesmiket válaszoltam, amikor az apám családjára kérdeztek, csak hogy ne kelljen kimondanom azt, hogy az apám zsidó.

Mikor Jakabffyéknál, vacsorázás, teázás után – és a tea ugyanaz a tea volt, mint amit a Hotel Sportban szervíroztak, ugyanaz az íz, de immár otthonos és friss, és még előbb, mikor a spirállal befűtött hideg fürdőszobába egy kancsó forró vizet állított Jakabffy néni a kézmosáshoz, és tiszta törülközőt akasztott oda nekem – kimondtam a *Friedmann* nevet, valahogy megnyugodtak, a rejtvény, a talány, hogy kiket is kereshetek a családom gyanánt, részben meg is oldódott, meg is nyugodtak, de rejtvényfejtő kedvük is feltámadt, és az én zsidó-

ságom valami nagyon természetes tényé lett előttük, persze nem tudom eltolni magamtól az érzést, hogy mint egy beteggel, egy nem túl nagybeteggel, de mégis úgy kezdtek beszélni velem, tapintatosan, kissé halkán – de hiszen én is tapintatosan bántam magammal, ezerszer óvatosabb voltam és gyanakvóbb a saját származásommal kapcsolatban, mint ők lehettek volna eleve. Lóránt bácsi szájából például az a szó, hogy *házizsidó*, pontosabban, az *én házizsidó*mi, aki egy bizonyos, a háborúban eltűnt Vogel volt, aki Lóránt bácsinak bármit meg tudott szerezni a háború közepén is, még negyvenháromban is, a *lebujházak* alól is, amivel a zsidónegyedben lerobbant, nyomorult kunyhók büdösségére is célzott Lóránt bácsi, az akkori gettóban – arra épült a szálloda-monstrum, mint valami otromba síremlék –, mondom, Lóránt bácsi szájában a *házizsidó* természetes szó volt, az együttélés szava, sima definíció. Ugyanis ez a *Vogel* Dávid, ez a házizsidó, mikor már jócskán bent jártak a háborúban, nem sokkal azelőtt, hogy deportáltak volna a zsidókat, mikor már semmit sem lehetett megszerezni, és mondjuk Lóránt bácsinak egy üstre volt szüksége, ez a Vogel csak bement egy ilyen lebujházba, azt mondta, *várjon, nagyságos úr*, eltűnt a pincében, ezekben a *valóságos katakombákban*, ahol ezek a szerencsétlen zsidók bujkáltak, és azután feljött azzal, hogy Sátoraljaújhelyen, ebben meg ebben a házban, egy bizonyos Schwarznénál, aki özvegy, a nagyságos úr ennyiért meg ennyiért megtalálja a kívánt üstöt. És akkor elmentek Sátoraljaújhelyre és az üst meg is lett, Vogel, Lóránt bácsi házizsidója, megszerezte, és dűlt a háború, és Vogel eltűnt örökre.

Mikor bementünk a zsinagóga melletti hitközség rozoga épületébe – kétszáz zsidó él ma az egész városban, 1920-ban, mikor Marcell született 8900-an voltak, és abból, rejtélyes adat, 7194 volt izraelita – vagyis mikor megálltunk a zsinagóga előtt, a feltúrt út egy befagyott rögén, jött egy román rendőrségi dzsip, és kiszállt belőle egy jóllakott, rosszkedvű román rendőr, aki elindult a zsinagóga melletti hitközség bejárata felé, ahová mi is igyekeztünk, és Lóránt bácsi, mert csöppnyi előnyünk volt, nem engedte előre az illetőt, nem is köszönt neki, *nemlétezőnek tekintette*, holott majdnem egyszerre léptünk be a hámló vakolatú sötét és mocskos lépcsőházba, szorosán a nyomunkban jött, de ő is úgy jött, mintha nem lett volna előtte senki, *egyszerre voltunk ott, de más alkalommal*, mintha mi nem léteztünk volna, nekünk meg ő nem létezett – olyan volt ez a lépcsőház, mint amilyen a háború után volt; ha lehajolok, a porban talán még találok egy töltényhüvelyt vagy egy orosz katona lábanyomát – jött a nyomunkban a párnasnyakú rendőr, a nyakunkba lihegett, látszott egyébként, hogy ő is először van itt, kezében cédulát szorongatott, Lóránt bácsi is először járt itt, de ismerte a hitközségi titkárt, egy bizonyos *Simont*, nyilván az utcáról, nyilván köszönőviszonyban voltak, és Simon meglehet azért nézett rá olyan örült tekintettel, mintha sohasem látta volna azelőtt, mert Lóránt bácsit csak az utcán ismerné fel, itt, ahol semmi keresnivalója nem lehet, nem, és bár Lóránt bácsi életében először állt ennek a parányi szobának a közepén, ahol az egyik széken egy emberi roncs, talán férfi, talán asszony ült, és az íróasztalok mögött két, torz magyarsággal, románnal kevert magyarsággal beszélő, csupa energia, csupa tettvágy és csupa tintafolt adminisztrátornő ült, valamint balfelől, a nyíló ajtó mögött a már említett *Simon* a salátává lényegült mocskos házitelefonskönyv fölött, amiben egy számot keresett, balkezének görcsös mutatóujja egy telefonszámra mutatott,

jobbkeze a telefonon nyugodott, és közölte velünk, őrült és zavaros tekintettel, hogy *minden iratot elvitt a Gestapo*, ezt a hitközség elnöke is, mintha valami reggeli eseményről beszélne, megismételte, hogy *mindent elvittek a németek*, micsoda pech, ha előbb jöttek volna... és Lóránt úgy állt közöttünk, mint a párduc, rendíthetetlenül, zöld viharkabátjában, és nézett körül, rezzenéstelen arccal, mindent magába szívott, mindent megjegyzett, úgy nézett rájuk, mint az egyre magasabb töltésű Szamosra (ahelyett, hogy kikotornák a folyó medrét, a hidakat emelik meg húsz évenként), vagy a töltésen az elvadult fiatalok által kitépelt kőpadokra: minderről határozott véleménye van, amit többé-kevésbé nem lehet kimondani, nem is érdemes.

Én egy pillanatra megdöbbszemtem a rendőrautó láttán, valamilyen kósza összefüggést véltem fölfedezni jövetelem és a rendőrök ittléte között, már csak Marcell kifejtett üldözési mániájának tett tiszteletadás gyanánt is, de mikor Lóránt szándékosan *nem engedte előre* azt az embert – pedig annak ugye hivatalos dolga volt, lehet, hogy én előre engedtem volna, valamilyen alattvalói reflexből, mint amikor a főkapitányságra bekísért két zsarú, szembesítésre, mert betörték a szomszéd lakásba, és már a kapuban majdnem úgy viselkedtem, mint egy gyanúsított, heherésztem, és a két titkosrendőr között léptem be, belém villant Marcell története a háta mögött becsapódó hatalmas Fő utcai vaskapuról, ami után, attól tartok, talán még legjobb barátját is hajlandó lett volna amerikai kémnek nyilvánítani, mint ez utóbbi hosszúságos magyarázkodásaiból kiderült, de Lóránt egyáltalán *nem vett tudomást* a rendőr létezéséről,ilyent még nem nagyon láttam.

Amikor kopott barna öltönyében, nikotintól sárga ajakkal a rendőrrel együtt kijött az irodából a hitközség vezetője, aki később, miután a bent csellengő szíjsovány vénembert kirúgta, segítőkészen, udvariasan, nagy buzgalommal másolta ki a temetői számokat a nagykönyvből, az egyetlen könyvből, amit nem vitt el ezek szerint a Gestapo, ez a jól táplált rendőr úgy nézett körül, mintha nemlétező emberek között lett volna, kis cetlit szorongatott a kezében, a cetli valószínűleg volt, mint a körülötte levő emberek, Lóránt bácsi pedig ott tornyosult hallgatagon fölötte, rá se nézett, de ha ránéz, talán akkor sem látja meg, ám-bár megjegyzi, mert mindent megjegyzi.

Megint visszafelé mondom, amit mondok, nem is vissza, hanem összevissza. Kezdem előlről.

Amikor hosszú, kalandosnak aligha nevezhető vonatkozás után megérkeztem Szatmárnémetibe, és a pályaudvaron ott várt Jakabffy Lóránt délceg alakja, Magyar Szóval a hóna alatt, és buszra szálltunk a pályaudvar előtt, a buszon kalauz ült, mint nálunk a régi szép időkben, és előtte tolongtak a holtfáradt proletárok, mint minálunk a régi szép időkben, és a busz végigfutott a rosszul kivilágított városban, és majdhogynem házhoz szállított minket a Kölcsey utcába, és beléptem a tágas, képekkel borított falú lakásba, a csupa növény beüvegezett verandán át, és megpillantottam a melegvizes kancsót a fürdőkád fölötti lavórban, mondhatom, olyan nyugalom szállt rám, mint rég, leültem, ittam a szamovárteából, ettem, bár alig voltam éhes, a finomságokból, amit Jakabffy néni gondos keze készített oda, és hátradőltem a székben, és kimondtam a Friedmann nevet, és házigazdáim szemébe néztem, olyan nyugalom szállt meg, mint rég, vagy talán soha.

És a Friedmannra mintegy válaszul, visszhang gyanánt meg is érkezett nemso-
ká Lóránt bácsi szájából a *kracherli*, amit még Jakabffy néni se hallott még soha, vi-
szont én, apámtól, négyéves kori története kísérszavaként, sokszor hallottam,
mert mikor meghalt Jenő, Marcellt, akit valamely budapesti futballistáról neveztek
el Marcellnak, távoli rokon volt, kapus, igen sikeres, Marcellt tehát odaadták a tehe-
tősnek számító ungvári rokonokhoz, akiknek volt egy *szódavízgyáruk*, és ott történt,
hogy egy cselédlány eljátszadózott Marcell fütyijével, erre világosan emlékezett,
sütött a nap, a kis tizenhat éves cselédlány kivitte valahová, talán az istállóba, no és
ezek az ungvári rokonok gyártották a málnaszörpöt üveggolyós üvegben, az üveg-
golyót a szénsav nyomta fel az üveg nyakába, és az üveggolyót be kellett nyomni,
ha az ember inni akart, és ezt úgy hívták, *kracherli*, mondta Lóránt bácsi, és én meg-
hallottam Marcell kaján hangját a síron, a kemencén túl, ahogy kissé bizonytalanul,
de élvezettel elsutogja, hogy *kracherli*, és ezek a kracherligyárosok, *persze gyár, gyár*,
mondta Marcell, *képzeld el egy alacsony fészert, ez volt a gyár*, mindenáron trónörökös-
akartak, de mindig csak lány született, és ezért a mama, aki felült a kracherlit szál-
lító szekérre, *nem a gyártás volt a kunszt, hanem az eladás*, mondta Marcell, a mama
három ízben is leugrott a szekérről, két kracherli-eladás között, mikor már a kötőtű
és forróvíz nem segített, mert azt akarta, hogy elvetéljen, és mind a háromszor fiú
lett volna, viszont született öt gyönyörű lánya, és mind Auschwitzba ment. *Kracher-
li*, mondta Marcell és mosoly derengett az arcán, *kracherli*, mondta Lóránt, és mo-
soly derengett az arcán – *le kellett nyomni a dugót és valósággal fellőtt az a szénsavas,
édes szörp*. Még néhányszor egyeztettük a szót – *kracherli* –, tehetős ungvári rokona-
im egyetlen örökségét, ez sincs a svájci bank széfjében, házigazdám újra meg újra
elmondta, hogyan kell a kracherlis üveget kinyitni, én pedig újra meg újra elmon-
tam, hogyan ugrált le Marcell nagynénje a szekérről ostobán és szerencsétlenül, de
nem mondtam el a cselédlányt, aki Marcellal szórakozott, és nem mondtam el a fér-
fit, aki a Szamos partján bicikliző Marcell nyomába eredt, és azt magyarázta neki
hosszasan, miközben Marcell tolta a biciklijét, hogy milyen undorító a nők picája.
Nem tudom, félelemből hagyta-e Marcell az illetőt olyan sokáig beszélni, vagy ér-
dekes társalgás kezdődött kettejük között, és az illetőből egyszer csak kibukott ez a
rögeszme, de Marcell nemegyszer elmesélte nekem, négyéves kori emlékeihez
mondta el, mintha az egyik, amikor a tizenhat éves cselédlány játszadózott vele az
istállóban, és a másik, mikor a rokonszenves, intelligens férfi hozakodott elő furcsa
rögeszméjével a Szamos-parton, valahogy összefüggének. A harmadik történet,
ahová ugrott, képzeletében a múltban barangolva, az az volt, amikor a *Madame* egy
olyan szobára nyitotta előtte az ajtót, ami mögött osztálytársa húga várta őt, kissé
lengén, a lány, akivel zsúrokon találkozott addig, ha találkozott. És innen – *szem-
üvegvilágítás* – már egy másik szobában járt képzeletben: abban, amelyikből az *előző*
szobába lehetett leleskelni. És ezután azt mesélte el, hogy milyen hatással volt rá
egy Stefan Zweig-novellában a férfi, akit megles valaki, és látja, hogy ásít, s holott
egyedül van, a szája elé teszi a kezét. Innen eszébe jutott az a lány, akinek fingja vé-
gigcsúszott nadrágján, megkönnyítve Marcell számára a szakítást. A férfi, a Sza-
mos-parton, talán valami távoli ismerős, ha erről beszélt Marcell, leírva azt is, mi-
lyen elegáns volt az illető és milyen intelligens, és hogy csupán a búcsú pillanatá-
ban hozakodott elő a rögeszméjével, próbálta Isten állatkertjébe sorolni a férfit, de
el is csöndesült. Ez a békés, tönkretett, megerőszkolt Szamos-part. Mindig rette-

gett a megerőszkolástól, Marcell, leggorombább kényszerképzete az volt, hogy a férfiápoló megerőszkolta a kórházi végén, mikor látszólag beöntést adott neki, azzal az egyetlen céllal, hogy megfertőzze szifilisszel, és végre utolérje büneiért a megérdemelt, végső büntetés. A kamasz Marcell vígan felpattant a biciklijére, mihelyt a férfi tettelességre fajult volna, és röhögve otthagya a Szamos-parton az illetőt, hazament, várta az ebéd, délután randevú Katival, este mozi vagy színház, háttérben Margit szőnyegszövő műhelyével, és nem gondolt arra, hogy két év múlva ki fog törni a világháború és mindent, de mindent szétszakít. Mint ingyencséget talalta nekem ezt a Szamos-parti férfit olykor, hasonlatosan az alexandriai bordélyház ébenszínű kurvájához, aki annyira meg volt borotválva mindenütt, hogy képzelenség volt vele bármit is kezdeni.

Az álmaimat ezen a Kölcsey utcai házban töltött éjszakán Marcell összes nőjének árnya lengte be, négyen is magukhoz szólítottak az éjjel, két idősebb és két fiatalabb, testvérek voltak, és rettenetesen meggyötört a sóvárgó vágy – hozzájuk jött még *Bridzs*, az uszár, Lóránt bácsiék bozontos uszárja, akit álomban egy hegytetőn sétáltattam a sötét éjszakában.

Jót tett *Bridzsnek*, hogy nem volt megnyírva, és a negyvenéves filodendron alatt, ami két hatalmas ablakot is elsötétített roppant leveleivel, pedig kezdett már sorvadni, mert nem tudták átültetni, és vissza kellett metszeni, szóval amikor Jakabffy mama elmegy az orosz piacra, akkor *Bridzs* odarohan az ablakhoz, a filodendron mögött, mellső lábaival felugrik a párkányra, és addig vár, amíg Jakabffy mama meg nem jelenik az utca túloldalán, és vissza nem int neki. *Bridzset* követve most mi is odamentünk az ablakhoz, a hatalmas filodendron alá, és Lóránt bácsi így szólt: *aztán már mi is megyünk elfele*, mondta, és hozzáfűzte, *ez tipikus szatmárnémeti kifejezés, már ő is átveszi ezeket a szatmárnémeti szólásokat*, némileg neheztelve önmagára mondta ezt, pedig negyven év után ez nem annyira kárhoztatható, de közben észrevett és odaadott egy bársonyborításos, aranybetűs, aranybojtos könyvecskét – talán cserébe a kracherliért? – a nagymamája táncrendjét Lugosról. A könyvecskén egy tokban rajta csüngött Lugos címere, mellette egy sosem használt ceruzácska. A kis könyv Bruria emlékkönyvére emlékeztetett, amit dédapám csinált neki elefántcsont borítóval, pergamenlapokkal, rajta anyám nevének héber iniciáléi és az egyetlen bejegyzés dédanyámé, Eszteré volt, aki ceruzával rótt ferde sorokban kívánt minden jót unokájának: *Bruriám! ha az élet örömét élvezni akarod, úgy gondold szeretettel szüleid tanítására, és védj szívedbe hozzád jó akaró szerető anyád intését, aki I.ten félelemre kér, s a festett táncrend mellett a ceruzácska ki volt hegyezve, de grafitját nem koptatta senki, senki nem írta be nevét a könyvecskébe; pedig a táncrend után következő lapon, gyönyörű, aranybetűs kalligráfiával föl volt jegyezve azoknak a tekintélyes férfiaknak a neve, akik, a lugosi intelligencia krémjeként, a bál szervezéséért felelősek voltak. Köztük Akacs Zoltán, Mila Kinovics Szvetko, Machovits Dániel, Orosz Sándor, Popescu Jakab, Schlieszler Zsiga, Tyll Gusztáv, Tabajdi Zoltán, Váncsa Oktáv, Dr. Aramescu Tahomius, Klein Gyula és Makay Ágost, mely listához házigazdám hozzáfűzte azt az elmaradhatatlan és igaz észrevételt, hogy lám, mily különböző nemzetiségű férfiak alkottak baráti társaságot akkoriban. Így szólt vala a táncrend:*

TÁNCZREND

Nyitány:

1. Csárdás
2. Keringő
3. Lengyelke
4. Négyes I.
5. Tipegő
6. Négyes II.
7. Keringő
8. Ardele

Szünóra:

1. Csárdás
2. Négyes III.
3. Keringő
4. Tipegő
5. Négyes IV:
6. Mazurka
7. Csárdás egész virradtig

És a listán szerepelt, kicsoda fintora a sorsnak, *Issekutz Aurél* is, Josephine Baker későbbi cenzora. Számomra most már örökre az marad Krassó-Szörény vármegye hajdani alispánja, a Jakabffyak jóbarátja, akinek férfias alakját egy képeslapon, valamilyen emékmű-avatáson is megszemlélhettem, közvetlenül Jakabffy Elemér, Lóránt papája mellett. Trianon után Magyarországra ment, ahol címzetes államtitkár lett belőle, meglehet, álmában sem gondolt Josephine Bakerre, de Jónás Judit üdvözli őt esténként, mintha ott ülne a cenzor-bizottság tagjai között, és mikor ez a cigánylány kimondja, mintha köhögne, az *Issekutz* nevet, az önkéntelen hangsúly, a viccesnek szánt és mégis rekedt siratóénekes-dallam roppantul emlékeztet Miriam Goldschmidtéra, a német-zsidó félvér színésznőére, akit Nyugat-Berlinben ismerem meg, Brook és Stein színészeként, hírek szerint egy amerikai néger ejtőernyős nemzete a nagy világegés után egy német kisvárosban, négy évesen bemutatták tánctudományát Josephine Bakernek, aki nagy jövőt jósolt neki. Még *Issekutz Aurél*, Krassó-Szörény vármegye alispánja, későbbi címzetes államtitkár átlényegüléseim tünődtem, de már mentünk *elfele*, ahogyan szatmárnémetiül mondják, indulunk az utcára, *Bridzs*, a bozontos uszár, *meg fogom nyírni*, mondta Lóránt, *Bridzs* most nem jött velünk, de hihetetlen izgalomban engedett minket utunkra, és az utcán összefutottunk *Csokival*, aki egy nálánál jóval nagyobb velőcsontot vonszolt magával, hihetetlen izgalomban, mert képtelen volt a szájában a csonttal a pinceablak keskeny rácsán bejutni, mi pedig elindultunk a napfényes Kölcsey – mit is mondok: *Juliu Maniu* – utcán a *Láncos templom* felé, ami városnézésünk első állomása lett. Előtte frissen állított Kölcsey-büszk, csodák csodája, valaki elfelejtette betiltani, a sarkon magyar újságárus bódéja, magyar újságok reklámjával az úvegen. A *Láncos templom*ot láncok veszik körül, és olybá tünnek ezek a láncok, mintha egy ellenes világtól védelmeznék a templomot, de haladjunk sorjában.

A Kölcsey utcából fordultunk a *Kazinczy utcába*, ami egyenest a Főtérrre vezetett. Szép régi patríciusházak között egy régi ismerősként üdvözölt betonmonstrum – nem csupán a diktátor építőkedvéről tanúskodott, hanem az amerikai bombázásokról is, mert a második világháborúban erősen hullottak a bombák, mind amerikai, mind orosz részről, mivel itt volt a német légierő egyik parancsnoksága, csoda, hogy ennyi ház épen megmaradt, bár sokat már a nagytermészetű diktátor bontatott le.

Amit őkelme épített, azt az iszonyatot összefoglalóan megnézhettem a teljesen halott *Újközpontban*, a soha be nem fejezendő szálloda mögött. Egy bizonyos *Po-*

rumbescu nevű építész, Ceausescu *kedvenc zsidója*, ahogy Lóránt bácsi mondta, tervezte a fürmedvényt, s az egyik térre néző házban két összeépített lakásból kialakított magának egy lakosztályt, azt összekapcsolta egy üvegezett verandával, amelynek ablakából, melyen most örökre el van húzva a függöny, mert Porumbescu úr elhúzta a csíkot, ráláthatott a szörnyű térre, a zenélő toronyra, a totálisan értelmetlen betonboltívekre, amelyek halványan, egy rémlátomás erejével utaltak a Bauhausra vagy Gaudíra, de inkább az elfuserált, gigantikus Alexanderplatz kicsinyített mása lett a tér, ha térnek volna nevezhető, mérhetetlenül nemtelen anyagokból, ahol a számtalan, lőrésszerűen piciny ablak elé, valamilyen különös perverzióból, többnyire rézsútos betonfalakat húzatott Porumbescu úr. Olyan volt ez az *Újközpont*, mint amikor egy gyerek vagy örült, rajzlapon érdekes rajzát egy az egyben kivitelezik – egyik szélén amorf kultúrház, másik szélén egy örült torony – amikor valaki bármit megcsinálhat, mert felhatalmazása van rá, és az illető nem meri bevallani, hogy még diplomája sincsen, valamit firkál a papírra, és a nagyvezír elé teszi. A torony, ami egy darabig Románia legmagasabb épületének számított, és nehézkes betonívекből és betonkoloncokból képzett betonbuzogányban végződik, zenélő toronynak készült, a román himnusz üvöltött belőle, amit a forradalom után egy darabig betiltottak, de mostanában újra szól délben, harang és műezzin helyett. Lóránt bácsi tökéletes ízlésére és arányérzékére vall, hogy a Főtér és a zsinagóga után és a zsidó hitközség után és a *Várdombon* levő, távolból megpillantott *Kálvária templom* után, szóval ezen épületek után délcegen elvezetett, némi perverz elégtétellel, hogy létezik-e még hasonló szörnyűség a földön, erre a térre, az *Újközpontba*, ahol egyébként lazán, csuklóból megvásároltuk a vonatjegyemet visszafelé egy napfénytelen utazási irodában.

Ugyanis Romániában célszerű nem a pályaudvaron és nem aznap vonatjegyet vásárolni, mert valószínű, hogy a vonat indulása előtt, a pályaudvaron már egyáltalán nem adnak el jegyet, satöbbi.

Most olyan vezetőm volt, igazi Vergiliusom, aki úgy vitt a holtak birodalmán keresztül, mintha a tenyerén, előbb a Szamos mellé, és ott nagy szakértelemmel magyarázta el, miként teszik tönkre a folyót azzal, hogy csak a töltést emelik, mert ha kicsap a medréből a víz, ugye, azt *magasabb korlátokkal* lehet megelőzni, miért is a hidakat kell egyre magasabbra építeni, iszonyatos költséggel, így sétáltunk derűsen, kiszaggatott kőpadok és vidám kutyák mellett el, miközben vezetőm az elpusztított, haldokló Szamosra úgy mutatott rá, mint egy tényre – nem volt hajlandó fájdalmat érezni, felháborodni még csak-csak, de nem volt ez felháborodás, nem volt ez rezignáció sem, Lóránt megtanulta szemlélni a világot, hol egy templomtorony tetejéről, amit biztonsági heveder nélkül festett be rozsdáállóval, hol egy színház pincéjéből, ahol fűtőként működött közre az előadásban, hol tapétázóként, mázolóként, az egyik igen régi, tekintélyes, örmény eredetű erdélyi arisztokrata család sarjaként (emlékezzünk Ferenc József-re: *So jung und schon Jakobffy!*, javított kiadásban: *So mager und schon Jakobffy*, de még inkább: *Hagepion, also Jakobffy*), hol a *Tűzoltótorony* alatt nézelődött, ahol Bridzs szokott barátkozni – most épp tüzelt a szuka, Lóránt kedélyesen elbeszélgetett a román kislánnyal, a tüzelő szuka gazdájával, a kutyák összehozzák a népeket – elnézelődött a műemlék jellegű Tűzoltótorony alatt, amin a magyar feliratokat egyszerűen eltakarták román feliratokkal, megsemmisítette higgadt tárgyilagossággal azt a kőpadon aludni próbáló nyomorult ré-

szeget, aki a fejét a levegőbe támasztotta, lába mereven a levegőbe emelkedett, vezetőm egészen közel ment hozzá, nézte, az fel is riadt egy pillanatra, üveges tekintetével ránk meredt, és majdnem lezuhant a padról, amit e pillanatban hangos és vidám gyerekricsaj vett körül, aztán mentünk tovább, a színházépület felé, ahova Marcell, bordély, színház, minden héten vagy hónapban, rendszeresen eljárt, az épületet gondosan tönkretették egy hozzáépített nyomorult pavilonnal, amit pizzériának becéznek, és ezáltal körüljárhatatlan, megszűnt a függetlensége a térben, mint ahogy az épületen is osztozik a román és a magyar társulat, akik nem is látják egymást, csak ugyanazokat a kellékeket használják, más napokon. Megnéztük a Filharmóniát, ezt a lechneri ihletésű épületet, most tatarozzák, s mert előről nem tudtunk bemenni, bementünk egy hátsó, festékszagú bejáraton, és Lóránt, akinek gyakran kellett épületekbe hátulról bemenni, akit a pincébe száműztek és a templomtoronyra, elfogódottság nélkül hatolt be bárhová. Odabent az a csodálatos arányérzék legyintett megint szíven, amit Szabadkán éreztem némely épületek és a szintén Lechnerék által tervezett zsinagóga láttán. Nem túl nagy épület, bent a tér emberien hajlik és arányosan, a díszítések egyszerűek és harmonikusak, a karcsú oszlopok között az oldalpáhollyok is a nézőtér lenti részéhez tartoztak, de mégis, nagyon finoman, nagyon arisztokratikusan elkülönültek attól – ekkor jött egy rosszkedvű munkás, aki románul ránk szólt, nem, nem mondom, hogy durván, de határozottan, és határozottan azt akarta, hogy távozzunk onnan, és addig nem mozdult, amíg el nem mentünk, de Lóránt határozott egyszerű halk tónusban válaszolt, amivel nem lehetett mit kezdeni, és ettől a munkás vagy felügyelő vagy építésvezető, morcosan ugyan, de elbizonytalanodott, és én addig gyönyörködtem a színes kerámiaborítású falakban és a terem arányaiban, ameddig kedvem telt benne.

Megint ugrálok, ez délután volt, összekeverem a délelőttöt a délutánnal, a tőlétről megszeglélrt elfuserált Szamost a Tűzoltótorony aljában megszeglélrt kába nyomorulttal, a Filharmónia harmóniája pedig Lóránt rendíthetlensége miatt került ide, de mi most még a Kazinczy utcán haladtunk a *Főtér* felé, amelyiknek is a *zsidókorzónak* nevezett oldalán haladtunk végig – azért hívták régen zsidókorzónak a zsidókorzót, mert ott kötötték a zsidók az üzleteket, ott jártak-keltek és üzleteltek, reggeltől estig, gondolom, Sabbat kivételével, a park szélén, a *Spitz-saroktól a Fehér házig*, két, randevúzásra tökéletesen alkalmas nevű épület között. Mikor megláttam a teret, amikor megpillantottam a zsidókorzót, egy betört szélű kartonpapírra festett bekeretezetlen olajkép emléke rémlett fel, mindig valamelyik szekrény mögöl kandikált ki, és ha kérdeztem Marcellt, mi ez, azt mondta, Szatmárnémeti. Belémégett ez a kép, a fák koronája, a házak sárgás-rózsaszín homlokzata, az alkonyi fény, abban álltam most, a zsidókorzón, a Spitz-saroknál. Emlékeztem, holott sohasem láttam, a fák kontúrjára, az alkonyatra, a házak homlokzatára, nyilván a zsidókorzó volt a legforgalmasabb, és ezen a korzón történt az is – hogy néhány, a háború után jó káderré lett, kommunistává lett zsidó, akikkel a háború alatt emberséges volt egy bizonyos *Berenczey-Kovács* nevű, *urizáló*, nagylábon élő, löversenyező, dzsentrí földbirtokos, aki elkótyavetyélte még azt is, ami maradt, most, szemben a Spitz-sarokkal, a palotájuk helyén egy ügyeletes betonszörny áll – szóval ez a *Berenczey-Kovács* nevű link ember zsidókat bújtatott a háború alatt, akik, mint az új kurzus emberei, segítettek rajta a háború után, no és együtt sétált a két arisztokra-

tafi, negyvenötben, a zsidókorzón, Jakabffy Lóránt és Berenczey-Kovács, *saját szememmel láttam, saját fülemmel hallottam*, mesélte Lóránt bácsi nagy élvezettel, hogy szembejött egy ilyen háborúban Berenczey-Kovácsnál bújkáló friss kommunista vezető, épp a zsidókorzón, hol másutt jött volna szembe, és nagyon vidáman így köszöntötte Berenczey-Kovácsot, *Jó napot, Kovács úr*, mire Berenczey-Kovács, ez a vagyonát elherdáló, műveletlen dzsentrisarj monokliját feltéve így válaszolt: *magának én méltóságos úr és császári és királyi kamarás vagyok* – és peckesen otthagya a leesett állú házizsidóból lett kommunistát. Nem tudom, hogy végezte végül, a házának mindenesetre, szemben a Spitz-sarokkal, hűlt helye.

Így indultunk Lóránt bácsival, olykor keresztelve *Zsuzsi*, a villamosszerű kisvasút vonalát, ami a pályaudvartól indult a Főtérre, és a háború után szüntették be, – a fehércsempés, törekeny szépségű *Fehér ház* után, amin frissen virít Szatmár régi címere, jött a rekonstruált *Gubaszín*, ahol egykor a gubások dolgoztak, mögötte volt a hajdani piszkos zsidónegyed, ahol most a szálloda *nem épül* immár hat éve, a nyers betontéglákat marja az idő, szemben a zsinagóga, a zsinagóga árnyékában a hitközség, mögötte a Kálvária-templom, a dombnak nevezett halmon, köröskörül a Kálvárias-táció, majd jött *domnul Porumbescu* rémálma, aztán a folyó, végül, keresztülvágván hátul a városon, egy görögkeleti és egy görög katolikus templomot érintve – félreértés ne essék, a görög katolikus is görögkeleti, ez a mai helyzet, a görög katolikusok kénytelenek a nyílt ég alatt misézni – elindultunk a zsidótemető felé, mostantól gyakorlatilag a *Zsuzsi* vonalán, ott, ahol tegnap este behozott minket a busz a városba, de hol járok már! még a görög templomoknál is előbb érintettük a püspöki palotát, amit most az egyház visszacapott, és az épületben, lebontva egy viszonylag friss közfalat, megtalálták a régi kápolnát, *zsibbadt szellemeknek enyhülettül*, kiásozt borospalackokhoz hasonlatosan, ahol az új püspök már misézik is, de mindez most azért fontos csupán, mert itt, a püspöki palota előtt történt meg az első életemben látott *valódi kalapemelés* – szemben velünk jött egy hófehér bajuszú úr, Lóránttal már messziről észrevették egymást, valami lágyult a járásukban, ha az észrevétlen lassulást lágyulásnak lehet nevezni, lett a járásukban valami kisfiús, valami úriemberes, és közvetlenül egymás közelébe érve, nyakuk finom megmerevítésével, a köszönés végtelenül személyre szabott, egész kávéházi diskurzusokat helyettesíteni képes személyességével, megemelték egymás előtt a kalapjukat. Ezt látni és meghalni.

Szóval a Szamos elfuserált töltésén Lóránt egyszer csak úgy döntött, miközben felmutatott a Porumbescu-toronyra, amely toronyóra volt óra nélkül, ócska erősítőből bömbölte delente a román himnuszot, mint egy rekedt müezzín, mondván, hogy ha volna óránk, akkor most megvárhatnánk a déli tizenkettőt, amikor megszólal a torony, de egyikünknek sem volt órája, neki sem kellett, nekem sem kellett, hirtelen rájött, hogy rossz irányba mennénk, ha így mennénk tovább, levágtunk tehát a töltésről a zsidó temető irányába, átvágtunk a városon a görög katolikus–görögkeleti templomok, a püspöki palota mentén, kis utcácskákön haladtunk előre, eljutottunk végül a római anyafarkas szobrához, amelynek minden román városban, úgy látszik, ott kell állnia, átellenben a *Vasalóházzal* – mert ilyen Szatmárnémetin is van, nem csak New Yorkban – a negyvenes években épülhetett – fel lehet ismerni némely házon, hogy a bécsi döntés után építették, amikor betört ide a budapesti polgárság stílje még egy pillanatra, a századelő stílusa mellé; a régi házak, az egymás

mellett álló, fél évszázados időugrással épült házak, a háború után mintha belehulltak volna a még lágy betonba, az utcák ocsmány betonhomlokzatába, és most már senki se képes kirobbantani őket onnan, itt jártunk hát, a *Vasalóháznál* futott el a *Zsuzsi*, mi a Főtér és a vasútállomás közé kerültünk a római anyafarkas szobránál, és a Kossuth-kert és a *dúsgazdag Prinz-testvérek* gyára előtt, közvetlenül azelőtt, hogy átkeltünk volna a vasúti síneken, ott, ahol bevagonírozták a haláltáborba induló zsidókat és ahol Jakabffy néni papája kenyereket dobált be a vagonokba, miért is másnap a boltban a segéd lelkesen így szolgálta ki: *Maga a kenyérúr lánya!* – szóval a dúsgazdag Prinz-testvérek gyára előtt, a Kossuth-kert magasságában, ahol régen térzene szólt, Lóránt bácsinak magáról támadt kedve beszélni.

Elmesélte a tanulóéveit, azt, ahogyan a tanárok kiszúrtak vele, hisz *Lugoson* az apja ismert magyar személyiség volt, meg kellett aláznia a Magyar Párt képviselőjének gyermekét, az iskolában a tanárai állandóan hergelték, hogy változtassa a nevét *Jacobescura*, és mikor ezt, természetesen, elutasította, a földrajztanár végignyalta képét a vizes szivaccsal. Mivel nagyon rossz jegyeket kapott az iskolában, nyilvános vizsgán kellett megmutatnia, mit tud, ahová eljött az apja is. Az volt a feladata, hogy rajzolja föl a táblára Romániát. A feladatot ragyogóan megoldotta – év végén öt tárgyból megbuktatták, földrajzból is. Nyilvános vizsgán Marcell is szerepelt, de inkább leszerepelt, utána nagyanyám, Margit, esernyőt vert szét a fején, majd szélsebesen cukrászdába vitte. Marcell matematikából gyöngye volt, Eminescut ragyogóan szavalt, *amo amas amat, szeretem a dámát*, szokta énekelni, borotválkozás közben, mert Marcell ragyogó nyelvtelenség volt és maradt.

Lóránt ezután Békéscsabára ment, hisz Romániában nem remélhette, hogy kijárhat bármilyen iskolát, Békéscsabán járt agronómusiskolába. Az utolsó évre, mivel már kitört a háború Európában, nem iratkozhatott volna be, mert a románok nem engedték ki, mint úgynevezett *irredentát*, ha nem szöki el hamis útlevelemmel. A hamis útlevelemben pedig az állt név gyanánt, hogy *Baruch Mór*, mert mint magyart nem engedték volna ki, mint zsidót, elengedték. Rám nézett Lóránt bácsi tiszta kék szemével, és azt mondta az arca: egy kicsit azóta Baruch Mór is vagyok. Marcellnak is volt hamis útlevele, Margit csináltatta neki és – miután behívása után fényes nappal kísért a román katonai táborból – azzal szállt hajóra, utazott el Constantából Palesztinába. A fényképész a kikötőben, aki gyorsképet készít a bőrkabátos, lágyan mosolygó ifjúról és ripsz-ropsz, egy muffnyi sötétkamrában előhívja a képet. A tizenkilenc éves ifjú egy barátjával a kikötőben. A hajóút a lengyel hadsereg menekült tisztjeivel, akik azt lesik a mosdóban, hogy ki van körülmetélve, hogy jól összeverjék.

De *Baruch Mór*nak, alias Jakabffy Lórántnak nem adatott ilyen könnyű menekülés, ő visszatért (a hazájába?) és rögtön el is vitték munkaszolgálatra. Úgy szállították őket éjjel, hogy sohasem tudhatták, hol vannak, marhavagonba zárták őket, ment a vonat, aztán éjjel megálltak a nyílt pályán, valami ismeretlen faluszélen szabad ég alatt háltak, mezőn, szérűn, istállóban: hajnalban, még sötétben ébresztették és visszahajtották őket a vagonokba, ahová megint bezárták őket. Hetekig éltek így: fogalmuk sem volt róla, hol járnak, néha kaptak enni, néha nem kaptak, néha dolgoztak valamit, néha nem dolgoztak, amolyan munkaszolgálatféle volt ez, román módra. Marcell, ezalatt, rövid vegyésztanulmányok után, haláláig fáj neki, hogy nincs diplomája, jelentkezett a brit birodalmi hadseregbe, térképész-közlegény lett, cigaretta- és sörjegyeit könyvekre cserélte, Joyce *Ulysses*-ét kivette a könyvtárból, és megtanult belőle angolul. Folyton könyörgött,

hogy vigyék Itáliába, a frontra, de a brit birodalom tisztjei nem bíztak meg ezekben az Európából szakadt zsidófiúkban, ott dekkoltak Egyiptomban, Palesztinában, katonai raktárakban, a katonabálokon pedig késeltek a lengyelek, hátulról, villámgyorsan, az illető még táncolt, észre sem vette, de közben már vérzett is el, aztán összerogyott. Jó okuk volt az angoloknak, hogy nem bíztak meg benne, mert az illegális kommunista párt tagja volt Marcell, korábban plakátot ragasztott, röplapot szórt, nagyon tetszett neki a technika, a narancs, amit áthajítanak az elektromos vezetéken a hozzá erősített plakáttal, vagy sötét moziban egyszer csak szétszórni a röpcédulákat, el is vitték az angolok, egyszer leugrott a teherautóról, és egy angol rendőr kezében maradt a zakója.

Lórántnak az volt a szerencséje, hogy később, amikor már valamelyest rendeződött a helyzetük, megkapták a beosztásukat, belőle írnok lett egy *Danilescu Manole* nevű részeges kapitány mellett, és hamarosan mindent ő csinált, a kapitány folyton ivott, de ha jött az ellenőrzés, Lórántot kicsempészték hátul, különben mindent ő intézett, a kapitány pedig élte a maga iszákos életét. És mint írnok egyszer csak egy olyan listán találta a nevét, akiket az aknamezőkre küldtek volna Oroszországba, ott állt az ő neve is, mellette az, hogy irredenta, és ő megszökött, az utolsó pillanatban, és hatalmas viharba keveredett egy erdőben, de ő csak örült neki, mert így biztos lehetett benne, hogy a kutyák elvesztik a nyomát...

Itt tartottunk, amikor, átkelve a vasúti síneken, megérkeztünk a zsidótemetőhöz, annak is a lelakatolt kapujához. Állt a temetőben, a betonfal mögött, egy bevert üvegablakokkal ékes pavilon, az auschwitzzi mártírok emlékezetére, majdem azt hittem, ennyi maradt, semmi több, és a lakat mellett egy kis cetli, olyan, mint amilyent a rendőr szorongatott a hitközségben a kezében, hogy *kulcs a Zorilor utca 9-ben*. Lóránt bácsi felkapaszkodott a betonkerítésre, jobban, mint én, és úgy nézett befelé, mint egy hajókapitány az árbockosárból szét, a viharos tengeren, meg se rezgett, addig tudott volna odafent maradni, a betonkerítés peremén lógva, ameddig akar, nézelődött is rendszeren, érdeklődve, látszott, hogy olyan ember, akit fiatal korában arra készítettek fel, hogy hasznos ember legyen, így gyűjtött Elemér, az apja, a nagyszerű földbirtokos, rőzsét, amikor kitelepítették őket, és vett a kezébe seprőt az utcán, megtanították arra, hogy a földet jól használja ki, hogy embertársai javát szolgálja. *Fogalmam sincs, hol ez a Zorilor utca*, mondta, *keine Ahnung*. De az első melékutca a Zorilor utca volt, a temetőre nézett minden ablaka, hajnalban, mert Zorilor hajnalt jelent, vörös fényben izzanak, a temetőfal és a házfalak.

Ahogy megkerültük a temetőt, és befordultunk a Hajnal utcába, a temető szürke betonfalába épített mustársárga kukucskálók tűntek fel – fogalmam se volt, mi célt szolgálhatnak az ablakok, hátborzongatóan ipari volt a látvány, Isten bocsássá meg, a krematórium jutott eszembe, Lóránt szemrehányóan nézett rám, valamit nekem is tudnom kellene, na és már hosszasan nyomtuk a Zorilor utca kilences számú ház csengőjét, mire felfedeztük, hogy a csengő drótja a levegőbe kunkorodik, akkor beléptünk a parányi előkertbe, de csak hogy egy mérges kiskutya rohanjon ránk csaholva elő. Kisvártatva a ház gazdája is kilépett a házból, egy rendetlen, picike asszonyosság személyében, akitől barátkozási szándékkal megkérdeztem, hogy hogy hívják a kutyát. *Steinkoppné* – mondta vidoran, tudta már, mért vagyunk ott, nem kellett kinyitni a szánkat se – *ötszáz lej*, folytatta egyszuszra, *ennyibe kerül...*

A kiskutyát hogy hívják? – kérdeztem barátságosan, miközben már húztam is

elő a bekészített ötszázlejest a belső zsebemből. Meglepett a közlése, de a ropogós bankó társai társaságában készenlétben állt, glédában, mondhatni.

Ő Fifi – mondta Steinkoppné – *nagyon boldog, mert tudja, hogy megyünk a temetőbe, mindjárt, Fifi, csak cipőt húzok!* – és a pénzt a kötényzsebébe sülyesztette. – *Ennyi az ára, ötszáz, csodálkozok, hogy nem mondták odabe... nem mondták odabe?...* – és bement a házba.

Mikor Steinkopp néni már odabent, vidáman, mintha esküvőről beszélne, vagy valamilyen mulatságos epizódról, ami szülőfalujában történt, a sírok között cikázva, botladozás közben egyszer csak közölte, mivelhogy volt némely helyrajzi szám, ami az ő sírjaik közé vezetett, hogy *ezek a fáin zsidók, ezekhez nem lehet bejönni, ezek kohaniták*, akkor szépen meg tudtam magyarázni Lóránt bácsinak, hogy mi is az a kohanita, meg hogy nekik szól a kukucskaló, szóval én meg Steinkopp néni szépen összeraktuk a dolgokat, miközben Lóránt is egyre több ismerős nevet fedezett fel a kövekre írva, a város megbecsült tisztviselőit, ügyészeket, katonákat, orvosokat, akikről nem is sejtette, hogy már eltűntek a város utcáiról; bekukkantottunk egy ravatalozófélébe is: mint egy elhanyagolt külvárosi buszmegálló, romos volt és mocskos, de nemrég használhatták, fonnyadt virág állt benne, korsóban, és Steinkoppné, miután lelkesen végigloholta az összes parcellát, és alaposan megdolgozott a pénzéért, és mutogatott, persze anélkül, hogy fogalma lett volna, mire, gondoltam egyet és megkértem, vezessen el minket a másik temetőbe is, ahol a nem annyira vallásos zsidók fekszenek – a történet, a prágai sonkáról, amit frissen evett Marcell Jenő kezéből, nem hagyott nyugodni.

Steinkoppné rám nézett, fejét ferdén tartotta, mint egy kutya, a szemét összehúzta és közölte, *hogy nagyon csodálkozik, hogy a hitközségben nem mondták, hogy ötszáz lej, és ott kellett volna befizetni*, majd egy hosszabb monológba kezdett az ötszáz lejről, amiről *nyugta is kéne*, elég nyugtalan lett, de én igyekeztem megnyugtatni. Kimentünk hát az ortodox temetőből, és az út túloldalán, egy lakattalan, szürkére mázolt vaskapun beengedett minket Steinkoppné maga elé, be is kiabált, hogy *ezek kifizették az ötszáz lejt*, de az udvarban, ami egy rendes parasztudvar volt, éppen nem tartózkodott senki, a nagy kiabálásra kijött valaki a házból, de aztán látva minket, köszönés és kérdés nélkül újra távozott, románok voltak, román parasztok, és Steinkopp néni nagyvonalúan előre mutatott, a kert legvégébe, ahol mintha tényleg állt volna néhány sírkő, szőlőlugas vezetett odáig, a parasztudvarban s a ház mögött kékre festett kaptárok álltak. Az udvar másik végében hatalmas, repkénnyel befutott platánok alatt valóban ott álltak rendezetten, kétfelől, mintegy nézőtéri folyosótól elválasztva, a sírkövek, S.-y, a kolozsvári színész is végiglépdelhetett volna közöttük, lassú, megfontolt lépéseivel. Egy-két sírkő itt is kidőlt, és egészen addig, amíg Lóránt bácsi föl nem kiáltott, azt hittem egyre jobban dobogó szívvel, bár nem tudom, a megézés azt súgta, nem tévedek, itt lesz, a betonkerítés is azt súgta, a méhkaptárak is, *hol ácsoroghatott a tíz igaz és fokhagymaszagú zsidó, aki friss meleg kifliért cserébe imádkozott?*, éreztem, hogy minden sír itt van, de össze-vissza, rendetlenül hatoltam előre, fekete márványkőtől fekete márványkőig, cikáztam a sírok között, mint Steinkoppné, térdig nedves lettem a harmattól, azt is hittem, hogy egy megmozdíthatatlan, felborult kőre van írva nagyapám neve, arccal a sárban.

Steinkoppné lemaradt, felszívódott és vele Fifi is eltűnt, idehallatszott a teherpályaudvar hangosbmondója, recsegve káromkodott valaki, román nyelven.

És egyszer csak ott állt előttem, magas, elegáns fekete kő volt, igazi *art-nouveau*-darab, hajszálnyit vastagabb volt, mint amilyen kecses volt a formája, és ettől súlyosabbnak és magasabbnak tűnt. Nem is tudtam nézni, el kellett fordulnom tőle, vakított, a felirat mintha független életet élt volna, az elegáns, négyszögletes betűk, mint szent szöveget tanulmányoztam minden szavát, és később, miután magamra maradtam, bátortalanul megérintettem, megtisztítottam, ha csak szimbolikusan is, az F betű körül, a rárakódott ötvenöt éves kosztól, a finom por durva szövedékétől, amit ráhordott keményen a szél, esővel, dérral, ahogy ráfagyott, és megcsókoltam a hideg fekete márványt: *FRIEDMANN JENŐ életének 39. évében elh. 1925. márc. 26. Jóságos szíve csak szeretni és jót tenni tudott. Felesége ROSENBERG MARGIT mártírhalált halt Auschwitzban 1944 májusában* – felködlött, most, hogy porain tapostam, hogy Jenőt jól herén rúgták egy falusi verekedésben, de szerencsére csak az egyik heréje ment tropára, különben Marcell se születhetett volna meg, élettan óra, Margit és Jenő – az egyik tüdőbeteg, a másik szegény, a fiú családja hozományvadásznak véli a lányt, a leány családja megtiltja a házasságot, és Margitot kis híján kitagadják, óvják a házassodástól, mondván, hogy a férje idejekorán meg fog halni, és ő ottmarad, fiatal özvegynek, de a lány makacs, különben is, Jenő *jóságos szíve csak szeretni és jót tenni tudott*, Marcell a meszelt falat nyalja a bolt előtt állva, Jenő frissen szelt prágai sonkát töm a szájába, egy év múlva bevégzi, de az ügyeskező cseléd, na meg a nagyanyám csodás üzleti tehetsége révén a kisemmizett özvegy – mert a *Friedmann és tsa.* cég álnokul csődbe ment, a tsa. kifosztotta az özvegyet és az árvát – felvirágoztatta a kicsiny szőnyegszövő műhelyt, a román királyi háznak is szállított, az ügyeskező székely cseléd odaküldése Margit családjának ötlete volt, hozomány gyanánt, de talán Jenő családja szánta meg a magára maradt özvegyet, és ettől fogva Marcellt a cselédlány öltözteti és kíséri iskolába, minimum tizenkét tojásból kap rántottát, színházba és bordélyba jár, a bordélyházban szembetalálkozik osztálytársa húgával, Lenin-brosúrákat olvas, és folyton kikap sakkban a nála fiatalabb unokaöccsétől, aki negyvenkilencben majd felakasztja magát a börtönben, a tizenhat éves Marcell bemegegy Margithoz, aki épp befizet a leendő zsidó állam kasszájába, Marcell meghallja a végszót, és azt kérdezi, arcátlanul, a hápogó hölgyektől: *mért, ott talán nem élnek arabok?* mire Margit seggbe rúgta, *a legjobb vevőim* – világosította fel később korán okos fiát, Marcellt, imád keresztretjvényt fejteni, de nem tud nyelveket, visszatérő kérdése, hogy *Marcell, a mádmázell hány betű?*, ágyban fekvé olvas-ta ki a Buddenbrook-családot, Marcell mögötte fekvé olvasta ki a Buddenbrook-családot, csodás körzőkészletet vitt Marcell magával Palesztinába a hajón, amire Constanțăban szállt fel, fényképezőgépet, szőnyeget, Margit megspórolt pénzét, egy darabig még leveleztek, de sohasem bocsátotta meg magának, hogy Margit hátramaradt, *haza akarok menni*, nyöszörögte álmában haláláig, talán megjelent előtte a pályaudvar, ahol Jakabffy néni apja kenyeret dobált be a vagonba, talán Margit vagonjába is repült egy vekni kenyér – *megcsókoltam a követ, és megjelent a szám, az orrom, a szemem nyoma rajta egy pillanatra, aztán elkapkodta a szél, fölszárította a nap, szép időnk volt, váratlan szép nap az esős hetek sorában, Lóránt már várt, a szőlőlugasok kopár indái alatt, az út elején, ami kivezetett innen.*

(Vége)

TOMPA GÁBOR

Partraszállás

*A csodák kapuja előtt
egy szemfényvesztésnyi időben
ahogy súlyodat lerakod
megáll a lélegzet a kőben*

*Mikor átlépsz a küszöbön
a még földrajzillatú szélben
amíg a fényév lombjai
föléd hajolnak észrevétlen*

*Amíg ezüstlő záporok
neved a parttal egybemossák
s nem marad választóvonal
csak a vakító azonosság*

Chanson

*A feleség oly télikabát
mellyel a nyarakat vészelem át*

*A feleség csak rókalátta prém
topog az Éden nemzőküszöbén*

*Bárkivel látsz, ne hidd:
vele vagyok
(a többit lejátszom szaxofonon)*

*Egyik szonettemben van egy kanonok-sor.
Végy egy kört,
írd le:
körmondat lesz.*

*Az ám, hazám.
Ennyi az egész.
S még kevesebb a rész.*

*Egy körmönfont mondat:
vörösborostyán-prémmelel csiholt
csiszolt szerelem --
Bekövetkeztik a várva várt férfiaskó.*

Találkozás

*Letakart arccal láttalak,
vízjeled átütött a leplen,
tökéletes hamisítvány:
álltam némán a közeledben.*

*Valaki ujjai közé
gyúrte az ismeretlen inget.
Holdpénzként villogó szeme
parázna módon rám tekintett.*

*Akkor remegő karjaim
nem tártam szét, bár volt okom.
Hallottam a ziháló csendben
Krisztust, ki szegről rokonom.*

Az ördög gonosztalgiája

*A wc-kagylókból lecsüngő mikrofonok,
a sok törmelék, lim-lom, dirib-darab,
ahogy a szétfüggő dolgok
egyszer csak egymásba bomlanak.*

*A legbenső önlehallgatás,
mint magasrendű gyomorszájsebészet,
a cenzúrázott ceruzák hegye,
határokon túláradó borok,
Budafok, titok, idegenség.
A grill-ember álmában hánytörög.*

*Közös álmunk óriás lidércbánya,
tudatontúli marslakoltatás,
üstökös szentségelése,
belénk költözött kalandféreg,
felebaráti szutykos kézfogás,
szentségelés meg üstökölés.*

KEMÉNY ISTVÁN

A kislány

*„Ahol ő lélegzik, arany mosható,
Ahol ő nem, ott is ezüst terem.
Mevált, és nem csak engem,
Születve él, de tud magáról.”*

*Egy okos vevő a zöldségesnél
és aztán messzebb, Kaliforniában
de aztán újra sokkal közelebb
utána kérdez, az életére tör,
egy okos vevő fogdossa a helyeket.*

*A zöldségesnő elgondolkodik,
egy meleg ronggyal mindet letöröl,
sőt, kidobja a megfogdosottakat,
és gondolkozik még a zöldségesnő,
bezár, és ronggyal elrohan,
és törli, mossa Kaliforniát.*

*„Kicsikém, látod, hiába rejtelek:
Az ezüst elárul odakint,
Az arany elárul idebent,
Mindenki sejti, hol szuszogsz
S a nem elég okosnak megjelensz.”*

Emlékünkre

*Az énen ült, a lába lógott,
hagymát evett, az énen ült,
az én ellenállt, csak hitte persze,
az énen ült az árus.*

*Az én alatt, a csatornában
úszott a könyv és benne nyolc
kis kölyke fázott, de rágya rágtak
az én alatt, a könyvben.*

*Az én helyett az én szerelmem
hagymát pucolt, de elfogyott –
olvasni próbált, de elmosódtak...
és elfogyott az énig.*

Nem az időben

Besütött a rácsos ablakon a Nap, de égett a terem közepén lógó lámpa is. A pult mögötti dróthálós ajtó felől behallatszott a generátor dohogása.

Azt mondták, te láttad azokat a csontokat, állt meg az egyik vadász Bureck széke mellett.

Az asztalt lehajlított szélű, fénytelen bádoglemez fedte, a deszkák két végén, a bádoglemez pereménél is látszottak a kalapácsnyomok, a repedéseket négyszög alakú mélyedések sajtolták össze, ahogy az akkor még puha fa megőrizte a félrecsúszott ütéseket.

Bureck megforgatta ujjai között a poharat. A vastag, homályos üvegen megcsúszott a fény.

Maguk tudhatják, hogy mondanak itt mindenfélét.

A bádoglemez ragadós, barna foltokká száradtak a szesztócsák. A vadász a pult-hoz lépett, a tükrös falú süteményhűtőbe rakott kolbászt nézegette. Árnyéka Bureck kezén állt meg.

Az lesz a legjobb, ha most velünk jössz. A Doktor majd megvizsgál.

Intett a társának, aki az ajtó melletti asztalnál ült. Bureck ismerte azt is, egy hónapja sincs, hogy a telepre jöttek. Vörös hajúak voltak, vörös szakállal, a fegyvert mindig magukkal hordták a kék egyenruha hátára lökve. Két hátizsákot hoztak a teherautón, meg egy zöld katonaládát, tele könyvekkel. A telep felső végén, a tanító megüresedett házába költöztek be. A könyveket sorba állították az asztalon, délelőttönként csizmában feküdtek az ágyon a nyitott ablaknál és olvastak. A ház mögött kezdődött az erdő, szélben az első fenyők tűlevelei a gerendákat csiszolták.

Nincsen semmi bajom, mondta Bureck, de felállt. Az asztalra csúsztatta a poharat. A rácson túl vöröslött a lebukó Nap.

Lehet. Az is lehet. Majd a Doktor megmondja.

A vadász kilökte az ajtót. Előreengedték Burecket, vagy fél lépésnyire lemaradva követték. Meleg volt még, kitérülve remegtek a bokrok.

A Doktor a házában várta őket, csak a szúnyoghálós léckeretet hajtotta be, az ajtó nyitva állt. A szokásos két lámpa mellé még kettőt tett, felcsavarta a lángot. Lehúzta Bureck válláról az inget és szótlánul a kötésre mutatott.

Ki kell bontani, intett az egyik vadász.

A Doktor bölintott. Hurkává csavarta az átnedvesedett vászoncsíkot.

Fáj?, kérdezte és a keze megállt egy pillanatra.

Nem fáj, mondta Bureck és a vele szemben álló lámpába nézett. Nem fáj.

Az alsó rétegek megkeményedtek a vértől, a sebje ragadtak, mintha hozzá-nőnének a gyógyuló bőrhöz. A Doktor a vadászokra nézett.

Az jó, mondta. Az nagyon jó, ha nem fáj.

Hirtelen mozdulattal letépte a megbarnult vászoncsíkokat. Bureck bal vál-

lán, a kulcscsont és a mellizom között lüktetett a felszakított seb, tenyérnyi sötétvörös hús. A peremén pikkelyesre száradt a vér, de középen, a var alól váratlanul a levegőre, a fényre bukva a gyöngyözni kezdő nyálkában sárga bőrű, fehér fejű kukacok nyüzsögtek izgatottan.

Hát ez kurva jó, mondta az egyik vadász. Mindjárt okádni fogok.

A Doktor meg sem fordulva hátranyúlt, egy vékony falú kis üvegdát emelt le a műszeres polcról és a seb alá tartotta. Kése hegyével belekotort néhány kukacot. A sárga testecskék meggörbedve hullottak az üvegre, alig koppanva, mint a lepergő virágszirmok. Egy gézlapot tapasztott a sebre, megvárta, amíg átnedvesedik, aztán azt is a kádacskába dobta.

Mitől van ez, kérdezte a másik vadász.

Bureck lehunyta a szemét, a halántéka csillogott.

Mitől. Nem tudom. A Doktor megrántotta a vállát, és a sebet nézte. Miért nem kérdezik meg őt, bökött állával Bureck felé. Nem tudom. Mintha valami éles kő... vagy valami. Nem tudom, még sohasem láttam ilyen sebet.

Így is jó, mondta a vadász. Készüljél, Kopasz, holnap reggel elindulunk. A kezét a seb széléig csúsztatva begörbítette az ujjait. Nézte, ahogy a körmével felpiszkált varpikkelyek leperegnek Bureck válláról. Holnap hajnalban, még a forróság előtt.

Értem, suttogta Bureck. Holnap hajnalban, a forróság előtt.

Hideg harmat csillogott a fűvön, a fák fölött felhőfoltokon tört meg a fény. Mozdulatlanul várt a telep, nem fújt a szél.

Hárman nem fogunk átjutni, mondta Bureck, és visszanézett a házakra.

Mi csak ketten vagyunk, mosolygott az egyik vadász. Megrántotta a hátán lógó lapos hátizsákot. A csövével a földnek forduló fegyver fémesen koccant a csatokhoz. Mosolygott a másik vadász is. A kék egyenruha fölé mindketten sötétzöld, vízhatlan köpenyt húztak, s az éjjel borostás-rövidre vágták a vörös szakállukat.

A tanító háza mögött keskeny ösvény futott a fenyők között, le, egészen a patakig. A telepről ritkán jártak erre, a házsor elején visszakanyarodott a víz, ott lassúbb volt a folyás, szélesebb a meder is, mindkét oldalon homokos, lankás parttal.

Bureck bakancsa beázott. Megállt a mederbe ékelődő lapos, fehér sziklán, a szétterülő nedvesség megsötétítette körülötte a követ. Az erdő felőli oldalon már nem vezetett ösvény. Ritkásabban álltak a fák, a vörös törzsű fenyők között bükkök, tölgyek, néhol hatalmas gyertyánok terpeszkedtek, összeérő lombjuk bolyhosan súlyos baldachinná nőtt a föld felett. Éles reflektorcsóvákban bukott át a fény, valószerűtlenül ragyogtatta fel a háborítatlan avart. A két vadász előreengedte Burecket. A zöld köpenyek puffos hurkáit a hátizsákokba gyűrték, mellédugták a kék sapkákat is. Hajuk, mint a lecsupaszított villanyvezeték, rezesen csillogott.

A rothadó levelek elnyelték a léptek zaját. Néha roppant, mint a puskaalövés, egy talpuk alatt eltörő kiszáradt ág. Elhagyták a völgyet, felmásztak az omló földű kaptatón és a lassan hurkolódó, végtelennek tetsző gerincen indultak tovább; itt több volt a fény és könnyebb a levegő is, a legördülő kövek hangját elnyelték a gomolygó fák.

Bureck megállt. Bal keze tehetetlenül lógott a törzse mellett. Megállt a két vadász is.

Párás itt a levegő, motyogta Bureck.

A vadászok nem válaszoltak.

Az éjszaka azon gondolkodtam, van-e örökkévalóság. Nem, inkább azon, mi az az örökkévalóság, mondta a vadász.

Leemelte a fegyverét, a két térd között a földre támasztotta, s a hátát egy fatörzsnek döntve leguggolt. A társa elmosolyodott, a hátizsákot a földre ejtve ő is a fatörzshöz ült.

Létezik, mondta és az arca elkomolyodott. Létezik, de egészen más.

A kezét a lombok közt átszűrődő fénybe tartotta. Meglebbent a levegő, lassú szél remegtette a leveleket.

A szart, morogta Bureck.

Hirtelen hasravágta magát, fülét a földre tapasztotta. Valaki jön, suttogta. Hallom, hogy valaki itt jár körülöttünk.

Az egyik vadász még lejjebb csúszott, egészen a fa takarásába, a másik pedig óvatos mozdulatokkal a legközelebbi fatörzs felé araszolt. Már majdnem elérte, amikor a feje fölött iszonyatos robbanásokkal géppisztolysorozat forgácsolta szilánkokká a kérget, telefröcskölve az arcát, a vállát, a karját. Két hosszú sorozat ugatott fel, köztük egy rövidebb; a golyók lekaszálták a fák tövében felnyúló palántákat és kocsányokat, fényes sebeket szakítottak a törzsekbe.

Mi a kurva élet volt ez, lehelte a vadász a két fa mellett elnyúlva a földön, arca borulva. Válaszként egyszerre több géppisztoly zakatolt fel. A golyók feltúrták a földet, recsegve zuhantak le a kettészelt, karvastagságú ágak, zöld permet szitált a fákhoz transzírozott levelekből.

Aztán megint csend támadt, moccsanatlan zöld-barna némaság.

Te rohadék, te tudtad ezt, mi, emelte fel a fejét az egyik vadász.

Nem tudtam. Nem tudtam, de vártam.

Hirtelen újra megelevenedett az erdő, szétrúgott avar lucskos csörgése, a le-törő ágak és az elpattanó gallyak recsegése hallatszott, mintha vadállatok csörtetnének a bokrok mögött, aztán egyre távolodva halkabbá lett a ropogás, míg végül csak a három földön fekvő férfi nyitott szájú lélegzése maradt.

Nem mozdultak az árnyékok, mozdulatlan fényhasábokat vetve szűrődtek át a tépett levelek között a napsugarak.

Elementek, térdelt föl Bureck.

Kik, a francos rohadt életbe, kik?, sziszegte az egyik vadász. A földhöz szorította még mindig az arcát, homloka vörösebb volt, mint a kéregdarabokkal és levélfosz-lányokkal teleszóródott haja. Lassú mozdulatokkal emelkedett fel, de ülve maradt.

Hány óra van, kérdezte végül. Hány óra van?

Nem tudom, suttogta a társa és megmutatta a csuklóján összezúzódot órá-t.

Nem baj. A nagy szart. Majd figyeljük a Napot.

Kinyújtotta a karját, felfelé fordított tenyerén egy fénylabda pihent.

Majd figyeljük a Napot, és tudni fogjuk, hogy mennyi idő van.

Ujjait lassan begörbítve ökolbe zárta a kezét.

Tűnjünk el innen, állt föl hirtelen a másik vadász. Tűnjünk el innen, mielőtt visszajönnek. Tűnjünk el. Csak éppen nem tetszik nekem ez az egész. Nekem nem tetszik ez az út, mondta lassan, s egyre közelebb lépett Bureckhez, a mellére szegezve a fegyverét.

Hagyjad, most még hagyjad, szólt rá a társa. Tényleg el kell tűnnünk innen. Most nincsen időnk.

Időnk?

A vadász leengedte a fegyvert, kurtán, éles hangon felnevetett. Időnk. A társa gyors mozdulatokkal átvizsgálta a hátizsákokat, aztán intett Burecknek.

Indulhatunk. Nyomás, te mész előre.

Leereszkedtek a meredeken futó lejtőn. A sziklák alatt keskeny ér kanyargott, azt követték. Bureck sután, ügyetlenül ugrált a köveken, bal karja kitömött rongyoszsákként lógott.

Éhes vagyok, motyogta és átlépett a víz fölé. Éhes vagyok, ismételte meg hangosabban. Éhes vagyok.

A mögötte lépkedő vadász megállt, undorodva a vízbe köpött.

Azért ilyen nincsen. Ez zabálni akar. Most.

Ezek ilyenek, vont a vállát a másik. Zabálás meg kefélés. Évek óta csak erre a kettőre gondolnak.

Mozdulatlanul tűzött rájuk a Nap, a köpet távolodó fehér habja lágyan ringott a víz színén.

Odáig még bírd ki, te állat, mutatott előre a vadász a völgyé szélesedő sziklás szurdok kapujáig.

Míntha nem is múlna az idő, nem?, mondta a társa a napkorong felé tartva a tenyerét.

Hunyorgott, a csizmáját körülmosta a víz.

És miért nincsenek itt állatok? Halak meg madarak, vagy mittudomén, szünyogok meg legyek? Hol vannak innen az állatok?

A kis zuhogók között egyensúlyozva leereszkedtek a völgykapuig.

Mióta élsz a telepen, kérdezte a vadász Burecktől.

Kibontotta a hátizsákját, a sziklára fektetett egy konzervet, kése hegyét a doboz pereméhez nyomta és nyitott tenyérrel ráütött a nyélre. Szisszenve szakadt át a fémlap, zsíros, vörös lé fröccsent ki a lyukból. Bureck izgatottan szimatolva hajolt közelebb.

Ilyet már ettem, mondta. Ilyet egyszer már hoztak a telepre is, csak nem jutott mindenkinek. De nekem a Doktor adott.

Nesze, lökte elé a dobozt a vadász.

Az egészset?

A tied. De ne zabálj.

Néma volt körülöttük a völgy, néma és mozdulatlan, s ebben a csendben és mozdulatlanságban mozdulatlanra dermedt a patak vize is a rothadó napkorong alatt.

Jó, nagyon jó. Jó.

Vörös zsírkarika fénylett Bureck szája körül. Lefelé fordította a lyukat, a tenyerébe rázta a húsdarabokat.

Mióta. Régóta. Amikor gyerek voltam, néha sok hús volt. Megvolt a tábor fenn az erdőben, és a teherautó mindig hozott húst. A hídnál rakták le, mert beljebb nem tudott jönni. Ledobták, papírzsákokban, még jegesen. Ott vártam a kocsival, kétke-rekű kocsival volt, gumis kerekekkel, még küllője is volt, de az egyik kerék félrehúzott, két kézzel kellett tartani, hogy ne csússzon le az útról. Beleraktam az egyik zsákot,

a másikat meg rá, aztán feltoltam az erdőbe. Közben meg, ha sütött a Nap, vagy meleg volt, kiengedett a hús és csöpögött a leve, végig az úton. Kiengedett és megpuhult, lehajlott a kocsi két szélén, hiába volt, átázott a papír, csöpögött végig a köveken meg a fűvön, amerre toltam. Fel a táborig.

Két drótkerítés fogta körbe a barakkokat, két drótháló, köztük vagy tíz méternyi sáv, ez volt a tábor: a barakkok meg a kerítések, a külső alja a földbe ásva, a tetején hármasszögesdrót, befelé hajlítva az oszlopok teteje, a belsőt pedig kihegyezve, mint a karók. A kerítések között, azon a tíz méteren meg csak a fű és a rengeteg kutyaszar, mert ott éltek a kutyák, olyanok, hogy soha nem lépett be hozzájuk senki és soha nem engedték ki őket onnan, ott, a két kerítés között üvöltöttek egész nap, szaporodtak, vagy verekedtek és tépték egymást, de közben egyre többen lettek és egyre vadabbak. Az őrök sem ehettek a húsból, azt mind a kutyáknak vittem. Betoltam a kocsit a kapun és megálltam, a két kerítés közé eltolható vasrudakat építettek ide, betoltam a kocsit, nekem kellett felválni a zsákokat, amíg szétmarcangoltam a kisbaltával a foszlós papírt és vágni kezdtem a húst, a kutyák a rudak mögé gyűltek és hörögve ugattak, póznák álltak a földbe ásva, nagy vaskampók lógtak le róluk, azokra kellett tűznöm a húsdarabokat, hogy megküzdjenek érte és hogy ne legyen poros a hús, őriöngve nézték, hogy a kampókra aggam a csöpögő darabokat, az őrök meg a belső dróthálónál állva röhögtek és néha megrángatták a vasrudakat, megrángatták, mintha máris el akarnák húzni, beengednék a kutyákat, mielőtt még visszamehetnék a kerítésen túlra.

Felraktam a kampókra a húst, de közben néztem a kutyák nyálas pofáját, a rudakon csikorgó fogakat, az őrök vigyorgását, és a húsból rám folyt a véres lé, átázta a ruhámat és belecsöpögött a bakancsomba, tocsogott a lábam, mintha véres izzadságban csúszkálnék, és nehéz lett a ruhám, mert magamhoz öleltem ezeket a véres húsdarabokat.

És amikor toltam két kézzel fogva, a kerítés mentén hazafelé a kocsit, a legnagyobb kutya, egy fekete bundájú, farkaspofára nyújtott fejű állat, aminek sörénnyé nőtt a szőre a nyakán és a mellén, ezüstfehér sörénnyé a fekete bunda fölött, ez a falkavezér otthagya a póznákról lelógó húsokat, mert megőrjítette a ruhámba ivódott vér szaga, megőrjítették a cipőmből fröccsenő véres izzadságcseppek, és a dróthálónak ugrálva követett engem az ösvény végéig, miközben két kézzel tartottam a kocsit, hogy fentmaradjon a keskeny csapáson, s meg-megbotlottam a fenyők göcsörtös gyökereiben, hallottam a drót sivító rezdüléseit, a hatalmas mancsok és a kaffogó száj csattanásait a sodronyokon, éreztem a fogai között rothadó húscafatok szagát, míg végül az utolsó oszlopnál a kutya megállt, s a dróthálón kidugva az orrát, remegő, nedves cimpákkal szimatolt utánam, a nyála végigkúszott a négyszögeken, le a porhanyós földre.

És amikor újra megjött a teherautó, ledobták a két zsákokat, aztán felszálltak a telepen lakó nők, a tanítóék három hete született lánya is a nagy hasú anyjával, felkapaszkodtak a platóra, mert akkortól nem maradhatott nő a telepen, én voltam az egyetlen, aki a hídon túlig is kísérhette őket, s most láttam, ahogy egymás mellett ülnek, mint a kampókra aggatott húsdarabok. A kocsira húztam a zsákokat és az ingem alatt az övembe rejtettem a nagy, fanyelű kést, azt a kést, amit a tanítóék házából hoztam, elment a teherautó, én meg vittem a húst, toltam a kocsit két kézzel a göcsörtökön, felaggattam a húsokat a röhögő őrök

előtt, aztán kirohantam a kapun, még éppen mielőtt elhúzták volna a vasrudakat, végigmentem az ösvényen az utolsó oszlopig, s most sem néztem a mellett ugráló, hörgő kutyára, csak amikor már megálltam a kerítés végénél és ő kidugta az orrát a dróthálón, akkor néztem a nedves, fekete bőrű, remegő orrcimpáit, előhúztam a kést, és egyetlen vágással lemetszettem, ott, ahol a fekete szőrrel borított orrcsont a lágyabb, porcos orrban folytatódott, végighúztam rajta a kést és éreztem a penge alatt a roppanást, láttam, ahogy felfreccsen a vér és szétnyílik a bőr és a hús, kifordul fehéren a porc, a nedves cimpák lefittyednek, s akkor felhajtottam a kocsira dobott véres papírzsákok, kivettem alóla azt a zsírtalan, szintiszta vörös húst, amit ugyanezzel a késsel vágtam le, amikor a teherautó eltűnt a fák között, és a kerítéshez, a hangtalanul vonyító kutya pofájához, a szétnyílt, véres orrához nyomtam, hogy ne maradjon le a koncról, zabáljon ő is, amíg a többi kutya a kampók felé ugrál a csöpögő húsdarabokért.

Hallgassd el, vagy szétlövöm a fejét!, ordított a távolabb ülő vadász.

Bureck felnézett.

Jó. Jó. Nagyon jó.

Fénylett a zsír a szája körül.

Állatok ezek, mondom, állatok, rázta meg a fejét a vadász.

Bureck a kopaszra nyírt fejéhez törölgette a zsíros ujjait. Mozdulatlan volt a Nap, a sugarak szétfreccsentek a forró köveken. Homokszemcsék lebegtek a vízben.

Fejezd be. És estig már nem eszünk, mondta a vadász.

Estig?

Estig. Addig biztosan nem.

Bureck ránézett, jobb vállát megrándítva felemelte széttárt ujjú kezét, de nem szólt.

Sűrű lett körülöttük a csend, fújtatóban összepréselt forró levegő. Aztán a távolból, csak sejtetően, fémes csörgés hallatszott, mintha száraz levelek zörögnének.

Mi lehet ez?, kérdezte a vadász. Fölkapta a hátizsákját, az üres konzervesdobozt a kövek közé rúgta, és a társa mellé húzódott az árnyékba. Kék egyenruhájuk mozdulatlanul tapadt a sziklafalra. Bureck követte őket, az árnyék védte nedves homokra vetette magát, tekintetét az erdőszélre szegezte.

Mi a francos kurva élet lehet ez már megint?

A morajlás egyre hangosabbá vált, mint a közeledő mennydörgés, és már nem csak tompa dübörgés volt, de éles rikoltások, kürtök harsogása zengett, patkók puffogása, fémes csörgés, dobogó lábak, szíjak és bőrök sziszegése verte fel az erdőt. Megrázkódott a fák lombja, meghajlottak a homokra kúszó bokrok, s a zöldből egyenesen a patak felé futtatva lovasok törtek elő.

Ezüstfehér páncélos, hatalmas termetű férfi vezette őket, fekete lovát csüdig érő hófehér takaró fedte, aranyszínnel ragyogó, hímzett csillagokkal, elől a ló széles szügyét apró lemezek sárga páncélja védte, a közepén korona domborodott, a ló dús sörénye szorosan befonva, ezüst és aranyszálakkal, a homlokán acélos csillogású fejevédő, aranysegecsekkel kivert kantár, a lovason a páncél fölé vetve hőszerű köpeny, a sisak forgójából lehajló fehér tollak, markolta a lovas balja a kantárt, jobbában buzogány, a páncélos combon pihent.

A mögötte léptető acélfeketében, leeresztett rostélyú sisakokkal, a jobbjuk-

ban egyenes pengéjű, meztelen kard, a baljukra fűzve feketére festett pajzsok, rajtuk a Nap, a Hold, a csillagok.

Mi a fasz van itt, jelmezbál, röhögött fel a vadász, de a hangja vinnyogásba csuklott. Ezek vagy örültek, vagy valahol filmforgatás van.

A vezér felemelte a buzogányát, és a szikla felé mutatott. A fegyver ezüstösen csillogó hegye éppen az árnyékban bújókra szegeződött. Két kürtös léptetett előre, a vezér bólintott, fülrepszto riadót fújtak.

Mondom, hogy ezek bálozni akarnak, ugrott fel a vadász.

Elhallgattak a kürtök, a lovasok, kardjukat előrszegezve lezúdultak a homokos partra.

Rohadjatok meg, üvöltötte a vadász és felkapta a fegyverét.

Hosszú sorozatot engedett a vezér felé, aztán végigkaszált a lovasok során. A fehér lovag lebukott a lováról, hátrafelé zuhant, mintha kötéllal rántották volna le, a buzogány kifordult a kezéből, rojtosra szakadt köpenyén vérfoltok nőttek a csillagok közé. A földre dőlt a fekete ló is, lábai a vizes homokot kapálták.

Felpattant a másik vadász is, a két fegyver torkolattüze megvilágította a sziklamenedéket.

Kilyuggatott, füstölgő páncéllal hevertek a gőzölgő lovak között, feküdtek a vízben, az iszapos, sárga parton, mint a szivacspárnára tűzött vastag hátú, ízelt fekete bogarak.

A kurva életbe, a kurva életbe, a kurva életbe!, ordította a vadász, ujjá még mindig kattogtatta a ravaszt, a szeme véresre tágult. Előregörnyedt, mint akit gyomronvágtak. A tarsa felkapta a hátizsákokat, Bureck felé rúgott. Bureck felpattant, rohanni kezdett a patak mentén, aztán föl a köveken, a sziklák között a hegyoldalra, föl az erdőbe.

Tépett ruhákban, zihálva feküdtek a tisztáson, a néma fák alatt.

Nem érdekel, egyszerűen nem érdekel, hogy mi volt ez, suttogeta behunyt szemmel az egyik vadász.

A Nap mozdulatlanul állt fölöttük.

A tarsa nem válaszolt, kitágult orrlukakkal, nyitott szájjal kapkodta a levegőt, a keze görcsösen markolta a fegyvert.

Ez röhej, ezt tudom, hogy ilyen nincs, ilyen egyszerűen nem is létezik.

Ökölbe szorított keze a friss szagú füvet ütögette.

Röhej. Tiszta röhej.

Bureck felült, óvatos mozdulatokkal lehámozta bal válláról az ing tépett maradvékát. Letekerte a Doktor kötését is: a piszkosszürke csíkok alól előbb a fehér vászon bukkant elő, majd a varas, behegedt seb is. A két vadász nézte: Bureck az utolsó vászoncsíkokat is a földre, a fűbe dobta, s a tenyéryi seb kis kráteréből, mint az elsodort virágfejek, sárga szárnyú, fehér pöttyökkel telehintett pillangók repültek fel. Bureck elmosolyodott, kopasz feje megcsillant. Borostás állán vöröslött a zsír.

Lepkék, suttogeta, lepkék.

Elvigyorodott. A sárga-fehér pillangók a feje fölött köröztek, lassan táguló, a magasba emelkedő csigavonalakban.

Lepkék. Sárga-fehér lepkék. Arany és hó lepkék.

Felhúzta az ingét, s négykézlábra állva, mint egy kutya, várakozva nézett a vadászokra.

Ne féljenek. Már igazán nem vagyunk messze.

Nem félünk, mondta az egyik vadász. Ne hidd azt, hogy félünk.

A lepkéket nézte.

Ez az undorító napsütés. Itt még a rothadás is más.

Nyugi, szólt rá a másik vadász. Nyugalom. Nem történt semmi. Megyünk tovább. Nem történt semmi és kész.

Felnézett a Napra.

Semmi.

A vállára csatolta a hátizsákot, a fegyverét a kezében tartotta.

Indulhatunk, mondta. Miért ne indulhatnánk?

Felkapaszkodtak a fák között a dombtetőig. Körben, ameddig elláttak, mindennél csak a gomolygó erdőkkel borított hegycsúcsok, a szakadéknyi völgyek. Maradtak a hegygerincen, libasorban lépkedve. Felhőtlen kék volt körülöttük az ég, mozdulatlan zárultak a fák. A vadász lecsatolta a csuklójáról az összetört órát, és a lombok közé dobta. Csak valami halk zizzenést hallottak, csörrenést nem.

Nyugalom, mondta.

Sütött a Nap, fénylett Bureck feje.

Emlékszem, a tanítónak voltak nyulai.

Nem fordult hátra, az ösvényt figyelte.

Fehér nyulak, rózsaszín fülekkel és piros szemmel, és szürke nyulak, fekete szemmel, mint a gomb, a szürke bundán barna foltok. A teherautó hozta őket, ötöt egyszerre, három szürkét és két fehérét. A tanító a háza mellett, az első fenyők alatt állította fel a ketreceket, lécekből ácsolta, dróthálós ajtóval. Fűvel etette őket. Nagy vesszőkosárral járt az erdőbe, azt mondta, a tisztások fűvet szeretik a nyulak. Állt a ketrecek előtt, beszórta a fűvet és nézte, ahogyan esznek, a fehérek és szürkék, aztán nézte, hogy a nagy szürke kan a léceket harapdálja és a dróthálót kaparja a karmos lábaival, nézte és azután kivette a ketrecéből, beengedte sorban a nőstényekhez, hogy láthassa, amikor megvadulva csomókban tépi a fehér és a szürke bundákat, rámászik sorban a két fehérre és a két szürkére, görcsös szaporasággal ürít beléjük, miközben résnyire szűkül a szemhéja, és a pamacsos szürke szempillák alatt eltűnik a fekete gombszeme.

Mindennap vitt egy kosárnyi fűvet a tanító, elosztotta a ketrecek között, és aztán ott maradt, megállt és nézte, ahogy a nőstények összekaparják az elhullajtott szőrszálaikat és a dróthálón koptatott fogaikkal tépik a bundájukat, hogy három hónap múltán, amikor a dagadó nyúlhasból kicsusszannak a féltényérnyi, vak és nyálkás, csupasz újszülöttek, puha és meleg fészek várja őket.

És hat hét múlva, amikor a süldők már csak vizet ittak, és a bársonyos bundájuk fényes volt az erdei tisztások fűvétől, a tanító sorra járta a ketreceket és kivette a kisnyulakat, kivette és a mellére fektette őket, aztán a dróthálók előtti tuskón fejbecsapta, egymás után, óvatosan, hogy ne freccsenjen szerte a vér. Felvágta a hasukat, és a két hátsó lábukat a fatörzsekre szegezte, így nyúzta le róluk a puha és selymes bundát, sietve, hogy elkészüljön a teherautó indulásáig. Konyhaszekrényre gyűjtött a tanító, azt mondta: fehér konyhaszekrényt veszünk, zöld polcokkal, üvegbetéttel az ajtók közepén. A nyulak meg, a két fehér

és a három szürke, a piros szeműek és a fekete gombszeműek, rágták a friss füvet, a hasított orruk járt szimatolva, szagolták a fák alá csöpögő savós színű vért, a meztelen húsok édeskés páráját.

Állj meg!, ordított a vadász Bureckre. Állj meg, és fordulj ide!

Bureck megállt, lassan a vadászok felé fordult.

Mit akarsz, na tessék, mit akarsz, üvöltötte a vadász, és a fegyverét Bureck gyomrához nyomta. Most mondjad, te állat, hogy mit akarsz! Mondjad, ne nyulakról meg kutyákról pofázzál!

Vörös haja szinte lángolt, az orrnyergén izzadságcseppek ültek.

Bureck előrehajolt, homlokán ráncokba gyűrődött a bőr.

Másnap, azután, hogy a teherautó elvitte a telepről a nőket, a tanító nem ment az erdőbe füvet szedni. Becövekelt a dróthálós ajtókat és összetolta a ketrecek, összefordította őket, hogy csak a deszkák, a lécek látszódjanak, s meggyújtotta, sorban, a gúla mind a négy sarkát, mondta lassan, alulról nézve a vadász ragyogó kék szemébe.

A vadász visszarántotta a kezét, és lendületből vágta a fegyver csövét Bureck bordái közé, majd hátralépve, váratlan gyorsasággal lendítve meg csizmás lábát, Bureck arcába rúgott. Halk, finom recsenés hallatszott, Bureck hátrazuhan.

Állj föl, állj föl, te állat!, üvöltötte a vadász. Állj föl, és most pofázzál!

Hagyjad, lépett mellé a másik. Még el kell vezetnie bennünket. Ennyi elég neki. Most még hagyjad.

Bureck lassan hasrafordult, aztán négykézlábra állt, végül felegyenesedett. Rongyos ingujjával felitatta a szája körül és az orrából szivárgó vért, ami az állán már összeolvadt a konzervhús rászáradt zsírával.

Tudsz jární, kérdezte a másik vadász.

Bureck bólintott.

Messze vagyunk még.

Bureck megrázta a fejét.

Indulunk.

Bureck bólintott.

Menj előre, és most már egy szót se szólj. Mögöttesed megyünk.

Az út most már érezhetően, egyenletesen emelkedett. Tisztások és facsoportok váltogatták egymást, s mind magasabbra nyúltak a fatörzsek, egyre szélesebbek lettek a lombok. Rezzenéstelenül sütött a Nap.

Egy ovális alakú, dús, magas fűvű tisztás szélére érve Bureck hirtelen megállt, lekuporodott. Bevárta a mögötte fújtató vadászokat, és a tisztás túloldalára mutatott. A szemközti fák alatt, a lombok árnyékában három, emberi formájú lény állt a két vadászt és Burecket figyelve. Hosszú, vedlően csimbókos fejszőrük összenőtt a vállukat és a karjaikat borító egyenes szálú, barnás szőrzettel. Lapos homlokú fejüket szinte csúcossá tette a hatalmas, kiugró állkapocs. Felegyenesedve, de görnyedten álltak, ugrásra készen.

Mi a szarok ezek, majmok, suttozta az egyik vadász.

Nem mindegy, mondta a másik. Eltakarítjuk őket.

Lerántotta a válláról a fegyverét, és tüzet nyitott. A három lényt a fákhöz csapta a lövések ereje, valamelyikük torkából rekedt hörgés szakadt fel, aztán

csak a vér és a megpörkölődött bőr, az égett szőr szaga párállott a széttrancsírozott testekből.

Nahát. Ennyi az egész, lökte vissza a vállára a fegyvert a vadász. Ennyi az egész. És ha nem tévedek, indulhatunk tovább, ugye?

Nem is várt választ, előrement. Keresztülvágtak a tisztáson, átléptek a fák tövébe csúszott véres hús- és csonthalmokon.

Ez még vicсорít, mondta Bureck. Az is lehet, hogy ezek emberek voltak.

Lehet, válaszolta a vadász. Az bizony meglehet.

Egyre kövesebb lett a talaj, ritkábban álltak a fák. Tűzött a Nap, felhőtlen, ragyogó kéken meredt rájuk az ég. A fákat bokrok váltották fel, szúrós, gyér leve-lű, tüskés indájú bokrok, aztán ezek is elfogytak.

Oda kell még felmászunk, mutatott Bureck a vöröslő fennsík tarajos peremére. Szikráztak a kövek a fényben.

Hason csúszva, négykézláb araszolva kapaszkodtak fel a kráter széléig. Lent, a szakadék alján fekete vízű tó mozdulatlan tükre verte vissza a napsugarakat. A partján, a szürke sziklákön, a vörös szapon és a vízbe merülve is, hatalmas fehérre égett csontok heverték. Egy fehérre égett hatalmas férfitest.

Ez az, kérdezte az egyik vadász.

Csak ez lehet, válaszolta a társa.

Igen, csak ez, mondta Bureck.

Világítottak, ragyogtak a csontok. A lábujjak percei, a bokacsontok, a puhán domborodó combcsontok és a lágy öblű medencecsont, az íves kulcscsontok és a bordák roppant kosara, a széttárt karok és a finom ujjak, az orsós csigolyák hullámvonala és a koponya, hús és izmok, inak és bőr, erek és vér nélkül, mégis teljesen és tökéletesen.

Besarok. Egy ekkora koponyában akár lakni is lehetne, morogta az egyik vadász. Még ablak is van.

Lehet, hogy ez is ember volt, kérdezte a másik.

Lehet, az bizony könnyen meglehet, válaszolta Bureck.

A vadászok felálltak, becsatolták a hátizsákokat, a fegyvert a vállukra vették, kék sapkájukat a fejükre húzták.

Lehet. Minden meglehet, mondta még egyszer Bureck, és lekuporodott. Kopasz fején megcsillant a fény.

Alkonyodott már, mire Bureck elérte a telep felső végét. A tanító házánál a Doktor várta, némán mellészegődött, hozzáigazította a lépteit. Együtt mentek a kocsmáig.

Ülj le, mutatott a Doktor a bádoggal fedett asztalra, és egy széket tolt Bureck elé. A pulthoz ment, barnás folyadékkal megtöltött poharat hozott.

Ott maradtak, kérdezte halkan.

Ott, felelte Bureck.

Nem jönnek vissza?

Nem, azok már nem.

A rácsos ablakban megvillant a lebukó vörös napkorong.

Ideje meggyújtani a lámpát, állt föl a Doktor.

Bureck felemelte a poharát, a vastag üvegen át a fénybe meredt.

Gyerünk, mondta aztán.

Fáj még a vállad, érintette meg a seb helyét a Doktor.

Nem fáj.

Csend volt a telepen, az erdő felől tücsök ciripelése, a fészükre ülő madarak füttyögése, a fák zúgása ömlött. A Doktornál sötét volt.

Gyújtok lámpát, mondta.

Behajtotta a szúnyoghálós ajtót, és feltekerte a lángot. Sárga szárnyú, fehér pöttyös pillangók százai ültek az asztalon, a székeken, a műszeres polcon és a gerendákon.

Itt alszol, kérdezte a Doktor.

Bureck hátradőlt, behunyta a szemét.

Itt, ma még itt, mondta. Holnap éjszaka otthon. A tanító házában.

Dal estebédkor

*Még az éjjeli méz, méz is keserű lesz.
A rosszullétig űzni az ipart, hajsza
és hordágy. – Kisírtan estebédhez ülni.
Valódi örökösöm csak ő lehet, érzem, a
tudatlan gnosztikus, én nyilván a gonosz
típus; élősdi háziangyal, feleselő öleb.*

*Intézőm rikatom meg és kúriám mázoltatom
sárgára a félszeg, sárga folyó medrénél,
vízkeresztkor és pünkösöd múltán itt idézem.
A propaganda csöndben munkál, csak miattam,
és csődöt vall, ha őnála kopogtat.*

*Ha pózt vált, combjával tanít, de semmi jóra,
ha pénzt váltok, az árfolyamra ő ügyel.*

Bácska, Baja, légiveszély

*A liftaknát szánta nekem,
aki kettővel jár följebb nálam.
Aki leprát kíván rám, mivel
dologidőben sem vagyok kezes.
Folyton csigáz, hogy féktelen legyek,
és tapsol, hogyha tévedek.
Kéretlen térítő vagyok e házban,
Bácska, Baja, légiveszély, míg én
a lépcsők tövén füttyörészek,
ő tapsol, hogyha tévedek.*

Kérne mindent vissza

„Kruh! kruh! ruft's aus dem Busch.“

Helga Glantschnig

*Makrancos óramű a szeparében,
a pagonyban mennyi baljós bagoly.
Angyalt csinállok magával
és mentségem kevés,
a jogtipró vendégbarát vagyok.*

*Azt kérdi, voltam-e esendő valaha,
de nem, nem, soha eddig,
tavirózsái mellett lépdelek;
mint néha Hedvig,
mutassa magát:
ezek paradús, hév delek.*

*Leigáz a grandezza,
amellyel
sebeimet gondozza;*

*tudom, szeretne még a földjeimből,
ostobán kívánna revansot,
kérne mindent vissza.*

Lolla halliz

Dran ser kuljel qualligram qualidrani tefen, tua kwasiatidra holla parhal son. Holla nomarkot, unan munk gedizkan memoritla, tull nolien gedazbot. Mintzel gerdban tuadraa mami simpel edoit, srend timed. Nea qualir fugo, aquaha selle. Nea luzita din fogart fugo, qua torhat apeg, tiavoli ququriko idule.

Kulel, apte qualligram, drano, aka qualligram fusiko skuport, kitega sikomens, azel tiber, brift ter lollan, zel kesudograd deotek. Gizek relpatien angolnotar, tua tar erkuleb beleter lollat aarsel gizedeosa.

Odfelevi luzitahalltribera halt, tua luzitak zedos amoren hollat, sempermi teet. Holla hasard, noqua amami tumaa ferdras mage, dialt.

– Ister geem, zel mani haplang – ta edomena, noa koreg bogtiber.

– Lollan bukter lollan, kitega man – farsta din felevi.

– Labbal – solinte holla –, labbal halliz. – Annode amore sig tull hazard tanitibera.

Mamunk vale felevi begum atanas habitko amorpok, milt tiber kulje. Dinas pokal ten halltibera alt. Uzern telmat an, zela halliz tuda ter lollan, nosere se an estradet qualligram usere.

Estrad via viaz veg faleb tiber qualligram Mitchinoku kapistran, markot logik dialogo, semper ter lollan halliz. Logik buddhita alamos, logik deoleter. Halliz tomba ego alaqua mani deo itegra. Baberga elen, zel kagran man, gelofim an halliz yelois. So zelva markot ter lolla qualligram selle kullad, gerd igan quio fogart pamun valeo.

*

A fentebb olvasható szöveg nyilvánosan legelőször 1992. december 17-én hangzott el Kolozsvárott, a zenelíceumban, az *Éneklő Borz* című élő folyóirat sorrendben negyedik estjén. Az est szereplői, vagyis a folyóirat szerzői azt kapták feladatul, hogy e szövegből, mely egy homályos eredetű, semmi másra nem hasonlító nyelven íródott, előzőleg kézírtésnek magyar fordítást.

A felkérésnek az itt következő írók, Jakabffy Tamás, Kisgyörgy Réka, Márton László, Salat Levente, Vida Gábor és Visky András tettek eleget. A fordítások elhangzása után Láng Zsolt elismerte (s ez a fordítók számára is újdonságszámba ment), hogy maga a fordítandó textus is fordítás volt, mégpedig a 633. oldalon olvasható elbeszélésrészlet fordítása – mely eredetileg is fordítás. Az általa használt nyelvről közelebbit nem árult el. A címből csupán az derülhet ki, hogy feltehetően programatikus vállalkozásról volt szó.

Kissé nehéz tárgyként érzékeltetni vagy rögzíteni olyasmit, ami az időben zajlott le, s pillanatnyi hatásához alighanem a megállíthatatlan idő is hozzátartozik. Végső soron persze nyár van, meleg. Ezért a szerkesztőség története során először kéri vagy éppen séggel biztatja a *Jelenkor* e számának olvasóját arra, hogy a kezébe akadó példányt rongálja meg: a következő lapokat a függőleges vonalak mentén hajtsa be, így könnyebben vetheti össze egymással a fordításokat és az eredeti szöveg(ek)et. Onnantól az ő dolga, hogy eligazodjék az eredetiben és a minta alapján készültben – de talán vigaszául szolgál, hogy az irodalomban tulajdonképpen máskor is ezt kell tennie, s ezen igazán nincs semmi csodálnivaló.

(Cs.I.)

Hajnali holló

Irdatlan, gömbölyű írásjel az égen, a kártyavetőnek legalábbis az. A kártyavető ismeri – hiszen ebből él, amióta az eszét tudja – az emberek természetét. Mégis megesis néha, hogy elbátortalanodik, mi több: múltó félszepség lepi meg. A nép éhes, kapzsi disznó. Köréből időnként kiemelkedni, elrohanni és felszívódni, ettől az ördögátkozta népségtől.

Mondom, dagadt az írásjel, a tölcsér, írásjeltől mind mondatabbá feszült, mázsányi port darált, agyagot és fűrészport, a csapzott hollók, mintha megkergültek volna, süvítettek. A jeltől halál szivárgott, az eldöglött hollók képezte réseken arkangyalokra lehetett rálátni.

A kártyavető elszánt undorral telt meg, és félelemmel, nyakizmai görcsöltek. A kártyavető nyugat felé fordította a testét, látni akarta a jövőt.

– Nagy masefa, látom, takarítsz – morogta a zajos, lakatlan légtérbe.

– Holló hollónak farkasa, hiszen tudod – jött a váratlan felelet.

– Igazán? – blöffölt a kártyavető – mi-csoda állatker! – de ekkor betakarta egy porfelhő, még sötétebb lett.

Bársony és élőfoggal karcolt cserép volt az a négy perc, tagolatlan idő. Mintha rágcsálók álltak volna körül. Kicsi vésők, testük sötét, hollósínű és matt fényű, megrajzolt betű.

Mindenhol jel: hang a levegőben, farkasok és rágcsálók Mitsinoku felől – négypercnyi értelmes párbeszéd a hajnali madárral. Összefüggő, szövegtelen szavak. Hogyha a madár elszakad a hajnaltól, valaki elköltözik. A rések mögött valami másféle, kocsonyás és sárga fény.

Ezután a kártyavető is belépett az írásjelbe. Tollain csillogott a reggel, az írás pedig az angyaloké.

A műkedvelő hóhér

Mielőtt birtokába jutott volna az írásjelek értelmének, házimajmát bízattva beljebb lépett. Lépése reménytelen számomra, bár legyezőszerű ujjaival felém int, többször megejtően bólint. Az üldözés, amely vélhetően, ím, a halálba torkoll, egyben véget is ér. Nincs távoli segítség, sötét a képernyő. Nincs a helyzet sejthető körvonalait kitapintó segítség, borral színültig telt serleg, tökéletesre formált gömb.

Lehetséges, hogy minden írásjel, a saját bizonytalan, homályból és tudatlanságból jött kézvonásom, valamint a csodálatos könyvek betűi mind arra szolgálnak, hogy a hóhér küldetését beteljesítsék. Betegesen őrjüngő sietségem tehát a hóhér fegyverei felé tartó igyekvés stációt őrzi magában.

Mikor kifürkészhetetlenségbe burkolózom, akkor is annak a láthatatlannak a lépteit hallom, akitől rettegek. A hóhér kacsintása egy felvillanó rés az isteneket rejtő világ falán.

– Önkéntes vagyok, unom a fontos küldetést – szólok félhangon, közömbösséget színelve.

– Hóhérok hóhéra, torkos keselyű – suttogom süket fülébe.

– Örületes – szövöm a lépést –, örületes műélvezés. Mintha tekintetemben a betegség karmait látnám.

Mikor megszűnik a tekintetekből áradó türelmetlenség zápora, eljön a kegyelmes végrehajtó. Kezét vállamra téve szól, hogy nincs tovább. Ám ahogy a legenda tartja, saját műalkotását szemlélvén, a hóhér nem feledkezik meg arról, hogy az írásjelek értelmét tovább fűr-késsze. Ezért ha eszmélkedése tárgyának tekint valamelyik helybeli írástudó, beszélgetésre szólítva föl, tudd, hogy a műkedvelő hóhér érkezett, ő beszél a világmindenséggel, beszélget teveled. Kedvtelése a szellem sírkamráinak bűzét leheli. Fénymentes, küldetés híjával való, irigy kedvtelés.

Ha az írás a hóhér tulajdona lesz, bizony mondom, minden halandó mesterré válik a féltéken.

Itt a reggel

Tudd meg: a vad ember valamikor valahová belép, és a te mindentfelébresztőd (tkp. csengőórád) (leg)ott üdvözli a napot. Ott megszólal, hangja örök időkre emlékeztet, bár nem akartad időzíteni. Az égbolt enyhe kéksége a maga egyszerűségében dereng; dermedt levegő. Sehová sem indulok, vízen túlról. Semmi kényszer által hajtva nem indulok, bár ígérve (új) napot, harsányan kukorékol a kakas.

Hidd el, vártam valamikor, tudtam, hogy valamikor meglátom azt a tájat, a véget nem érőt, minden zegzugát, hogy közénk visszatérjünk, hogy megpihenjen a kiterjedés. (Így) szólt az idősödő angol jegyző, a te sovány, időtlen idős társalkodónőd oldalán távozva innét.

Lófejek kényszerpályalégifolyosókon úsznak, a te szerelmeddel kényszerek távoztak onnét, mindiglen ők.

Ott a hadvezér, soha nem a maga érdemeiből vette körül a síri vázakat, és diadal-maskodott.

– A Duna ellep, az időfolyam elsodor – ez a felirat van sírjára vésvé.

– Hol gödörbe, hol (a mennyek) országába – így kiáltanak az elveszettek.

– Hiába – suttogják amott – hiába reggel. Másféle szerelem révén foglalja el a hadvezér a mennyei fellegvárat.

Megrendülten hallgattuk a gerincvelő fölött imbolygó homlokelebe nyúló üzenetét, rózsasólymok csaponganak. Arany serleg mint fordított harang. Száraz levél hangja, utolsó reggel fagyott és otthonos, a szűkségszerűség pályája valamikor elkanyarodik. Amit a pálya útja és módja hely helyett kirajzol: puszta valamikor. Eleve elrendeltség búrása, dialektikus logika bűnjelei, mindig innen túlra kerül a reggel. Logika buddhaszerű közömbössége, logika önkioltása. A reggel a személyiség átszellemítésével istenek árnyait leplezi. Értelem nyomorúsága, szív sötét restsége, reggelbe merült személyiség. Így ugrál előre kirajzolt erővonalak mentén a lélektől elszakadt agyvelő: a valamikorlás fogalmának hideg vigasztalansága.

Éneklő Borz

Külsőségek alapján ítélve a kalligram közönséges árulás, amint a hagyománytisztelő eszelősség vélekedik felőle. Eszelős dac ez, az irodalmi kövületek egyetlen lehetséges válasza, talán a kialudt vulkánoké. Rossz írásművekről e tényállást egyszerűen el kell mondani, szépítések nélkül. Nem időszerű a csel, mint egykoron. Nem próbálkozhat ilyenkor a hírmondó a csellel, mely sokakat megtévesztet, a közelgő kakasszót késllettetvén.

Külleme szerint a szóban forgó kalligram éppen az a kalligram, amely dermedttagúakat ébreszt, kietlen vidékeken, vágytalan derekakat, zengő énekszó mámorában vágyakozó megtévesztett istenadtákat. Történetünk tehát jelképértékű, így kell fölfogni a négy lábú énekes megejtő példázatát.

A falubeliek derekassági erőpróbákat tartottak, imígyen próbálván legyűrni a szerelem eszelősködéseit, valahányszor tehették. Eszelős szerencsejáték, nem mintha szeretni maga volna a feloldozás, hajtogatták.

– Kövess engem, vágyakozó emberi képzelet – így hívogatott, emlékeznek közülünk a hajlott derekúak.

– Éneket, vigasztaló éneket, mit ember fölfoghat – zúgott ilyenkor a falu felől.

– Zendíts rá – intett az eszelős – zendíts rá, borz. – Egy újabb szerelem győzni képes a gerincpuhító szerencsejátékokon.

Asszonyaiktól búcsút vevén a falusiak elszegődtek ezután a szerelem hálót szövő napszámosaivá, föladván a derekasság külsőségeit.

Ilyen korok ártnak leginkább a derekasság hírnevének. Elegendő kihívás, lám, ha vágyat szító borz hallat zengő éneket, hiábavaló nyomban emelkedett kalligramot használni. Emelvénnyről mutatván mutat sokkal kevesebbet a derék kalligram.

Micsinoku a példa rá, hogy csődöt mond a logikus párbeszéd, valahányszor zengőn énekel a borz. A Buddha-hívők logikája kifürkészhetetlen, isteni kinyilatkoztatású logika. A borz sírját, én tanusíthatom emberek előtt, istenek őrzik. A híresztelések ellenére egy vágyakozó nádvágó férfi tévelyeg a borz elszéledő lábnyomain.

És idővel dacol a zengőn éneklő kalligram.

Legyen áldott, aki szellemét elviszi hírmondónak messzi völgyek közé.

A ford. megjegyzése:

A Kalligram Pozsonyban szerkesztett irodalmi és művészeti lap. Főszerkesztője Grendel Lajos. Szerkesztők: Csanda Gábor, Farnbauer Gábor, Hizsnyai Zoltán. Szerkesztőségi titkár: Szamaránszki Edit. 1992 júniusában jelent meg először, amikor két évnyi alkudozás után kiderült, hogy a mély szemléleti elmentétek elsimíthatóságának a látszatát nem lehet büntetlenül időtlen időig fenntartani. Kiadja: a Kalligram Kiadó Kft. Ára: 15 korona.

Mosoly mondat

Mindig unalmas, játszhatatlan játék lesz, ha fáradt legyintésed mögé bújsz. Buta semmiség, amiről gyakran feledkezünk meg, hogy senkit ne zavarjon. Pedig olyan egyszerű, félek tőled. Nem mondom többé, úgys tudod, nem ellenkezem már, távolról kiálts vissza, ha volt valami.

Unott, régi játék, meg is lennék nélküle, ha okosabban maradok el tőled, csak egy foltozott mosoly, amit küldhetek, virág helyett. Egyszer felhasználhatod valamire, azt, a mosolyba csomagolt semmit.

Körülötted elhallgat akkor az üvöltés, szerelmes legyintéssel válaszolsz, mert ez minden. Véletlen legyintés, nem jött rá senki, hogy miről szól, ismeretlen.

– Valami történt, mindenki erről hallgat – így elmélkedsz és nevére vársz.

– Arc nélkül mosoly, ilyen nincs – szólnak mögötted.

– Igaz – bölintasz rá fásultan – igaz mondás – közben tudod, hogy valamit szándékosan mellőz.

Később elballagsz, lassan, máshova, mint aki unja a beszélgetést. Távolról tudod, hogy abba is marad mögötted. Még mindig rágondolsz, valaki mondhatta azt a mosolyt, a játék mintha nem is érdekelné. Idegen szerzetes mondókái követnek az utcán, társalogni is kellene olykor, talán, erre gondolnál, ha volna még. Mosoly. Okos ember vagyok, okos hülye. Félbeharpott mondatként maradsz magadra. Védekezés nincs, erről ma többet nem tudok.

Valaki mosolyt fog nekem játszani, ne hallgass rá, a végén úgy is el fogja rontani.

Mitchinoku

Amikor hajnaltájt fölemelte fejét a Szent Szövegből, saját szobrának árnyékát érezte magára vetülni. Megrájolhatatlan árnyék, éggel egybe szabott emlék, teremtés ujjáról meg nem érintett térség. Ismernie kell, miként magáét, mások halálát mindnek, akit anyától szült, ismételtette fáradtan. Menekülnöm kellene, vizekbe vegyülnöm előle. Ám ne elveszejtést jelentsen a futás; miként a nap lenyugovása vagy kakasok korai rikoltozása.

Test, eleven Írás, suttogta, megérintette a könyv lapjait, derengve fénylő, hideg hárttyák, akár a szemközti hegy, ahogy a sugarak körbefonják. Gazellák vonultak az ormon előtte, a patáik érintése nyomán aláguruló köveket saját lényéből valóknak érezte.

Elindult hálókamrája irányába, önön árnyával álomban szeretne inkább szólni, örökké tartó beszélgetésben. A hiábavaló árnyképe, tőle nem különbözve, elindult utána.

– Azé az ember, aki megszólítja – s azé lesz, akinek válaszol.

– A kövek útja s a szikláké: csak érintés az ember – felelt az alvó.

– Nézz rám – mondta az árnyék –, tekintsd az arcom. – Hajlékodbba rekesztve szerető ujj nem érinthet.

A hajnal derengett ismét előtte, amikor a szívében félelem vett lakozást és fölserkent. Nyugodt mozdulatokkal rendbe hozta kamráját. Régvolt arcokat idézett fel magában, nem mozdult egy sem, a szent szöveg énekírói valamennyien noha.

Az ösvény felől énekhangok jöttek, íróvésőt tett maga elé. Mitchinoku lejegyezte pontosan (értelme szerint) a dialógust, idővel dacoló kövek hátára. Fénylett az öreg barát, fénye szerteáradt. Úgy érezte, szertehull énje minden egyes kőben. Valamennyiben magára ismer, fénylő lényű ember, s a sárgás arcok istenői még. Aki e völgybe téved azóta, ki nem jöhet onnan, amíg az Írást vésett kövekből össze nem rakja.

Az éneklő borz

(Részlet az elbeszélésből)

A férfi minden éjjel átkelt egy tengerparti dombon, és megállapodott a lány házának közelében. A lány pedig, akinek egész nap a találgán járt az esze, ilyenkor csendesen kiszökött a házból. Minthogy azonban nem akarta édesanyja érzéseit megbántani, rendszerint elkésett. Néha olyankor jött, amikor már halványodott a hold. Néha még akkor sem jött, mikor elérkezett a közelt és távot felriasztó első kakasszó ideje.

Egyik éjjel, miután ez így ment egy darabig, a férfi, aki egy magas szikla tövében kuporgott, mint az összecsavart falitekercs, ahogy ott várakozott, elkezdett énekelni, hogy elfojtsa magányosságát. Minden türelmetlensége felgyülemlett sós ízű torkában, és teljes erejéből beleénekelt az áramló tengerhabokba.

Odabenn az öregasszony meghallotta a dalt, és megkérdezte a szomszédos gyékényen fekvő lányát, mi lehet ez. A lány először alvást színlelt, de mikor az anyja másodszor és harmadszor is kérdezősködött, válaszolnia kellett.

– Nem nagyon hiszem, hogy emberi hang – mondta ravaszul, de a szíve a torkában dobogott.

– Ugyan mi más tud énekelni, mint az ember – kérdezte akkor az öregasszony.

– Esetleg – válaszolta hirtelen ötlettel a lány, – esetleg a borz. – Az évszázadok során a szerelem mindig ilyen elmésségekre tanította az asszonyokat.

Másnap reggel az öregasszony elbeszélte a szomszédban lakó gyékényszövőnőnek, miféle dalt hallott az éjjel. Az öreg szövőnő szintén hallotta a dalt. Abban kételkedett ugyan, hogy a borz tudna énekelni, de mindenesetre továbbadta a történetet egy nádvágónak.

A történet szájról szájra járt, és végül fülébe jutott egy Micsinokuba tévedt kolduló szerzetesnek, aki logikusan elmagyarázta, miért tud énekelni a borz. A buddhista tanítás szerint ugyanis létezik lélekvándorlás. A borz lelke tehát valamikor emberi lélek lehetett. Ami azt jelenti, hogy amire az ember képes, arra a borz is képes. S hogy valaki énekel egy holdfényes éjszakán, azon igazán nincs semmi csodálnivaló.

„Nem kívánok nagy ember lenni”

A fiatal Weöres Sándorról

Isten háta megetti falu. Ezt az elnevezést mintha Csöngére találták volna ki. A szombathelyi vicinális Kenyeribe visz. A kenyeri vasútállomásról másfél óra bandukolás Csöngéig. Széles országúton, melyen bokáig ér a bársonyos por. A megérkezés: egy dombtető, és szemben, szinte a túloldalról, barátságosan fogad Kemenesalja.

Csőngét akár középkorinak is mondhatnám. Kicsi, zsúptetős, fehérre meszelt házak. Semmi hivalkodás. Minden hiteles, mint egy tehén vagy egy bivaly. A falunak a nevét „csengő”-nek olvastam az első levélborítékokon. Mindig is második szülőföldemnek éreztem ezt a tájat. Gondolatban még most is őrzöm érintetlenül. Gondolatban Sándor helyett még mindig hazajárok Csöngére. Azt hiszem, a középkor óta Weöres Sándor gyermekségéig nemigen változhatott. Vagy ahogy ő mondja: „Én is olyan téli dermedtségfélében vagyok, mint a rétek és a mezők, szinte automatikusan élek. Akarva és mégis akaratlanul tanulni így jobban lehet, a dermedt földben csírázik ki a mag, nagyon messzi, szinte hihetetlen messzi Csöngén kívül terül el egy világ, melyről néha egy népművelési előadás szól.”

Idősb Weöres Sándornak erdője is volt, amolyan ritkanövésű: a Cseres. Ez a Cseres sokszor megjelenik Sándor írásaiban, ha nincs megnevezve, akkor is. Én is jártam benne, ahogy a gyerekversek rétjein is barangoltunk, az erősebben zöld fűfoltokban tyúk-gombát keresgélve Weöres Sándor gyerekkorának, kamaszkorának színterén. De találtunk mi galambica-gombát is, szürkés-rózsaszín, húsos szépséget. Velük ért az első csöngői meglepetés. Sándor a fa odvából próbálta kipiszkálni a szép példányokat, de a kipattanó gombadarabokkal együtt nyakunkba ugrott egy béka is. Ez volt a *Gyümölcskosár* színpada. A ház udvarán szalmakazal, de nem a megszokott kucsma-formájú, hanem tömör, négyszegletes színarany építmény. Nekitámaszkodtunk az októberi nyárban.

Szombathelyen született. Idősödve és híresedve Szombathely díszpolgára lett. S hogy a kör visszatérjen önmagába, egy ottani szálloda kis szobájában magas, szépszízes lázban ezt mondta: „Különös, Szombathelyen születtem és itt is kell meghalnom.”

De nem hagytuk. Hajnalban kórházba vittem, ahol kioperálták szájából a gennyes göcot. A nagy tudású és nagyszívű orvossal együtt útjába álltunk a sorsnak, és kicsikartuk a végzettől a *Psychét*, a *Fenevadat* és az *Orpheus*-sorozatot. Egypár évet Weöres Sándor életéből. Nyár volt, egyedül feküdt a tízszemélyes kórteremben, s én ott ültem ágya mellett a halál előszobájában.

Ahogy felépült, elmentünk Csöngére. Csöngé fontosabb volt költői születése számára, mint a világ bármely pontja. Csöngé volt az alap. De nem a papa hold-

jai, hanem a csirkegombás legelő; a ritkanövésű kis Cseres, a rétek, a szitakötőszállta mezők, melyek fölött Katóka déli felhői vonultak. Az alakváltoztatók. Weöres Sándor első képeskönyvei. Ezek a rétek sosem hagyták el, még ötvenéves korában is, a ferenchegyi fűvön is rajtuk hevert. Öröksége nem vagyon volt, hanem a valóság. A Vas megyei természet, melytől teremteni tanult.

A vélemény nemcsak azt érinti, akiről mondják, de visszahat arra is, aki mondja. Weöres Sándor nyelvészetről az hangzott: könnyű annak, aki azt ajándékba kapta az égiektől, s ebben van is valami. Ám az égiek nemcsak szavakat juttatnak a kincsből, az adományt használni is kell tudni. S azt vitatni, ki, miért, mennyit kapott a talentumból, kevésbé ésszerű vállalkozás. Célravezető igazság, ha azt vizsgáljuk, hogyan használta az adományt, hogy növelte, gazdagította, változtatta. Ez már nem egy adomány elfogadása, hanem az élet tétjével igazolt helytállás.

Van, aki hitbizományt kótyavetyél el, van, akinek honoráriuma a magyar nyelv. S nem is akármikor, hanem a huszadik században, a nagy prédálások idején.

Gyerekkortól kezdve megszállott szorgalommal gyakorolta, őrizte, változtatta s ezáltal megsokszorozta az adományt. A sok pepitafődeles irka tanúskodik a kezdő akarataról, hogy tökéletesedjen, hogy több irányból ostromolja meg a célt, míg a várt eredmény közelébe jut.

Egy változatlan a gyermek és a felnőtt Weöres Sándor írásmódjában: az egyszerűség. A csirkeudvarban szerzett élményt ugyanolyan elemi természetességgel közli, mint az egyiptomi piramisok évezredes üzenetét. A bonyolult, a vitázó, a bájos vagy szenvedélyes azonos Vas megyei anyanyelven szólal meg. Az üde és friss szóhasználat, amit a maga élénkségében őrzött meg, óvodáskortól holtáig: egyenlő az ifjúsággal. S így korosan, betegen, csalódottan és megpróbáltan is örökifjú maradt.

A magyar nyelv volt a hangszer, amin kifejezte magát, s míg egy hangszert megszólaltatni tudunk, annak előzményei vannak. A népmesét, rigmusaival együtt megélte falun, de otthon a magyar klasszikusokon nevelkedett. Rokon számára Csokonai hangja, s a kiskamasz verses-próbálkozásain itt-ott átüt, mint olvasott tapasztalat – Ady szecessziós hangja. Az igazi, a saját hangját mégis libapásztorokodás közben találta meg, vagy amikor vödörben vitt moslékot a disznóknak.

Jó csillagzat alatt találkozott itt a nem romantikusan, de hitelesen megélt falu, s a filozofikus érdeklődés, mely egész a doktorátusig vezette. Volt miből építkeznie, s el nem fáradt a Kőműves Kelemen-i építéstudományban.

Weöres Sándor első írásai a legolcsóbb elemista irkákban maradtak meg. 1926-ból való egy nagyon olcsó irka, melyben négysoros, hangsúlyos strófaival illusztrálja akkori önmagát (és faluját) a minden szóra és látványra éber kamasz, ki hol az embereket, hol a felhőket nézegeti. A fedőlapon a címe: *Gondolatok Mamájának 1926.*

Pár soros hangsúlyos rigmusok, érződik rajtuk a Vas megyei beszédhangsúly. Az írásmód részint gyerekes, részint kiírt. A tartalmuk is olyan átmeneti. Nem annyira Weöres Sándorra jellemzőek, mint az akkori falura. Mi érdekelte, miről beszélt az akkori falu. Weöres Sándor tapasztalatokat gyűjtött, s levonta belőlük a tanulságot. Ezért egy kicsit ezópusziak ezek az emberi, állati tanulságok. Hangsúlyos, váltakozó szótagszámú rigmusok. Az ember megilletődötten nézi, mint egy virágmagot. Vajon mi hajt ki belőle?

Weöres Sándor bölcsője nem sások közé volt rejtve, mint Mózesé, az ő náda-sa a ritmus. Én a magyar hangsúlyos ritmust érzem benne. Néprajznál, vérro-konságnál, bőrszínnél rokonabb számára a népek ritmusa. Ez fűzi az archaikus-hoz és ez köti századunk zenéjéhez is, beleszámítva az elektronikus zenét is. Kí-váncsiság, ami százfelé szalad s egyszerű témák megformálása tette a verseit gyerekversekké. Kodály és Kerényi is ennek látták őket. E ritmuspróbák tartal-ma egy-egy gyümölcs:ogyoró, dió vagy más egyéb.

Dallamos és erősen ritmikus mondókák voltak a *Gyümölcskosár* verseinek mintái és ébresztői, mint például:

*„Csiga-biga túld ki szarvadat, szarvadat,
mert ha nem túlod ki, vaskapuho váglak.”*

Érzelmi tartalom csak véletlenül szivárgott be, ez egyáltalán nem volt célja. Ritmikailag, dallamilag volt rá szükség.

A ritmus ennek a költészetnek tartó-állványzata. A rövid és hosszú szótagok nagy vitalitású egymásrapattanása. S lágyabb, bársonyosabb változata ennek a nyelvteremtésnek az „ange amban” kísérlet, amit puha forró hangoknak nevez.

*„Alsó végen, felső végen
csoda-nagy sürgés-forgás.”*

A *vers születéséről* írt disszertációjában az ihletről nem patetikusan és felleng-zősen ír, hanem tárgyilagosan: „megfelelő zavartalan lelkiállapotnak” nevezi: „Van olyan pillanat, mely kilóg az időből.”

Ez a szerkezet, ha nem is ilyen elvont tartalommal, már tizenöt éves korában jelentkezik. „Kirobbantak a pillanattól” – így ír egy szerelmes párról. Weöres Sándor szervesen építkezik, nem ötletekből. „Egy ötlet még nem vers” – mondja beszélgetés közben a későbbi Weöres Sándor. A növekedés folytonos és szakadásmentes. Mint ahogy a jácint nem ötletszerűen és improvizálva virágzik, ha-nem végesvéig ugyanaz a hagyma (virághagyma!) táplálja növekedését.

Semmi csodagyerekség. Sok gyerek tudna ilyen, ha nem focizna, birkózna vagy verekedne. A csoda voltaképpen az, hogy a gyerek leül, gondolkodik, emlékezik, tűnődik. A csoda nem a teljesítmény, hanem az alkat. A géniusz megjelenése és ki-bontakozása dupla mirákulum annyi por, latyak, és előítélet közepette. A tudniva-ló, kimondani való azonban megkereste őt. Minden szóra és látványra éber, hol az embereket, hol a felhőket nézegeti. A fáramászós kisfiú tapasztal, olvas, szavakkal birkózik. „Füvön fekszem háton, szemem égbe mártom.”

Weöres Sándor korai irkáira nemcsak az jellemző, hogy írójukat nagyon is érdekelte a környezete, talán ennél is érdekesebb, hogy miről beszéltek falun, milyen volt a falusi közérzet, amiben Aesopus óta van valami szentenciaszerű. Tehát tanulságos. Ha ezt és ezt teszed, jól teszed, ha azt és am azt teszed, elér a megérdemelt büntetés. Legtöbbször általános érvényűek ezek az apró megfi-gyelések: érezhetjük az ország közérzetét, azt, ami abból lecsorgott a falura. A látottakat, hallottakat rögzítve, ritmizálva, és némi tanulságos poénnal őrizte meg nekünk a 14 éves kritikus.

Szegénység-gazdagság különbsége, s a rang-különbség foglalkoztatják: „A henyéző gazdagon született.” Vagy azt írja: „A káplán prédikál, ha távol van a

pap, / s addig fénylik a hold, míg fel nem kél a nap.” Másutt ellentéteket koc-
cant össze:

*„Szól a kézműves az úrhoz:
Olyan ember vagy akár én!
Szól a kézműves a pórhoz:
Hol vagy te tőlem szegény paraszt!”*

Úgy látszik, Weöres Sándor tizenhárom évesen írta meg később olyannyira számonkért politikai költészetét.

Húsz évvel előlegezik a XX. századi freskó társadalomkritikáját a *Nagyfejűek* szavai: „Csak játszani tudnak, / fontosdit, lényegesdit.” S vajon nem előérzete a micsurini mélyszántás-teóriáknak ez a három sor: „Pásztákra hasogattuk szét a mezőket, / elvettük a magokat a széltől, s víztől, / és nem a szél és víz szerint vetettük el őket.”

A falu nemcsak naplementéből és virágos rétekből áll. A kisbirtokon a paraszt közelebb áll az úrhoz. A gyerekek együtt játszanak, befolyásolják egymást.

*„Előttem a pálya, szabad az út!
Lehullt a meteor, ki tudja merre fut?”*

Nemcsak Ady neve jelenik meg, hanem stílusa is áttetszik, ha idegen környezetben is:

*„Siess már jóllakni belőlem,
mert hülök egyre, hülök egyre,
kutyáké a hideg maradék.”*

(Ady szelleme mondja)

Tartalmak, stiláris szerkezetek előlegezik már diákkorában a későbbi Weöres Sándort. A mindig tárgyilagos természetet olyan mélységben élte meg, hogy érett műveiben sincs helye az érzelmességnek, a szentimentalizmusnak.

*„A falu fölött lakom én, egyedül,
a kilátó domb tetején.
Alattam ál a határon a zöld,
a pír száz ház fedelén.
Kakas kukorékol, bőg a tehén
s elringok a fák ütemén.”*

A valóság Weöres Sándor első számú inspirátora. A valóságból kivont és elvont mondanivaló. Irónia és groteszk hajlam színezi a korai Weöres Sándort. Keményen kritizál, szinte a parasztember kemény igazmondásával. Késői groteszkjeinek is megvannak diákkori előzői:

*„Fonott kosarat viszek
benne csipogva, melegen
egy csirke tán az életem?”*

*A sorsom felakadt a fán,
már önmagamnak sem hiszek,*

*a bőrömet és testemet
szétszigetelték az egek."*

(Groteszk)

Az animális meleg ritkán marad el írásaiból, a csirkepihe melegét érezzük a tenyerünkben. A látnivalók úgy igyekeznek szemébe, mint kotlós alá a csibék. Az élő világ tapasztalt melege hord filozófiai mondanivalót. S emellett az újítva használt nyelv jelentkezik már a tizenöt évesnél. A „szétszigetelt test”, ami feltételezi az egymástól való izoláltságot, ennek viszont előzménye a szétdarabolás. Mindezt egyetlen szóval kifejezve.

Tehát már tizenöt évesen megjelenik a nyelvet formáló Weöres Sándor. Ehhez nagyon stabil gyökerek szükségesek, hogy szó-szecsává ne váljon az avantgárd-nyelv.

A mondókák, a nap mint nap használt szólás-mondások tartóoszlopai az új tetőnek. Mert a Vas megyei szólás-mondások kifogyhatatlanok: a falusi pletykázó asszonyok emberszólása:

*„Ott vesződnek reggeltől napestig,
hol a fehéret feketére festik.”*

Ezek a Weöres Sándor-i mű építőkövei, melyeket már az alapozásnál használt. De nem elégedett meg az alapozással, nagy termésköveket hordott Távol-Keletről, Mezopotámiából, Ó-Egyiptomból, Kínából, őseink tatár vidékéről, s őket csöngői nyelven szólaltatta meg.

Csőngére közben a hátsó ajtón betér a világirodalom. Édesanyja könyveket vásárol. Előfizet a Nyugatra. Shakespeare, Schiller, Goethe látogatja meg a kisdíákot, Ady és Babits az olvasmányai, s kerülő úton, mint a folyondár, bekúszik a szecesszió is. Itt kezdődik második költői születése.

„Sokat olvasok, a középkori munkákra vetem magamat. Sajátságos színeik különös módon nagyon hasonlítanak a mi korunk színeihez. Ezt talán az okozza, hogy a középkor kollektív kor volt, és a mi idők is a kollektívizmussal felé tart, és maga alá rendeli az intellektus külön életét. Ilyen gondolatokat ébreszt bennem Dante Divina Commediája, amit most olvasok. Nemrégiben olvastam Cellini Önéletrajzát, Swift Gulliverjét. Most majd Kempis Tamás művét és Ágoston vallomását szándékozom elolvasni, aztán Rabelais Gargantua-ját, de ezek már alighanem az érettségi utánra maradnak.” (Levél Simon Miklósnak, 1931. december 27-én)

Lehet, ezt is a falusi élet hozza magával: Weöres Sándor nem érzelmes, csak ragaszkodó és hűséges. És segítségre kész. A kezdő költő kezdő pályatársaktól kapott levelei azt bizonyítják, hogy az ő érdekükben vette igénybe kapcsolatait. Hálás volt, s nemcsak kalapját megbillentve. Elhagyva a győri reált, szán rá időt, hogy ki is fejezze szeretetét magyartanárnak, Simon Miklósnak. Nem közhe-lyekkel búcsúzik.

Így ír: „Itt az ideje, sőt már régen itt az ideje, hogy megköszönjem Igazgató úrnak azt a bánásmódot, amivel nem mint a győri reál diák-mennyiségnek

egy-háromszázad részével, hanem mint egy egész valakivel bánt velem.” „Jól esett elmondani problémáimat és betűkbe préselni: mint egy négylevelű lóherét a könyvlapok közé.”

„Itt Csöngén nemigen van semmiféle újság. Folytak a tavaszi munkák, ébred a természet, miután kicsit hosszúra nyúlt az álma.”

„Örülök, hogy verseimből gondolkozásmódom Istenhez közeledése látszik. Lassanként rájöttem, hogy csak a mindent magába-foglaló keret az Isten, az egyedüli teljes-valóság, minden más csak rész az Ő teljességéből.

De ez még mindig kissé pantheista ízű gondolkodás; az igazi vallásosságot még ezután kell kiérdemelnem.”

Csak lélekből való apával beszélhet így a léttel, Istennel, saját születő nagyságával küszködő kamasz. Életem nagy hiányának érzem, hogy nem volt módom megismerni Simon tanár urat, aki az ingadozó, segítségre szoruló borzas kis csöngéiben felismerte a karaktert, s ráérezett, hogy háromszáz növendéke közt növekszik a költő.

„Mindig az igazi élményeimet írtam. Sőt most jobban, mint máskor. Most vannak.” (*Weöres Sándor levele, 1932. április 6.*)

„Sopronban magánvizsgát tettem és írásbeli érettségit. Bizonyítványomban a hármasé a hegemonia. Még magyarból is kettést kaptam. Örülök, hogy csak az almának kell minden egyes esztendőben érni és nem az ember gyerekének.”

„Fogalmam sincs, hogy mi lesz az élethivatásom, az ember csak akkor ember, ha másoknak él és nem saját magának. Érzem, nem nagy embernek teremtődtem, hanem arra születtem, hogy jó emberré gyúrjam magamat. Nem kívánok nagy ember lenni.

Egyre jobban érzem azt is, hogy olyan firkász sose lesz belőlem, akinek érdeemes legyen ki is adni a csinálmányait.”

A fiatal költőnek nincs jó közérzete. Dehát ez gyakori fiataloknál, akik még nem határozta el, milyen irányba mennek tovább. Nincs elég önbizalma, vajúdik benne a jövő. Nehéz is elindulni egy hivatás irányába 18 évesen.

A fent és lent hullámvasútján így süllyed és emelkedik a diák Weöres Sándor. De tettekben szerencsére pozitívabban alakul, elkészül az első kötet: a *Hideg van*. S a földmunkával, disznókkal való foglalkozással párhuzamosan, megindul az író pályája.

Nyelvészek feladata Weöres Sándor szóbőségét komputerrel megszámlolni. Persze, a mennyiség tudása nem elég. A minőségi változásokat is jelezni kellene, hogy egy rejtett nyelvújítás tanúi lehessünk. Geológiai mélységekig fúr le a magyar nyelv rétegeibe. Igekötők felcserélésével más értelmet nyertek az igék, rövidített, csonkolt vagy meghosszabbított szavak fejeznek ki rejtett értelmet. Régi szavakat, tájszavakat használ, és huszonöt éves kora körül már megjelennek a maga-alkotta nyelven írt etűdök. Aki nem tud magyarul, az is megérzi bennük a magyar nyelv dinamikáját. Ez bartóki jelentőségű a magyar irodalomban. Kodály Zoltán felismerte: „Weöres Sándor egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítani a szálait, amik a magyar muzsikához kötik.” A sokat vitatott és ócsárolt *Panyigai* korszaka volt ez.

Weöres Sándort, mint minden mestert, elsősorban a mestersége érdekelte.

Az írói készítésnek olyan fergetege sodorta, mely nem tűr versenytársat. Versenytársa volt az iskola is, kicentizett tanrendjével és sokféle követelményével, melyek Weöres Sándor költői útjának akadályai voltak. Nagy műveltségét és prizmaszerűen szétsugárzó sokoldalúságát nem a tanrend irányította. Bizonyára vannak nem köztudomású törvények, melyek segítik vagy hátráltatják a költői fejlődést. Ezek a törvények természetrajzot, földrajzot, filozófiát írnak elő, de tiltották a kettős könyvvitelt vagy Pintér Jenő irodalomtörténetét. A tudás-anyagot, melyből egy költő építkezik, megtalálta saját magában, vagy előre elrendelt utakon találkozott a tudással. S azokon az utakon mintha közlekedési akadály keletkezett volna olykor, s közlekedési tragédia.

A saját útját kereső, sőt megtaláló költőt más útra kényszerítik. Az adás-vevés, szervezés, nyilvántartás és számonkérés útjára. Mindezek tudása egy célt szolgált: fél holddal, másfél holddal gyarapítani a birtokot. De mit kezdhet egy plusz fél holddal az, kinek este a dombhajlaton üldögélve a telihold kerül birtokába?

Most, mikor már a látvány, az évszakok változása, a lét színskálája rendelkezésére állt, egyre mélyebb, szinte geológiai érdeklődéssel fordult a magyar nyelvet építő mély rétegek felé. Itt válik bartóki jelentőségűvé. A nyelv anyagának, ritmusának, dallamának, szerkezetének vizsgálata persze nem egyezett a búza-árakkal. Választás elé állította a fejlődő költőt, vagy ő enged, vagy menekül a kényszer sötétségéből. Menekülni nemcsak kilométerekben és nemcsak kifelé lehet. A menekülés másik módja befelé irányul. Weöres Sándor a lélek tárnáiba menekült, s a felszín simasága helyett cserébe új dimenziót lelt: a mélyben meglelte a magasat.

Huszonhét éves kora körül történt valami. Földrengés vagy tenger-rengés. A felszín mellett megjelent a mély. Élmény, veszteség, szerelem? A dimenziók kibővültek, a szavak sok- és sötét-értelműekké váltak.

A felszín marad, a mély változik. Ki eddig írt, ezután teremt. Csöngére beúszik a Távol-Kelet moccanatlan nyugalma, az elviselés képessége. Ezt a történetét Pesten fejlődésnek hívnák, de a csöngői birkák, nyulak, örök kánikulák, vagy örök dermesztő hideg színhelyén én csodának nevezném.

Ennek a költészetnek bölcsődéje, óvodája, gimnáziuma és egyeteme a magyar nyelv. Ez volt az anyaga, amiből épített, szobrokat és óvodás játékokat. Harminc éves kora körül érezhette, hogy a vetés érik, és kezdődik az aratás. Háta mögött volt már az egyeteme, „a vers megszületett”. De még mindig alakul, idegen égtájak hatásai érték, Kína, a mediterrán tenger, a Csendes-óceán.

Ilyen háttér adott erőt a *Mahrüh veszése* archaikumának, s az élettapasztalatok sokféleségét fejezte ki a XVIII. századi magyar nyelv felújítása német, latin, francia szó-ötvözeteivel.

Hívó szava az új dimenzióknak: Mezopotámia, Egyiptom, Altamira, tehát az archaikum bölcsője. S nemcsak helyszínével, atmoszférájával, de világirodalmával is: Csöngére beúszott a Gilgames-eposz. Iskolás kivonatos német fordítása sem tudta elfedni: itt egy világ teremtéséről van szó.

Mezopotámia és a Gilgames-eposz bevezették Weöres Sándort a férfikorba.

Keserü Ilona

A nyolcadik kibernetikai kongresszuson a fizikus Stroud az újszülött lelkiállapotáról beszélt, akinek a valóságról még semmi adata nincs. Az egyik résztvevő, Ruth Benedict szerint ezt az állapotot egy olyan ember helyzetével érzékelhetjük, aki idegen városban váratlanul sűrű ködbe kerül. Az analógia megválasztása helyes, de gyakorlatilag általában mégis érvénytelen. A csecsemő megoldja a problémát azzal, hogy tudatát kikapcsolva alszik, és csak kedvező helyzetekben, szopás idején ébred fel. Ily módon elkerüli a bizonytalanság állapotait.

Vannak azonban kivételek; egyeseknél a tudati állapot korán kialakul, ami ebben a helyzetben a bizonytalanság élményével jár. Keserü Ilona közéjük tartozik. Így alapszemélyisége paradox, a művészt jellemző erős formaérzék mellett a bizonytalanság jellemzi. Az ember a fokozott bizonytalansággal szemben általában az építészetre támaszkodik. Keserü következetesebben jár el, korai periódusában nem épülethez, hanem megformált kövekhez fordul. A kövek, az anyag az ember számára a nő, az anya ideájával azonosak. Az ősember a férfit nyíllal a kezében nyilvesszőre emlékeztető törtvonallal ábrázolja, a nőt kőből zárt tömbként faragja ki. A willendorfi Vénusz s nő mivolta a megmaradás.

Az ilyen megoldás általános, személytelen. A személyes tényező ez után jelenik meg. Felismeréséhez tudnunk kell, hogy a konvencionális tudományos-intellektuális művelet eredménye, a tudós igyekszik nemcsak a természet, hanem a nyelv fölött is uralkodni. A művész elfogadja a nyelvet, a nyelv után igazodik. Picasso festészetének ideális témája a bikaviadal, saját neve utasítása szerint (pic szúrást jelent, a picador rövidítése, assaut pedig támadást.) A klasszikus példa a XVII. századi nagy mester, Latour (a torony), aki Lunévilleben lakott (Holdváros). Toronyszerű alakokat festett éjszakai homályban. A magyar nyelvben a halál keserű. A kövek Keserü képein átalakulnak sírkövekké, a balatonföldvári temető tradicionális formáit mutatják.

A megoldás szervesen kapcsolódik az előzőhöz. A lét a kövekben megszabadul a bizonytalanságtól, mintegy objektiválódik. Az objektum tulajdonképpen ellenvetést, ellenállást jelent. A kavics pedig éppenséggel a calculus, maga az abszolút határozottság, a szám. Azonban a logika szerint tulajdonképpen csak a halál bizonyos: minden ember halandó, Szókratész ember, tehát Szókratész halandó. A halál ugyan egyfelől Keserü, másfelől viszont bizonyos, maga a bizonyosság.

A bizonyosságra azonban szükség van, mert a lét maga az, ami bizonytalan. Időbeli és így jórészt jövőbeli. A jövő azonban kiszámíthatatlan; a lét ezért szorongással jár, amint az egzisztencialisták tanították. A kérdést még távolabbról a matematikus Poincaré szemléli, aki szerint a lét egy villanás két végtelenség között, amelyek per definitionem a nemlétbe tartoznak. Keserü szemlélete még tágabb; azt kérdezi, mennyiben tartozik a két végtelenség a villanáshoz. Keserü-

képet helyez a temető sírkövei mellé. A gesztus emlékeztet Mallarmé *Igiturjának* hőisére, aki végül határozott lépésekkel ősei sírjai közé fekszik.

Keserü kritikusai nem említik, hogy ezekben a képekben a halál a téma. A sírkő szimbolikus jelentése azonban nyilvánvaló. Ha elfogadjuk, hogy Keserü a legősibb, végső adottságokkal operál, akkor elfogadtuk, hogy a képekben a halál is tényező. A probléma így mégsem juthat végső nyugvópontra. A halál bizonyossága ellenére nem a teljes lét és nem a végleges megoldás. Sok hiányossága van; így hiányzik belőle a bizonytalanság is. Megfelel Keserü nevének, de nem felel meg teljesen Keserü mivoltának. Keserü törekszik arra, hogy tartalmat, szubsztanciát adjon neki. A sírkő formáját leválasztja a kőről, eszmei nívóra emeli a követ, és az eszmét, a hullámvonal-jellegű formát módszeresen variálja. Párhuzamosság, eltérések, elforgatások, ismétlések kombinatorikus játéka folyik, de nem vezet ki a problémából. Ezekkel a geometriai-térbeli átalakításokkal a halál nem törhető szét. Keserü 1989-ben Budapesten és Kecskeméten tartott kiállítása katalógusában közli Weöres Sándor egy levelét Hamvas Bélához, amelyben Weöres felsorolja a világ korszakait. Ezek között Weöres szerint az első az „aranykori”, derűs statikus; jelképe: kő. „Létezem.” A leírás teljesen megfelel annak, amit Keserü kezdetéről mondtam. Weöres szerint az utolsó kor a hetedik, amelyben az ember „lerázza a testhez-kötöttség nyűgét”. A halál tehát Weöres szerint a befejezés, a vég. Keserü számára azonban a tulajdonképpeni kezdet, ami a Lét, az aranykori egzisztencia mivoltának felismeréséből keletkezik. A bizonytalanság bizonyossággá alakul át, és így megteremtődik a megfelelő alap.

Weöres sorrendje Keserü számára tehát nem érvényes. Az apokalipszis a tulajdonképpeni kezdet. Ez a kezdet azonban valamiképpen végleges és így túlhaladása igen problematikus. Tulajdonképpen megoldhatatlan feladat. A sírkőforma variációi nem vezetnek belőle ki. Ezt fel kell ismernünk, és tudomásul kell vennünk, sőt kifejezetten el kell fogadnunk.

A probléma megoldásának a kulcsa az elfogadás. A tétel univerzális érvényű. Valamely tény elutasítása holtponthoz vezet, az elutasítás a tényt abszolút megszilárdítja. Elméleti megfontolások és saját tapasztalatom azt mutatják, hogy ez a megállapítás minden pszichoterápia kulcsa. A probléma a probléma elfogadása alapján válik tárgyalhatóvá. A felismerés két formában mutatkozik meg Keserü képeiben. A sírkőformákat nem variálni igyekszik, hanem ellenkezőleg, visszahelyezi őket a sírkőre, amelyről leválasztotta. A vásznak a kő alakja szerint domborítja.

Ily módon kilép a festészet tulajdonképpeni tartományából és a szobrászat felé közeledik. A szobrászat korábbi tanulmányom szerint az idő mint örökkévalóság problémájának megoldására törekszik. A szobor emlékmű, a dolgokat, jelenségeket úgy mutatja be, amilyenné – Mallarmé megfogalmazásában – az örökkévalóság alakítja őket. Bergson szerint a metafizika alaptétele az, hogy a befejezett tény végleges. – A másik forma, amelyet az elfogadás a képekben felvesz, a gubanc. Idővel a halott elporlad, utána a sírkő is porrá válik, és végül talán maga a halál is meghal.

Azonban az út a halál halála felé nem előre vezet, ebben az irányban a halál halhatatlan. A halálból kilépni csak visszafelé lehet, az időben nem előre, ha-

nem hátra kell haladni. Keserűnek az időben visszafelé haladva kell előbbre jutnia. Ez talán paradox megállapításnak tűnik, azonban a fizikus Feynman szerint van az anyagnak olyan elemi alkotórésze, amely időben visszafelé mozog. Saját nézetem szerint minden fejlődésre érvényes, hogy az egyidejűleg előre és hátra, integráció és analitikus felbontás irányában halad. Keserű növekedése sokban visszafelé, az elhagyott gyermekkor, sőt csecsemőkor felé történik.

Rabindranath Tagorének van egy verse, amelynek csak az utolsó sorára emlékszem:

„és a halál meghal egy fényörvényben”

Ez az a megoldás, amelyet Keserű is megtalál. Az amerikai Jenkins Pousette-Dart festészetéről azt állapította meg, hogy festészetük az ember korai, optikai valóságképét mutatja. A *Pszichológiai tanulmányok* egyik kötetében *A szemlehungyásos jelenség* címen írt tanulmányomban abból indultam ki, hogy az emberi csecsemő az érzékszervek közül először a látást képes tudatosan használni: négyhetes korában szemével követi a mozgó embereket, tárgyakat. Ugyanebben az időben még képtelen valamit akaratlagosan kezével megfogni. Kezét reflexesen összezárja, ha tenyerét megérintik, de ez nem akaratlagos tevékenység. A valóság számára tehát tisztán látvány, amely eltűnik, megsemmisül, ha szemét lehunyja. A valóság tisztán optikai, és így a szemlehungyással megsemmisíthető, eltüntethető. Értelmes kisgyermek, amikor a bújócska játékszabályait megtanulja, először szemének lehunyásával igyekszik a többiek elől elbújni, az optikai valóságfogalom alapján logikusan.

Az optikai valóság testtelen. A lét testisége, dologi természete a testérzések és a tapintás kialakulásán és szintézisén alapszik. Weöres idézett írása szerint az apokaliptiszben az ember megszabadul a test nyűgétől. A mondottak szerint azonban a valóság testi-dologi volta nem veleszületett ideája az embernek, ontogenetikus fejlődés eredménye, és az optikai valóságfogalom testetlensége megelőzi. A halálból tehát valóban visszafelé lehet kilépni. A korai időkben így a lét Keserű számára megkettőződik: a képen az első síkban a nézőhöz közel az ívben hajlított sírkőformák helyezkednek el egymás alatt és fölött. A dologi-tárgyi létsík mögött az optikai testtelen világ helyezkedik el, színes ragyogás, a Tagore által említett fényörvény. A belül és a kívül egymás mellett léteznek, határozatlan lebegés és feszült jelenlét alakjaiban. Az alak és alap kettőssége ez, amely a felnőtt egyed optikai valóságát alkotja. Ebben a szintézisben az alap az az általános vonatkozási rendszer, amelyben az egyedi jelenség, az alak elhelyezkedik. Szerves kapcsolat Keserűnek ilyen képein nem alakul ki, két külön valóságmező van egymás mellett.

Arra a következtetésre jutunk, hogy Weöres világkorszakai nem jelentenek időbeli egymásutániságot, hanem a lét különböző, egyaránt lehetséges formáit, amelyek tulajdonképpen egyidejűek. A szín az extratenzív érzélem kifejeződése, ami Weöres harmadik és második korszakának felel meg, virágzást és örömet tartalmaz. A konstelláció nem végleges. Az optikai valóság, az érzelmi világ valóban megsemmisíti a megsemmisülést, az érzelmi világ alkotó, teremtő energia. A ragyogó háttér fokozatosan behatol az előtér sírköveibe, amelyeknek

feketességében lyukak keletkeznek, a színek fokozatosan behatolnak a feketességbe és lágyítják a köveket. A képek a behunyt szemben keletkező utóképekből keletkeznek.

A 9. számú utóképen a sírkő már kifejezetten a hüvelyes növény hüvelyét mutatja, amelyben magok helyett vakítóan színes kalligrafikus foltok, jelek vannak. Ezek a jelek intenzíven vibrálnak, tekerődnek. Ily módon fokozatosan a szerves lét első, őskori, primitív formáira emlékeztetnek. Az ívelt sírkő borsóhüvely, amelyben a magok megelevenednek és kilépnek a hüvelyből. Ezek a féregszerű szervezetek a földben a földből élnek, amint a szürrealista Tanguy korai képein látható. A tengerparti Lochronanban született Tanguy lényei az óceánból születnek, Keserű tekerődő szervezetei a fény gyermekei. A szerves lények mozgásának ez a perisztaltikus-szinuszoid tekerődés az alapja.

A kavicsok amőbákká alakulnak át; ha érintkeznek egymással, úgy összeolvadnak, mint az amőbák. A fény testet ölt, a levegővé, az őselemek egyikévé alakul át. A *Szél-szekvenciák* képen a perisztaltika helyett már a szélörvény látható. A tekerődő férgnek lehetnek kissé megelevenedett hüvelyek. Alak és alap különállása megszűnik, az alap kezdet és befejezés nélküli hullámozás, az ősvilág, amelyben az eleven foszfének lebegnek. Az optikai valóság, a galaxis vagy az óceán. A vibrálás az, amire törekszem, mondotta Poussette-Dart, amikor képeit megmutatta. A festő képe tulajdonképpen egy egyoldalú felületben terjed ki, és így az optikai valóságfogalmat nem haladhatja túl. Minden más valóság képben csak erre az egyfelületű síkra képezve létezhet.

Azonban legszerveesebben a lét elemi formái tartoznak hozzá, amelyek a négyhetes gyermek valóságát képezik.

Tandori Dezső kis Keserű-monográfiájának végkövetkeztetése az, hogy Keserű őszanyagmozgató. Az őszanyag azonban nem őselemekből áll, hanem a fényből, ami az anyagot szüli. A skolasztikus Grosseteste ezt már határozottan kifejtette. A villanás, ami Poincaré szerint két végtelen között helyezkedik el, eredetében tehát valóban villanás, és így tulajdonképpen még a végtelenséghez tartozik, ami megelőzi. A lét itt még nem öltött alakot, hanem a bizonytalanság és bizonyosság szintézise, amit a keleti emberek és követők a meditáció útján igyekeznek helyreállítani.

„CSAK FÖLSZÉLLEL VAGYOK BOLOND...”

Kísérlet a Hamlet cselekményének rekonstruálására

„Valószínű, hogy olyan nagyságokról, mint Shakespeare, sohasem alkothatunk igazi képet, és ha ez így van, akkor jobb, ha időnként felcseréljük korábbi tévedéseinket más, újabb tévedésekre.”

(T. S. Eliot)

Shakespeare *Hamletjének* talán egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy hősei bizonyos helyeken *versben*, másutt *prózában* beszélnek.¹ George Steiner gondolatmenetét leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a shakespeare-i dráma a maga váltakozó vers-próza használatával valahová a versben zengő antik és a prózában írt modern dráma közötti irodalomtörténeti térbe helyezhető: „Shakespeare váltakozó vers- és prózahasználata bonyolult és izgalmas téma, a Shakespeare-irodalom hatalmas tömegében mégsem került eddig alapos tárgyalásra... legtöbbször pontosan tudta, mit akar, amikor versről prózára, majd újra versre váltott. A jellem, a hangulat és a drámai helyzet követelményei szerint módosította a kifejező formát... Tökéletesen tudta, milyen drámai lehetőségeket nyújt az egyikről a másikra való átváltás.” Steiner találó példákkal támasztja alá megállapításait, ám a *Hamletet* meg sem említi, pedig csaknem valamennyi titka megfejthető e szempont érvényesítésével. Igaz, ennek ára van; évszázados kulturális beidegződéseket kell így zárójelbe tennünk, s marad a kérdés: mikor és kivel, de legfőképpen miért beszél Hamlet hol versben, hol prózában?

Amikor Hamlet megtudja, hogy a jelenlegi király hogyan szerezte meg a hatalmat, azonnal határoz: „ildomos lesz / Ezentúl furcsa álcát öltennem.” Őrülnék fogja tettetni magát. Nyelvhasználata ettől kezdődően megváltozik, felvett szerepéhez igazodik. Prózában beszél mindazokkal, akik ki akarják fürkészni szándékait; a Claudius uralta ellenséges világban csak prózában szólhat a száj. Amikor mégis versre, illetve versről prózára vált, annak minden esetben lényeges, a „hamletológiában” vitás vagy nem is tárgyalt kérdéseket eldöntő oka van.

Hamlet és Ophélia viszonya a tettetés hitelesítéseként is értelmezhető. Ophélia, apja parancsára, elutasítóan bánik a rangban magasan fölötte álló Hamlettel, aki *némajátékkal* válaszol a lánynak. Ezt követően a „szánalomra méltó alak” két szempontból is jelentős levéllel fordul Ophéliához; a legfontosabb bizonyítékát adja annak, hogy őszintén szereti: „Kételed, a nap hogy forgandó, / Kételed, csillagtűz ragyog; / A valót, hogy igazmondó: / Csak azt ne, hogy hű vagyok.” Ezek az utolsó versben írt, nem álarcos sorai a tettetésre készülő királyfinak. Az apja és bátyja befolyása alatt álló Ophélia azonban nem érti meg

1 A kettősség szempontjának következetes szem előtt tartása jelen esetben kizárólag a dráma cselekményének rekonstruálásában segít.

a figyelmeztető szavakat. A „légy hű magadhoz” bölcsességét szavaló Polonius ráadásul eszközként használja a lányt. A levél másik üzenetét ő, az intrikus szemezgeti ki, és vélekedését rögtön Claudius tudomására is hozza. Ekkortól gondolják, hogy Hamlet megőrülésének az Ophélia iránti szenvedélyes szerelem az egyik, ha nem a legfőbb oka. Ennek szeretne utánajárni Polonius, majd Rosencrantz és Guildenstern, de a „bolond” prózai feleletei megőrzik a titkot.

A kémeikkel játékosan elbánó Hamlet ezután a színészeket fogadja. A felüldítő, ám egyben megrázó találkozás utáni monológ – mint az összes monológ – versben íródott, az önmagához való kérlelhetetlen, már-már kíméletlen őszinteség jegyében született. Két (sors)kérdésre keres választ abban a korban, amelynek „oly saját hibája / messze vinni a gyanút”. „De én, / Lágyszívű bárgyú gaz, bujkálok egyre” – néz szembe az eddigiekkel, és gondolja át lehetőségeit. Létrejön az egérfogó-jelenet terve: „Most, e színészek által, / atyám / Megöléséhez hasonlót játszatok / Bátyám előtt: lesem minden vonását, / Lelkébe nyúlok az elevenig; / S ha rezzen is: tudom, hogy mit tegyek”. Gyanú helyett bizonyosságra van szükség.

(A feladat)

„Kizökönt az idő; ó kárhozat! / Hogy én születtem helyretolni azt” – ennek szellemében igyekszik Hamlet végrehajtani bosszúját. Egy pillanatig sem kétséges, hogy Claudius-t meg kell ölnie, és az is tudható, hogy bosszúja beteljesítéséhez változatos forgatókönyvek állnak rendelkezésére.

Kézenfekvő például egy politikai puccs lehetősége. Laertes fegyveresekkel szerez érvényt akaratának; a sarokba szorított Claudius-t csak az menti meg a haláltól, hogy közvetlenül nem vétkes Polonius meggyilkolásában. A hatalom erőszakos átvételéhez Hamlet még ennél is kedvezőbb helyzetben van; egyrészt igen nagy népszerűségnek örvend Dániában, tehát könnyebben gyűjthet csapatokat, másrészt a legitimitás ereje sem elhanyagolható – jog szerint övé a trón: „Ide csöppent, trónraléptem és reményim / Közé”. Mégsem a Laertes kitaposta utat választja, noha ügyének „szakasztott mása az övé”.

Másfajta forgatókönyvet kínál a pyrrhus-i bosszú; a fegyvertelen, védekezésre képtelen Priam irgalmatlan felaprítása. Hamletnek is lett volna alkalma Pyrrhus szenvedélytől vezérelt tettéhez hasonló módon végeznie Claudius-szal – ima közben mégsem szűrja le a fegyvertelen királyt: „Be kard, tanulj te szörnyűbb markolást”.

Végül Claudius és Lucianus – „Szándok sötét, kéz kész, biztos szerem. / Idő szolgál, s egy lélek sincs jelen” – útját is választhatta volna: „Én nem tudom, mért élek, mondogatva: / »Ez a teendő!« bár ok, akarat, / Erő eszköz, mind kész, hogy megtegyem”. A „hogy vádol engem minden alkalom” kifakadása éppen az ilyen típusú, nem nyilvános helyzetek elkerülésére utal.

Hamlet az előzőeknél bonyolultabb bosszúra készül, olyanra, amellyel helyreállíthatná az erkölcsi világrendet. Szándéka nem pusztán politikai igazságtevésre irányul – Jan Kott szerint a Nagy Mechanizmus maga alá gyűri még a legtisztább érzülettel próbálkozókat is –, de a magánbosszú sem jelent számára megoldást.

Atyja szelleme mindössze egyetlen szabályra hívja fel figyelmét: „bárhogyan látsz e bosszú művéhez, / Elméd maradjon tiszta, és ne törjön / Anyádra lelked”.

Hamleté tehát a döntés, hogyan értelmezi feladatát, ám gondolatai *sorsa* körül forognak: szenvedélyes ifjú módjára kell-e cselekednie, vagy szuverén, tettei kiindulópontját önmagában meglelő, szenvedélytől mentes férfi legyen? Magánbosszút kövessen-e el, politikai igazságot tegyen, vagy meggyőződésén alapuló, „jogi” igazságot szolgáló férfiként viselkedjen? Hamlet az általa vallott férfieszményt kísérli meg életre kelteni: „nem merő síp a sors uja közt, / Oly hangot adni, milyent billeget. / Férfit nekem, ki

szenvedélye rabja / Nem lett soha!...” Bosszúja olyan legyen tehát, amelyre egyéniségének bélyegét ütheti, amellyel megteremtheti saját sorsát, amely következetesen vállalható. Csak így tolható helyre a kizökent idő.

Elhamarkodott fogadalmát a tudni vágyó szenvedélyessége mondatta. Dramaturgiailag is elegáns megoldás, hogy mielőtt a Szellem felfedné gyilkosa kilétét, Hamlet – pszichológiailag indokoltan – későbbi tetteivel ellentétesen nyilatkozik: „Ó, hadd tudom hát, s oly gyors szárnyakon, / Mint a fohász, s szerelmi gondolat, / Szálljak bosszúmra.” Gyorsan csak az előző bosszú-forgatókönyvek mintájára lehetne leszámolni Claudius-szal; a szenvedélyein uralkodni vágyó és tudó Hamlet a „gyors szárnyak” helyett egy lassúbb, összetettebb cselekvést irányító parancshoz tartja magát: „Ha most törté- / nik: nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik; s ha most / meg nem történik, eljő más- kor: készen kell rá lenni: addig / van.”²

A sajátos bosszú-mű felépítésének Hamlet számára egyetlen elfogadható módja van: nyilvánosan megbizonyosodni Claudius bűnösségéről, nyilvánosan elítélni a királyt, és a nyilvánosság előtt végrehajtani az ítéletet – nem könnyű feladat egy ellenséges világban, ahol a tettetésből fakadó kezdeti előnyök később hátránnyá változnak. A tettetés egyébként mindaddig megfelelő eszköz, amíg Claudius bűnösségét kell bizonyítani, de ettől kezdve mindössze a bizonytalanságot erősíti. A király az utolsó pillanatig csak a gyanúperrel élhet; hátha mégsem őriült a királyfi. Mindenesetre egyedül a reprezentatív nyilvánosság holdudvarában élő Claudius az, aki meg tudja teremteni a „bolond” számára a bosszú igazi alkalmát. Ezt pedig ki kell várni, hiszen másképp csak Laertes, Pyrrhus vagy Lucianus útja maradna, s az utólagos magyarázkodás. A sorsot elkerülni, és mégis beteljesíteni: ez a férfi feladata, s ezt az ellentmondást oldja fel Hamlet. Így lesz az utolsó jelenet az igazi egérfogó.³

A kivárásos cselekvési stratégia megnöveli a drámai, szükségszerű véletlenek szerepét, amilyen például a színészek megérkezése. Hamlet darabot választ, részben ír, részben pedig segíti megrendezni az előadást. A csel sikerül, a király elárulja magát. Mindközben Ophélia ismét értetlenül áll szemben egy újabb némajátékkal, s megint félreérti az erotikusan „csapkodó” királyfi beszédét. Hamlet annyira megrészegül a nyert bizonyosságtól, hogy amikor kettesben maradnak, továbbra is prózában szól Horatióhoz. Az egérfogó-jelenettel sorsszerű elemet sikerül saját szolgálatába állítania; míg a szenvedélyen alapuló bosszúval eszközzé fokozta volna le magát a Szellem céljai érdekében, addig így, önmaga uraként, a Szellemet kényszeríti eszköz-létre – mivel annak jelenése egyszerű állomássá válik a Claudius bűnösségéről való megbizonyosodáshoz vezető úton. „A hamleti individualitás-gondolat legfontosabb tartalmaiba világít az a körülmény, hogy nem hajlandó hinni a szellemnek, hiszen, ha azt tenné, akkor sivár eszközzé válna a sors vagy az »Örökkévaló« kezében, bosszújának nem lenne semmilyen igazi értéke, mert ahelyett, hogy szabadsága és akarata előtt megnyitná a sóvárgott végtelenséget, egy felsőbb akarat szolgálatába terelné lénye egészét.” – írja Belohorszky Pál. Beteljesedett tehát a horatiói mondás: „Egy porszem ő az ész szemét zavarni”.

Rosencrantz és Guildenstern, majd később Polonius hiába próbálják Hamlet titkát felfedni; az erőtlén kísérletezések fönnakadnak a „bolond-prózán”. Az anyjához induló Hamlet az éppen imádkozó királyt nem öli meg Pyrrhus képében, ehelyett ítéletet mond:

2 Nem lehet pusztán tartalmilag különbséget tenni „bolond” (prózai) és „nem-bolond” (verses) beszédek között.

3 A sors paradoxona elől akar a „prófeta lelkű”, az apja halálát a kezdetektől fogva – már a Szellem jelenése előtt is – különösnek tartó „ifjú” kitérni, visszautazni Wittenbergába, tanulmányai színhelyére.

„Majd részegen ha alszik, vagy dühöng, / Vagy vérparázna ágyán kéjeleg, / Kockázik, esküdöz, s olyat csinál, / Min üdvösség zamata semmi sincs: / Akkor bököm le, hogy két sarka égre / Kapáljon, s lelke légyen kárhozott, / S mint a pokol, hová megy, fekete”. Olyan büntetésre van tehát szükség, amely arányban áll az elkövetett bűnnel. „Te díjad megkapod; / E gyógyszer nyújtja csak beteg napod.” Az ítélet végrehajtása elmarad, de továbbra is: „készen kell rá lenni”. Hamlet – száműzve Nérót lelkéből – anyja szobájába megy, azzal a szándékkal, hogy titkaiba beavassa, megóvándó őt a további bűnöktől. Őszinte beszédre készül, ám a hallgatózó Polonius-szal nem számolhatott.

A Hamlet-kutatás nyitott kérdéseihez tartozik, hogy miért kellett Hamletnek Polonius-t leszúrnia. Az értelmezői hagyomány szerint tévedésből, a király helyett öli meg Polonius-t. Egyes vélemények szerint nem mer a király szemébe nézni, ezért szúr a kárpiton keresztül. A dráma szövegétől elrugaszkodott feltevések ezek, hiszen pillanatokkal előbb kegyelmezett meg a lefekvés előtti imáját mondó Claudius-nak, s a gyilkosság után bizonytalanul kérdi: „Hát tudom én mit. A királyt?...”

Polonius halálának valódi oka teljes összhangban van a darab szövegvilágának sajátos ritmust adó fő formai szervezőerejével, a vers- próza váltakozással. Mielőtt Polonius elárulja magát egy felkiáltással, Hamlet még semmi olyat nem mondott anyjának, ami leleplezhetné. Tudja viszont, hogy a kárpit mögött hallgatózót a legapróbb jel, a legkisebb szerepkiesés is nyomra vezetheti. Könnyen kiderülhet, hogy a királyfi csak tetteti a bolondságot; márpedig a „bolond” Hamlet prózában beszél. Anyja előtt azonban versben törtek elő érzelmek – ezért kell a kárpit mögött lapulónak meghalnia; minden más magyarázat az egzisztencialista Hamlet action gratuite-jévé halványítaná a tettet.

Ellenérvként hozható fel, hogy a verses beszédből kevés hangzik el Polonius önleplezéséig. Ezt erősítheti az is, hogy vajon Hamlet környezete számára feltűnik-e a királyfi megváltozott beszédmódja. Szemmel látható (hallható) a különbség a versben és a prózában írt (mondott) szövegek között. A prózai beszéd a tettető, „bolond” Hamlet szerepkészletébe tartozik. Megváltozott nyelvhasználatára valahogyan mindenki reflektál – Polonius: „Őrült beszéd, őrült beszéd: de van benne rendszer”; Rosencrantz: „Szóban farkar volt, de ha kérdezék, / Felelni bőkezű”; Ophélia: „Udvarfi, hős, tudós, szeme, kardja, nyelve... / S én legnyomorúbb minden bús hölgy között, / Ki szívam zengő vallomási mézét, / Most e nemes, fölséges ész, miképp / szelíd harangot, félreverte látom”; Király: „Se a beszéd, bár egy kissé laza, / Nem volt bolondság”; Guildenstern: „Édes jó uram, ejtse valahogy rendesebben / szavait, ne tegyen oly vad szökelléseket tárgyamtól”. S a hamleti önreflexió: „nem bolondság, / Amit beszéltem: tégy próbát velem, / S én szőrul szóra elmondom megint, / Holott az őrült ész ugrálna szerte”. Amikor Ophélia valóban megőrül, szintén prózában beszél. Horatio szerint „...kétesen, / Csak félig érthetőn mond valamit; / Beszéde semmi, de alaktalan / Fordulatokkal sejtelmekre készíti / A hallgatókat...”⁴ A dráma szereplői tehát észreveszik a megváltozott nyelvhasználatot. Hamlet maga is teljes tudatossággal váltogatja a verses és a prózai beszédet: „Már jónak bárgyúnak kell látszanom. / Foglalj helyet” – mondja Horatióknak. Megjelenik a király és kísérete, s Hamlet percnyi késlekedés nélkül prózára vált. Így, amennyiben a kárpit mögött hallgatózó számára mégsem lenne világos, hogy Hamlet elárulta magát, halálát akkor sem kerülheti el. A királyfi pontosan tudja, hogy szerepet váltott, s ez elégséges ok

4 Shakespeare más műveiből is vehetünk példákat. A *Julius Caesar* Cascája olykor szintén prózára vált. Cassius kommentárja szerint: „E lomha képet öltöztet magára; / E durvaság a mártás ép eszén, / Mely a gyomort készíti, hogy szavait / Jobb ízűen költhessük el”. A *Lear király*ban Gloster a következőképpen reagál Edgar versre váltására: „De úgy tetszik nekem, / Hangod megváltozott, s jobban beszélsz / És jobbat, mint előbb. / ...Mégis mintha jobb / Beszédű volnál most”.

Polonius halálához; nem kérdezheti meg a bújkálótól, hogy észrevette-e a bolond-szerepből való kilépését. A kémnek, bárki legyen is, meg kell halnia, ezért lenne fölösleges túlzott lelkifurdalást kérni számon Hamlettől.

Polonius-t patkánynak nevezi, mielőtt megölné – akkor még nem tudva, kit rejt a kárpit: „How now! a rat?...” (A „rat” a besúgó egyik szleng-változata.) De meg is indokolja tettét: „Különbnek véltelek; magad kerested : / Veszélyes, ládd-e, a túl-buzgalom... Ez a tanácsos úr – / Éltében oly gaz, locska, balgatag – / Lám, most komoly, titkot tart, hallgatag”. Polonius-t tehát a szerepjáték, a tettetés folytathatósága érdekében öli meg.

Ettől kezdődően a „bolond” számára a király teremti a helyzeteket, Hamlet pedig a „készen kell rá lenni” parancsát követve várakozik. Ez a passzivitás látszatát keltette az értelmezőkben, holott a minden idegszálával a feladatra összpontosító Hamlet várja a kedvező alkalmat. Claudius áthatolhatatlannak tűnő falakat állít elé, ő azonban átlát rajtuk, sőt útjelzőként használja azokat. A megoldhatatlannak látszó helyzeteket is nyugodtan vállalja, hiszen nem érheti meglepetés: a király legfeljebb elodázni tudja saját végzetét, elkerülni nem. Claudius hiába titkolózik – „A bizony, ha tudnád céljaim” –, az előrelátó Hamlet kiismerte már: „Látok egy cherubot, aki látja őket”.

Hamlet nem úgy utazik Angliába, mint aki soha nem akar visszatérni: „Hisz oly derék a tűzmestert saját / Aknája által vetni föl; s ügyetlen / Volnék, ha nálok egy öllel alább / Nem árok és a holdba nem röptem. / Ó oly derék az, ha két oldalon / Így öszszevág két csel, egy vonalon”. Látszólag Claudius az aktív fél, de Hamlet az igazi rendező; a király cselét felhasználva halad célja felé. Angliai útja elején elhangzó monológja – mint a többi is – én-erősítő; nem indokolt a siránkozó Hamletről kialakított kép, amely szerint folyton-folyvást azon kesereg, hogy tettei nem felelnek meg szavainak. Kibeszéli magából indulatait, szenvedélyes gondolatait önmagát vádló dühkitöréseivel zabolázza. Autonómiáját védi, várva az igazi alkalomra.

Rosencrantz és Guildenstern megölése a hamleti igazságszolgáltatás koreográfiája szerint történik: azzal, hogy ellopja a király levelét, leleplezi a „szerencse öle körül tannyázókat”. Az átírt levél tartalmazza az ítéletet, amelynek végrehajtását az angol uralkodóra bizza. Ismét egy sorsszerű elem segíti – ezúttal a hazatérésben – Hamletet. A „börtön-Dániában” Horatióknak elmeséli, hogyan sikerült Rosencrantzot és Guildensternt a „holdba röpíteni”, majd ítélik a király felett; most már az a kárhozat, ha tovább él a király.

(Az igazságszolgáltatás)

Az uralkodó paradigma szerint a tétova Hamlet belesétál Claudius csapdjába, s ha már ügyis benne van, és még kard is van nála, hát leszúrja a királyt. „Szinte rögtönzésszerű... a bosszú beteljesítése” – vallják kissé rezignáltan a hagyományt követő irodalmárok. Ez a kezében könyvet tartó, önmagával állandóan elégedetlen királyfira lenne jellemző, akinek kezdeti aktivitása a darab folyamán mindaddig csökken, amíg végül szinte véletlenszerűen, vagy – ami ugyanaz – a külső szükségszerűségnek, a körülményeknek, a sorsnak engedve szúrja le a királyt. A szabadságát kivívni képtelen, egzisztencialista Hamlet szellemképe ismét kísért.

Noha az ítélet végrehajtásának körülményeit a „vádlott” teremti meg – mint láttuk, más nem is tehetné, csak az udvar központi alakja, a reprezentatív nyilvánosság centruma –, Hamlet mégis tudja, hogy elérkezett a pillanat.

A temetői jelenetben megsérti Laertes-t („felejtém magamat” – ez egyúttal a verses beszéd egészére is vonatkozik), s ezzel ugyanolyan meggondolatlan tettet követ el, mint Claudius levelének meghamisításakor. A meggondolatlanság hol „egy öllel alább ásní” – vagyis Rosencrantz-ot és Guildensternt utolsó újtukra küldeni –, hol pedig az igazság-

szolgáltatásban segíti: „Mert tudni kell, hogy egy meggondolatlan / Tett néha jól segít, midőn derék / Tervünk hanyatlik...” Hamlet számára a sorsszerű elemek, ez esetben a meggondolatlanságok a terv, a sajátosan értelmezett bosszú-mű részévé válnak. Az igazi egérfogó időpontját ő maga határozza meg: „Rövid időn megtudja Angliából, / Mi lett ez ügynek kimenetele”. – „Rövid időn meg: de a köz enyim; / S az ember élte annyi, mint ez: »egy!«”. Ez különös jelentőséget ad a párbaj előtti balsejtelemnek: „De sose láttál / olyat, mily nehéz itt a szívem tája...” Hamlet ismét előrelátónak bizonyul, a „baljóslat” beteljesül. Az eddigi jelek arra utalnak, hogy sejtí, közeledik az igazság pillanata. A vers-próza váltakozás rendjéből következően pedig bizonyos, hogy tudja: erre az alkalomra készült idáig.

A végső jelenetben abbahagyja a szerepjátszást, örülségét mint múltjának egy darabját említi: „Amit tevék, / Mi durván verte föl természeted, / Becsületed s botránkozásodat: / Kimondom itten: örülség vala...” Többé nem tettet magát, Osrickkal bolondozik utoljára. A záró jelenetben végig versben beszél: *tett idején nincs szükség tettetésre*. A hamlet-i igazságszolgáltatás a reprezentatív nyilvánosság, az udvar előtt játszódik. Itt leplezi le a királyt – „Ó, szörnyű gazság! / Be kell az ajtót zárni. Árulás! / Ki kell nyomozni.” Laertes vallomása szerint „a király az ok, / Mindenben a király.” Meghozza az ítéletet – „No, mérég, hass tehát!... / ...te gyilkos, vérparázna dán! / Ne, idd ki ezt is... / Kövesd anyámat” –, s itt hajtja végre bosszúját. Ahogyan Rosencrantz és Guildenstern ellen „saját fegyverüket” fordította visszájára, ezt cselekszi most is. A végrehajtás módja szimbolikus jelentésű: a bűnnel arányos a büntetés.

Hamlet még utolsó pillanataiban is bosszú-műve beteljesítésén munkálkodik – „Győzd meg felőlem és igaz ügyemről / A kétkedőket... / Szídd még e rossz világ kínos lehet, / Hogy elmondod esetem” –, utolsó szavaival is a nyilvánosság meggyőzésének fontosságát hangsúlyozza. Az udvar előtt is nyilvánvalóvá tette, hogy a király – Laertes-szel szólva – „méltán bűnhődik”. Elégedetten hal meg tehát, hiszen sikeresen vitte véghez sajátosan értelmezett bosszú-művét, halála az önmagát kiteljesítő életet zárja le.

A hű barát, Horatio, ekképpen foglalja össze az utolsó jelenetet: „Majd hallotok... / Ravasz, de kényszerült ölés felől; / És végre füstbement bal terveket, / A főre hullva, mely koholta; mindezt / Híven elmondhatom”. Horatio a „ravasz” szóval a hamlet-i tett megtervezettségére utal, míg a „kényszerült”-ség arra vonatkozik, hogy a király volt az, aki a bosszú körülményeit megteremtette. És ez csak így, ezzel a kérlelhetetlen szükség-szerűséggel történhetett.

Hamlet mindvégig az épp így elkövetett tette készült. Sorsával – „a bosszúnak / Korlátja nincsen” ; „nyakát szelem / Oltár előtt is” – próbál szembeszállni a dráma első pillanatától az utolsóig. Más nem tesz, mint korlátok közé szorítja önnön szenvedélyeit. A „törd magad, te agy” racionalitásával lesz úrrá „ég és pokol” ösztönzésén. Nem mondhatjuk el tehát Goethével, hogy „a hősnek semmi terve, de a darab nagyszerűen meg van tervezve... Nagy tett nehezedik egy tette nem született lélekre...” Ellenkezőleg: Hamlet a börtön-Dániát megszabadította a zsarnoktól, így az erkölcsi világrend helyreállt. Célját elérte, élete árán is igazságot szolgáltatott: „Négy százados / Emelje Hamletet, mint katonát, / A ravatalra: mert belőle, ha / Megéri, nagy király vált volna még”.

Oxigénsátorra a vér

(Szederkényi Ervin emlékének)

*Azóta vaksötét a hajnal.
Mint oxigénsátorra a vér,
az alvadó vér: vörös-feketén
virradt a reggel. Sötétült a hályog
az ég világtalan-kék szemén:
Véred sugárban szökött a kőre.
A februári hajnal feketén
hullott a hófoltos földre le.
Sötét sugárban szökött föl a vér.*

Géz

*Áttetsző fátyol, géz a hajnalég.
Rozsdálló sűrű pöttyökkel tele.
Nézd: Mint rettentő, átvért kötés.
Alatta csillagok nyitott sebe.*

Meddő oltár

*Piros lángokkal sorra gyúlnak
a hajnal imbolygó gyertyái fenn
a sötétet metsző horizonton.
Meddő oltár. Hiába s egyre ég.
Lakatlan rég az ég. – Istentelen.*

A LEGITIMITÁS ONTOLÓGIÁJA

A rendszer akarása egy filozófus esetében, morálisan kifejezve, a romlottság finomabb változata, jellembetegség – vetette papírra Nietzsche ingerülten. Aztán hozzátette: ugyanez immorálisan kifejezve nem más, mint a filozófusnak az a szándéka, hogy butábbnak tetteesse magát, mint amilyen, butábbnak, azaz erősebbnek, egyszerűbbnek, parancsolóbbnak, műveletlenebbnek, zsarnokibbnak.

A feljegyzés *A hatalom akarása* első megformálásának éveiből származik. Amilyen finom a magatartásrajz lélektani indoklása, olyan elsietett maga a következtetés. Ugyan ki tagadná, hogy a rendszerteremtés mindig egyszerűsítés is – az elvek alkalmazását jelző korlátok körkörös megvonásának értelmében. Ez a lekerekítés azonban eleve inkább műveltséget, mint műveletlenséget feltételez – még ha ez a műveltség egyben túl akaratos és magabiztos is. A rendszer a maga „körbezártságában” az elveken átszűrt világ teljességét sugallja. Ami aggasztóbb: ebből a teljességből (amely mindig valamit és valakit igazol) levezethetőnek tekinti a létezés egészét. A rendszeralkotónál – és nemcsak a jogi és politikai filozófiákban – a legitimitás megelőzi az ontológiát.

Nem véletlen, hogy ma az a kérdés: miként viszonyul egymáshoz a szabadság és a rendszer? Nietzsche és főleg Heidegger óta a valóság fogalmi megragadásában mutakozó rendszerezési törekvés kilátástalan fáradozásnak tűnik, olykor egyenesen gondolkodás-ellenesnek. Heidegger úgy véli, a tudás rendszere iránti „teljes érzéketlenségünk” nem más, mint annak a jele, hogy már nem ámitjuk magunkat. Ez az első lépés – még ha csak negatív is – a becsületesség visszaszerzése, a nihilizmus meghaladása felé.

A „nihilizmus előtti kor” rendszerezője fölényes biztonsággal gyűjtötte a valóságot a maga elméletének edényeibe. A természet fogalma nem önmagában a természetben van – figyelmeztet Hegel. A természet nem úgy bírja magában a célt, hogy ezért tiszteletben kellene tartani, nem úgy, ahogyan az egyes ember cél önmagában. Am az egyes embert mint egyedet csak az egyes mint olyan szempontjából kell respektálni. Aki az általános, az állam nevében cselekszik (például a tábornok a közlegénnyel szemben) egyáltalán nem tartozik tekintettel lenni az egyesre. Az egyes ember ugyanis olyanképpen magánvaló cél, hogy lényege a fogalom, az általánosság. Így válik Hegelnél a következetesen végigvitt rendszerező elv a legitimitás (filozófiai és politikai) ontológiájának forrásává.

Hegel hosszan elmélkedik Hobbes „államjogi filozófiájának” két összefüggő problémájáról: az alattvalók passzív engedelmességéről és az uralkodó aktív (teológiailag szólva isteni, világiasabban: törvényerejű) tekintélyéről. Úgy találja, hogy az individualitás közvetlenségével bajlódó angol filozófus nézetei „sekélyesek, empirikusak, a természetes szükségletből vannak véve”. A rendszeralkotó számára meglehetősen zavaró, hogy Hobbes kertelés nélkül kimondja: a polgári társadalom voltaképpen egy tudatbeli jelenségre épül, s ez nem más, mint „mindenkinek a félelme mindenkitől”. Hobbes „eredeti módon” a társadalmat nem a „valóságon túliból” (mondjuk a „szellem szabadságából”) vagy a polgárok „egyforma méltóságából”) származtatja, hanem „közönségesen” az élet, a tulajdon biztosításának vágyából. Hegel lelkesen üdvözli, amikor Hobbes rátér az „ész törvényeinek” taglalására, vélvén, hogy a sok önző egyed csak ezektől várhatja a társadalmi béke tartós biztosítását. Az azonban újólag bosszantja, hogy Hobbes

szertint a tökéletes ésszerűség birodalmában bizvást megtapasztalhatnánk a „despotizmus tökéletességét” – a kényszerkötelességek teljesítésének elképzelhető legmagasabb fokát.

Mindebből ajánlatos azt a következtetést levonnunk, hogy a rendszerelv alkalmazásából eredő kényszerúségek belülről való végiggondolása – legalábbis Hegel számára – lehetetlen. Nem sokkal könnyebb azonban a „külső” (nem filozófiai, hanem történelmi) tanulságok mérlegetése sem. Nagy Frigyes, úgymond, bevezette azt, aminek szükséglete a népben megmutatkozott. Elvégre ami németiség akar lenni, annak ésszerűségnek kell lennie.

Hegel politikai gondolkodásának „rendszerkényszere” a legvilágosabban az állam szerepéről vallott felfogásában mutatkozik meg. Mindenekelőtt méltatja Montesquieu *A törvények szelleme* című munkáját, hiszen az alkotmányokat „abban a nagy értelemben vizsgálta, hogy mindaz, ami egy államban van, totalitást alkot”. Aztán Rousseau-ról szólva megállapítja: az ember szabad, ez persze az ember „szubsztanciális természete” – s ez nemcsak megmarad az államban, hanem csak ott teljeseedik ki a maga valóságában. Az állam a szabadság megvalósulása.

– A Nietzsche (és Heidegger) utáni olvasó persze törheti a fejét: ebben a leplezetlenül individualitás-ellenes állampelfogásban valójában mennyi a közerkölcsöt oltalmazni kívánó jámbor szándék, és mennyi az uralomvágyó intellektualitás rögeszmés rafinériája? Az esetleges válasz számára némileg eligazító, hogy a Rousseau-i „általános akaratról” Hegel úgy tartja, hogy azt „nem kell minden egyes véletlen önkényének értelmében venni”, hiszen az nem más, mint az „ésszerű akarat”, vagy a német idealizmus zsargonjában szólva: az „önmagában való akarat”.

Ahol a kisebbség köteles a többségnek engedelmessékedni, ott nincs szabadság. Ezt a szívünkhöz közel álló felismerést Hegel azonban a következőképpen árnyalja: az általános akaratnak ésszerűnek kell lennie, ha az emberek nincsenek is annak tudatában, annál is inkább, mert az állam nem olyan egyesülés, amely az egyesek önkényét zárja magába. Ugyan miféle (inkább égi, mint földi) állam képe lebeghet filozófusunk szemé előtt? Bizonyára azé az államé, amely – ha majd földi megtestesülésének ideje eljön – egy csapásra megoldhatja a „német kérdést” az összes többivel együtt. Az az állam természetesen egyszerre lenne „németesen ésszerű” és „ésszerűen tagolt”, maga volna az *eszményi rendszer*. Azaz filozófiai és politikai rendszere volna ugyanakkor, a legitimitás filozófiájából kibontakozó „eleven” és mégis „tökéletesen szerveződött” politikai élet.

Az egyén ugyanis „igazi és eleven meghatározásában” csak a testület, a község szférájában bontakozhat ki. A jogos hatalom is csak a „különös szférák szerves állapotában” létezik – a különféle választási ceremóniák általában feleslegesek. A választáshoz való jogot, s azt, hogy valóban válasszanak, csak az szavatolja, hogy a korporációknak van joga választani. A franciaországi államigazgatás sokat emlegetett hatékonyságának ára az önkormányzatok működésének színlegessége. Franciaországban mindent felülről irányítanak, s így megszűnik a különös és általános érdek kölcsönhatása, mi több, az „alsó szférákban” gyakorlott hatalom illegitimé válik.

De vajon mit jelent a „különös szférák organikus állapota”, a korporációk és községi önkormányzatok hatalomgyakorlásának legitimitása, ha Hegel egyúttal határozottan elutasítja a népképviselői választáson alapuló „liberális legitimitációt”? Szerinte ugyanis az „érdekelvű” demokrácia princípiumának uralma végeredményben mindig a szabadság kárára valósul meg. Ott, ahol mindent a nyíltan bevallott érdek mozgat, ahol az emberek nem kötődnek egymáshoz szerves kötelékek révén, minden kapcsolat a „szűkös individualizmusba” húzódik vissza, s fokozatosan elhal a közéleti erény. (Érdekes módon hasonlóképpen gondolkodott Tocqueville is az Amerikában és Angliában tapasztalt „haszonelvű demokráciáról”.)

Az abszolút szabadság megvalósulása – bizonyítja Hegel a jakobinus diktatúra példáján – maga a halál. Nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg is: az abszolút szabadság társadalmá

kíméletlenül beolvasztja az egyént a polgárba. S Hegel úgy érzi, hogy az abszolút szabadság birodalma idegen a tökéletes állam elvének megvalósulásától. Mégis hogyan menthető meg az államelv mint egyéni és általános akarat eszményi azonossága?

Az emberi jogok – véli filozófusunk – a társadalmi lény tartozékai, de olyanformán, hogy az eszményi állampolgár öntudatának általános lényegéből fakadnak. Az emberi jogok tehát a jog alanyának „szubsztanciális meghatározottságai”, s mint ilyenek elévülhetetlenek. Hegelnek tehát nincs szüksége az állam szerződés útján való létrehozásának, a természeti állapotban kötött „társadalmi szerződésnek” az elméletére. Egyébként is az effajta elmélet szerint az emberek természeti állapotukban jogaikat „érdekelvűleg”, magántulajdonként birtokolják – s az vajmi kevésbé erkölcsös és filozofikus dolog. Sokkal inkább politikai (mint Locke-nál, aki meg is kapja ezért a rendszeralkotó szemrehányásait).

Az elméleti tevékenység közvetlen politikához kapcsolódása (paradox módon) úgy jelenik meg a rendszer filozófusa számára, mint az individualitás-elv irányában tett erkölcsi és gondolati engedmény. Az ilyen engedmények azonban alapjaiban veszélyeztethetik a rendszer „tökéletességét”. A tökéletesen érvényesülő törvényszerűségek rendszerében az ember (akár esetleges szubjektum volta ellenére) sem szabadulhat viszonylagosságának nyúga olól. Ez nem csoda, hiszen egyetlen sikerült próbálkozásával tanúsíthatná az eget ostromló filozófia földi árnyékként suhanó teleológiáját. A rendszer filozófusa mint ember olyan – mondja Kierkegaard –, mint az, aki fölépít egy kastélyt, és mellette a fészkerben lakik.

SZILASI VILMOS PÁLYAKEZDÉSE

Szilasi Vilmos magyarországi működését érdemben egyedül Lee Congdon elemezte egy 1978-ban készült tanulmányában (*Szilasi Vilmos és a magyar kultúra*. Filozófiai figyelő, 1980. 3-4. Magyarra fordította Nyíri Kristóf. Emellett még megemlítendő Bacsó Béla: *A filozófiai platonizmustól a transzcendentális fenomenológiáig* című írása, amely műfaját tekintve méltató, rövid esszé Szilasi egész pályájáról, tehát nem kritikai-elemző tanulmány; *Magyar Filozófiai Szemle*, 1981. 3. 403-409. o.) Congdon rövid írása nem kíván többet, mint „Szilasit a magyar kultúra történetének összefüggésében elhelyezni”, illetve „ösztönzést” adni a további kutatások számára (i. m. 30. o.). Jelleget tekintve kétféle megközelítést érvényesít Congdon. Egyrészt feltérképezi Szilasi munkásságát annak korai szakaszában, másrészt értékeli azt. Ami az utóbbit illeti, tézisszerű összefoglalása az lehetne, hogy Szilasi Vilmos kiemelkedő gondolkodó, akinek későbbi filozófiai karrierjét mintegy megelőlegezi magyarországi munkássága. Így például Babits és Szilasi kapcsán „két jeles személyiségről” beszél Congdon, másutt azt állítja, hogy „Szilasi tanulmánya az egyetlen komoly kísérlet Lask (»kategoriatan«), Husserl (»jelentéstan«), és Zalai (»rendszeréztan«) munkájának szintetizálására” (i. m. 30. o.). Hangsúlyozza, hogy Szilasi „Husserl meghívására” telepedett le Freiburgban (i. m. 35. o.), Heideggerrel való kapcsolatának „baráti” jellegére kétszer is utal (i. m. 36. o.).

A következőkben amellet érvelek, hogy ez az értékelés nem megalapozott, Szilasi magyarországi filozófiai munkásságában hiába keresünk elmélyült, önálló filozófiai koncepciót, nem beszélhetünk különböző gondolatirányok szintetizálásáról sem, legfeljebb valamiféle bizonytalan irányú útkeresésről.

Szilasi Vilmos első jelentősebb publikált írása doktori disszertációja volt: *Platon. A tartalom és a forma párhuzamossága dialógusaiban*. (Bp., Franklin. 1910.)

Ismeretes, hogy a könyvet Hornyánszky Gyula bírálta meg az *Egyetemes Philológia* Közönyben (XXXIV. 1910. 579-80. o.). E bírálatot Congdon úgy jellemzi, mint ami olyanra kemény volt, „hogy úgy tűnt, Szilasi filozófiai pályája végetér, mielőtt még megkezdődhetett volna” (i. m. 30. o.). Congdon regisztrálja, miszerint „Hornyánszky szerint Szilasi félreértett görög szövegeket, és gyöngé stílusban írt” (i. m. 44. o.), ugyanakkor Babits recenzióját úgy jellemzi, mint ami beismeri, hogy Hornyánszky bírálata Szilasi fordítása és stílusa fölött nem jogosulatlan. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a szóban forgó recenzió – Hornyánszkyé – nem foglalkozik stíluskérdésekkel, illetve a stílusbeli hiányosságokat rövid úton intézi el: „kiforratlan subjektivismust nyelvben és gondolatban kíméletlen módon érvényesíteni akár a szerénység rovására, és az érthetőség határait is túllépve: mindez az erősen akaró ifjúnak bűne és érdeme, a mit ép azért a lelki fejlődéssel számoló belátás nem is fog egyszerűen elítélni” (579-80. o.). A stílusbeli hiányosság (nyelvi szubjektivizmus) tehát bocsánatos vétek a gondolati zavarossággal egyetemben. Hornyánszky szerint Szilasi fő hibája az, hogy nem rendelkezik kellő szakmai felkészültséggel, illetve gondolkodásának vannak bizonyos alkati hiányosságai. E vád alátámasztásául két fordítási hibát idéz mint tipikus, a könyv egészére jellemző zavart. 1910-ben vagyunk, Hornyánszky pályája zenitjén; ebben az évben jelentette meg kiváló Hippokratész-könyvét (*A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates.*). A lehengető bírálat egyik motívuma lehetett ez is: a felvilágosodás hagyományát ápolni kívánó tudós elutasítja a huszonegy éves kezdő zavarosan misztikus Platón-interpretációját. Ha ez így van, akkor

ez azt is jelenti, hogy a Congdon-tanulmányának a későbbiekhez szervesen nem kapcsolódó bevezető megjegyzései arról, miszerint a magyar kultúra általában ellenségesen viszonnylik a filozófiához, s ez érinti Szilasi megítélését, figyelmen kívül hagyhatók. Hornyánszky nem utasítja el a filozófiát, bírálatában a „filozófia” szó elő sem fordul.

Congdon bevezető megjegyzései azért is sikerületlenek, mert Szilasi nem lehet elhelyezni egy Lukács kontra Babits vita keretei között a németes, homályos filozófia és irodalom tárgyában. Szilasi 1910-től barátja Babitsnak, és nem szükségesek részletes stilisztikai vizsgálatok annak belátásához, hogy Szilasi magyar nyelvi kifejezőképessége fölülte áll Lukácsénak vagy éppen Zalai Béláénak.

Úgy tűnik, Szilasi Platon-könyve egyik oldalról értékelhető úgy, mint egy huszonegy éves tehetséges ifjú kiérleletlen, nagyot mondani akaró megnyilatkozása. Nyilvánvaló, hogy a műben rengeteg az értelmetlen mondat, de a legnagyobb baj az, hogy az olvasó még azt sem tudja meg, mi is az a „platonikus kérdés”, amire a szerző úgy próbál válaszolni, hogy közben a korábbi próbálkozásokat „gyömolcsözönnek” s egyben „jogosulatlanoknak” tartja (Szilasi: i. m. 8. o.).

Közismert, hogy Lukács György megsértődött amiatt, hogy Szilasi neve említése nélkül felhasználta gondolatait (Congdon i. m. 31. o.). Ezt a tényt Szilasi is beismeri egy 1910 május elején Lukácshoz írott levelében (*Lukács György levelezése. 1902-1917. Bp., Szerk.: Tímár Árpád 1981. 199-202. o.*), amelyben ügyetlen módon, kapkodva védekezik, sajnálkozik, ismeri el Lukács nagyságát, s ugyanakkor hangsúlyozza önállóságát. Miben áll az átvétel? Congdon szerint „mindkét könyv a platonikus-kantiánus hagyományban íródott és mindkettő a forma problémájára összpontosított. Még a nyelvezet és a tárgyalásba bevont irodalmi alapok (pl. Kassner, George) is hasonló érdeklődést tükröztek” (i. m. 31. o.). A következő oldalon azonban meglepő fordulatnak lehetünk tanúi. Így folytatja ugyanis: „Jóllehet nem kétkedhetünk abban, hogy sokat köszönhetett idősebb pályatársának, nagyon is lehetséges, hogy Szilasi és Lukács egymástól függetlenül alakítottak ki számos hasonló elgondolást. Így például a *Platonban* Szilasi kísérletet tett a platóni dialógusok társadalmi interpretációjára, azaz hasonló módszert követett, mint – a drámával kapcsolatban Lukács” (i. m.: 32. o.). Mire véljük az „így” kifejezést? Hisz csupán újabb párhuzamot mutattunk fel, ami a „függetlenség” mellett egyáltalán nem érv. Az pedig, hogy „legalább egy esetben Szilasi előlegezni látszik Lukácsot”, nevezetesen a „görög kultúra-állandóság, modern kultúra-kaotikusság” tekintetében, nyilvánvalóan értelmetlenség, hisz évszázados toposzról van szó, mellesleg Lukács a *Motive. Essay von R. Kassner* tanulmányában (*Pester Lloyd, 1907. 12. 15. Ifjúkori művek. 120. o.*) említi az ellentétet forma-tökély, illetve modern barbárság között. Ha a *Platon* és Lukács műve, *A lélek és a formák* között a tárgyalt anyag eltérésén kívül koncepcióbeli különbözőség lett volna, akkor erről Szilasi feltehetőleg számot tudott volna adni levelében. Ez azonban nem történt meg. Szilasi két véglet között ingadozik Lukácshoz írt levelében, egyrészt a *Platon* kapcsán azt mondja: „észrevettem, hogy egy szerves, összefüggő, egyöntetű és régen elgondolt magon kívül mennyi inorganikus, véletlenül odakerült elem van benne, melyek nagy részben Önnel voltak összefüggésben” (id. levél 199. o.) – szinte vádként hangzik –, másrészt bocsánatkérően bevallja, hogy „az Önnel való első ismeretség lázában túlságosan sokat vettem át Öntől mohón” (id. levél 200. o.).

Időben közel áll a *Platonhoz* Szilasi egy másik írása, *A kritika elmélete* című esszé, aminek a publikálása késztehetette Lukácsot a számonkérő levél megírására. Jóllehet Szilasi védeni próbálja magát a plagizálás vádjától, s hangsúlyozza, hogy a *Platon* után „mikor a kritika elmélete írásához fogtam, akkor elhatároztam, hogy megpróbálok a magam lábán állni. Meggyőződésem, hogy ez sikerült is.” (id. levél 200. o.), ezt az önállóságra való törekvést nemigen találjuk a szóban forgó tanulmányban. Sőt, valószínű, hogy éppen ez a dolgot, és nem annyira a *Platon-könyv* váltotta ki Lukács reakcióját, ugyanis egy kötetben látott napvilágot az ő dolgozata az irodalomtörténet elméletéről és Szilasi esszéje, *A kritika elmélete* (*Dol-*

gozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára. Bp., 1910). Közös pályákon halad a két tanulmány, mindkettő a neokantiánus, Dilthey-i, simmeli filozófiai tradíciók örököse, azonos módon értelmezi a „formát”, a „hatásértéket”, a szociológiai és természettudományos megközelítés lehetőségét, a műalkotás fogalmi megragadásának paradox jellegét. Némii joggal hivatkozhat Szilasi levelében arra, hogy ezek nem specifikusan lukácsi tanítások, a kritikáról szóló rész (Alexander-émlékkönyv, 646. o. vö. Szilasi id. levele 201. o.) esetében azonban szavai szerint „kétségkívül elköttem egy hibát dolgozatomban, melyet nehezen fogok magamnak megbocsátani, hogy elmulasztottam... ahol világosan Önre céloztam – nem kölcsönöztem Öntől, hanem Önre céloztam –, világosan megnevezni a könyvet, melyre gondolok.” Nos, valóban nem említi Szilasi Lukács nevét sem itt, sem a bibliográfiában, de még célzást sem találunk személyére nézve a nevezett részben. *A lélek és a formák* című kötetnek különösképp a *Levél a kísérletről* darabja kínál párhuzamokat. Ilyen pl. Alfred Kerr említése (Szilasi 643. o. – Lukács: *Iffjúkori művek* 306. o.) vagy a kritikára vonatkozó megjegyzések (Szilasi: „a kritika értékei lelki formaértékek” [i. m. 646. o.] – Lukács: „a forma tehát a kritikus nagy élménye” [i. m. 312. o.]). A forma mint élmény a kritikus számára: Lukács 312. o., „a kritikusként ... átélés, ami nekünk még formának is elvont” (Szilasi 647. o.). A Keats-Kassner-zene-vágyódás motívumsor mindkettejükénél fellelhető (Lukács: i. m. 149. o., Szilasi: i. m. 647. o.).

A függés tehát egyértelmű. Van azonban egy különbség Szilasi ezen tanulmánya és Platón-könyve, illetve Lukácsnak *A lélek és a formák* című gyűjteménye között, ami figyelemre méltó. Jóllehet a kritikáról és a kritikusról beszél Szilasi, nem követi sem saját könyve, sem a lukácsi *Levél a kísérletről* egzaltált s homályos kifejezésmódját. Míg a *Platónban* alig találunk érthető nyelven és jól megfogalmazott mondatot, kidolgozott gondolatmenetet, addig a „kritika elmélete” kifejezetten érthető. Ez a különbözőség azonban Lukács esetében is föllelhető *A lélek és a formák*, illetve a *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* viszonylatában. E párhuzamosság alapján feltételezhető, hogy Szilasi ismerte Lukácsnak ezt a tanulmányát akkor, amikor sajátját írta.

Ne felejtjük el, hogy egy ambíciózus huszonegy éves fiatalemberről van szó, aki korához képest meglehetősen széles körű tudással rendelkezik. Amellett, hogy megszerezte a tudomány műveléséhez szükséges idegennyelvi alapokat, belekóstolt egy könnyen elsajátíthatónak semmiképp sem nevezhető filozófiai tradícióba. Az első kísérleteket ennek fényében nem kell többnek tekintenünk, mint amik.

Szilasi neve felbukkan az 1911-ben két számot megélt, Fülep Lajos és Lukács szerkesztette *A Szellem* című folyóiratban. Jelenti-e ez azt, amit Gál István állít a Babits-Szilasi levelezés bevezetőjében (Bp., *Irodalmi Múzeum*, 1979. 5. o.), miszerint Szilasi Fülep Lajossal és Lukáccsal együtt filozófiai folyóiratot tervezett, s „ez végül *A Szellem* címmel Fülep szerkesztésében jelent meg”? Semmiképpen. *A Szellem* ugyan publikálta Szilasi Plótinosz-fordítását, de a plagizálás-ügy miatt eleve hűvös Lukács-Szilasi viszony, ha lehet, még inkább megromlott ebben az időben. Bár Szilasi a már idézett, Lukácshoz írt levelében úgy fogalmaz, hogy „...meggyőződése, hogy tartózkodnom kell az Önnel való érintkezéstől, a levélbelitől és a szóbelitől...” (id. levél 202. o.), fél évvel később, 1910 decemberében újra levélben fordul Lukácshoz, amelyben közli, hogy Alexander Bernát megbízásából ír, és azt tervezi, hogy a német *Logos* című folyóirat magyar változatának a szerkesztését ő és Lukács végezhetné. Tekintve, hogy *A Szellem* előkészületei már folytak, sőt, hogy erről Szilasi is tudott, ezt a javaslatot Lukács elhárította és goromba hangú levélben válaszolt Szilasinak, Fülephez írt levelében pedig Szilasi „kvalifikálhatatlan illojalításáról” beszélt (Lukács-levelezés, 133. 307. o.).

Attól függetlenül, hogy maga Lukács eredetileg *A Szellem* és az 1910-ben Freiburgban induló *Logos* fúziója mellett állt, s hogy döntő hasonlóságok, sőt azonosságok lelhetők fel a *Logos* és *A Szellem* között, Lukács a tervezett folyóirat ötletével előálló Fülep mellett tar-

tott ki. 1911. január 6-án Berlinből kelt levelében így ír Fülepnek: „Hogy a folyóiratot Ön szerkessze, az nekem (kiemelés az eredetiben) annyira fontos, hogy ezen az áron nem csináltam volna meg a Logost” (idézett levelezés 143. 328-9. o.).

A Szilasi-Lukács viszony tehát tovább romlott, és a továbbiakban semmiféle magyarországi kontaktusnak nincs nyoma közöttük. Így azután tévedés Congdon állítása, miszerint Szilasi részt vett volna a Vasárnapi Kör összejövetelén (id. tanulmány 33. o., e tévedést átveszi Congdon egy másik írásából Gál István is idézett bevezetőjében 5. o.). A vasárnapi találkozások házigazdája, Balázs Béla naplójában mindössze egyszer említi Szilasi nevét a tárgyalt időszakból, s akkor sem rejti véka alá ellenérzéseit (*Napló 1914-1922. Bp., 174. o.*).

Szilasi pályája a továbbiakban független Lukácsétól. A következő években alig publikál, és a Lukácsra jellemző művészetfilozófiai orientáció helyét egy attól eltérő, de nem teljesen független ismeretelméleti irányultság foglalja el. Simmel, Lask, Husserl, Zalai Lukács számára is fontos filozófusok, mégis, az ő gondolkodásukban a filozófia tudomány-karakterén nagyobb a hangsúly, mint Lukács esetében.

Szilasinak az 1915-ben az *Athenaeum* című filozófiai folyóirat hasábjain megjelenő Emil Lask-nekrológiájában kifejezetten az újkantiánus szisztematizáló törekvések üdvözlését találjuk. Ami ennek az írásnak a filozófiai értelemben vett értékét illeti, nem szabad túlbecsülnünk. Nem történik itt több a laski *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre* (1911) és a *Die Lehre vom Urtheil* (1912) ismertetésénél, az írás jellegéből adódóan – nekrológról van szó – kritikai megjegyzéseket, főbb problémákat, illetve továbbhaladási irányokat nem jelez Szilasi.

Végezetül szót kell ejtenünk *A tudati rendszerezés elméletéről* című írásról, amely 1919-ben jelent meg a *Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 2.* füzetében (általam hivatkozott kiadás: Béla Zalai: *Allgemeine Theorie der Systeme.* Archivumi Füzetek II. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum. Bp., 1982. Szerk.: Bacsó Béla 224-256. o.). Szilasi a tanulmányt Zalai Béla emlékének ajánlotta, és tartalmában is Zalai műveihez (publikált írásaihoz) kapcsolódik. A fiatalon elhunyt filozófus munkásságának analitikus-kritikai feldolgozását a magyar filozófiatörténetírás még nem végezte el, s tekintetbe véve azt, hogy a kortársak vele kapcsolatos értékelései szélsőségesek – Fülep például nem sokra becsülte, a Vasárnap Társaság tagjai ellenben istenítették – ez kihat Szilasi tanulmányának a megítélésére is.

Szilasi először egy a neokantiánizmusban elterjedt nézetet fogalmaz meg: a filozófián belül több, egymástól különböző rendszer létezik, esztétika, logika, etika stb., és ezek bizonyos értelemben függetlenek egymástól, saját formáik vannak. Ugyanakkor maga a filozófia is rendszer, és valamiféle egységes gyökere és forrása az említett diszciplínáknak. Ugyanazon fogalom más-más értelmet nyer attól függően, mely diszciplínában kerül alkalmazásra. Ami a tanulmány tézisszerűen megfogalmazott célja, erről így nyilatkozik: „Ehelyütt csak kérdéseket akarok felsorolni, melyek tisztázása a dolgozat feladata, s így nem kell félnem sem pontatlanságtól (pontosságot csupán végleges megoldás adhatna), sem attól a látszattól, hogy a probléma felmutatása egyszersmind megoldhatatlan nehézségeket mutat. Minden filozófiai gondolatmenet kénytelen ezt a meglepetésre dolgozó homályt választani s ez, amint majd kimutatom, nem tartozik hátrányai közé.” (i. m.: 226-7. o.)

A tanulmány tárgyának ilyenfajta megjelölése eleve kedvét szegheti az olvasónak. Nem találunk ugyanis a dolgozatban kérdéssorokat, a 227. oldalon szereplő kérdések, – 1. nevezhető-e az intencionált aktus rendszerezésnek? 2. mondhatjuk-e azt, hogy minden aktus rendszerezés? – nem igazán témái a dolgozatnak. Mit értsünk „kérdések tisztázásán”? Pontositásukat vagy megválaszolásukat? E „tisztázás” mint feladat eleve felmenthet a pontatlanság vádjá alól? A programszerű „meglepetésre dolgozó homály” – akaratlanul is Lukácsnak a meglehetősen problematikus *Arról a bizonyos homályosságról* című írását juttatja eszünkbe – valami olyasmit feltételez, hogy itt a továbbiakban egyszerűbben belátható dolgoktól jutunk el valamiféle intuícióhoz, – de nem ezt tapasztaljuk.

Szilasi a homályosság követelményének tökéletesen eleget tesz. Dolgozatának megvilágításához kénytelenek vagyunk olyan szövegrészeket kiválasztani, amelyekben más filozófusokra utal, csak ők jelenthetnek itt többé-kevésbé biztos támaszt az olvasónak. A következő nevek szerepelnek Szilasi írásában: Zalai, Husserl, Arisztotelész, Lask, Fichte, Platón, Spinoza, Hegel, Plótinosz. Egyetlen szerzőre sem úgy utal, hogy az biztos fogódzóul szolgálna számunkra, tehát a tanulmányban nem szerepelnek e filozófusoktól származó lokalizálható szövegrészek. A 253. oldalon szereplő ígéret „... Husserl jelentéstana a legnagyobb fontosságú, e dolgozat hozzávaló viszonyáról később alkalmunk lesz részletesebben beszélni ...” – nem teljesül, Husserl nevével a továbbiakban nem találkozunk.

Szilasi filozófiai álláspontját túlságosan nehéz körülírni. Találunk itt tőle különböző megnyilatkozásokat ezzel kapcsolatban, de ezek a szövegek nincsenek egymással összhangban: „...a hegeli fenomenológia álláspontját vallom a filozófia álláspontjának” (248. o.). E hegelianus álláspontnak megfelel pl. a következő kitétel: „...saját rendszerén kívül állni – ez ellentmondás a jelzőben. A jelzőben igen, de nem a tényben (in adiecto, non in re)” (243. o.) Máshol azonban valamiféle sikertelenséget jelez, pl. Lask kapcsán így ír: „Ezt a differenciálódást a materia differenciáltságával akarta megmagyarázni, ami lehetetlen volt s aminek ellentmondáshoz kellett vezetnie” (242. o.). Máshol épp Hegel ellenében: „Éppen túl metafizikáivá válik a realitás, ahelyett, hogy kevert lenne s ez a rendszer nagy ellentmondása, nem kevertségre, mint Zalai állítja” (244. o.). Úgy tűnik, ez a kritikai megjegyzés Zalai *A realitásfogalom típusairól* szóló tanulmányának (eredetileg az *Athenaeum* 1911. 2. és 3. számában jelent meg, általam használt kiadás: Zalai B.: *A rendszerek általános elmélete*. Összegyűjtött írások. Bp., 1984.) az elejére utal (130. o.), ahol Zalai kritikai értelemben arról beszél, hogy a dialektika kevert, azaz nem immanens módszer, mert logikai eszközzel akar nyíltan metafizikai tárgyat alkotni. Ezzel szemben Szilasi szerint Hegelnél „...a substantia, ha szubjektum, tétlen szubjektum és nem lehet semmi fejlődése, se léte.” Meglehetősen furcsa interpretáció, bár hozzá kell tenni, hogy itt az „abszolút fogalom” lebegett Szilasi lelki szemei előtt. Az olvasó mindenképpen plasztikusabb megfogalmazást várna.

Szilasi tehát egyszerre tartja a filozófia álláspontjának a hegeli fenomenológiát, beszél ugyanakkor a hegeli ellentmondásról mint hiányosságról. Kant esetében hasonló ambivalenciát tapasztalunk Szilasi részéről. Egyfelől: „A tudat ily tiszta formája a közvetlen tapasztalás rendszerében a tér és az idő. Azt hiszem Kant e felfedezése örök érvényességű” (254. o.). Másrészt azonban Kant „...csak azt hagyta figyelmen kívül, amit már Platón és Plótinosz felfedeztek, hogy ugyanazon kategóriák különböző rendszerekben is szerepelnek, tehát nem jellemzők egy rendszerre.” (254-5. o.) E megjegyzés azért is érthetetlen, mert nem világos, hogy a „rendszerekről” sohasem beszélő Platónnak vajon mely dialógusairól lehet szó, de azért is, mert a különböző tudatszférákban más- és másként megjelenő azonos valóságok gondolata épp a neokantianizmusban formálódott ki, nem függetlenül a königsbergi mestertől, s a térre és időre mint szemléleti formákra vonatkozó elméletétől, amit Szilasi „örök érvényességű felfedezésnek” tart. További problémát jelent, hogy Kant és Hegel egyeztetése – ami eleve képtelenségnek tűnik – nem történik meg Szilasinál.

Talán e megfigyelések önmagukban is igazolják, hogy nem beszélhetünk itt Szilasi által végrehajtott „szintézisről”. Ha a szerző korábbi írásaival vetjük egybe a tudati rendszerezésről készült munkáját, akkor itt is feltűnő hiányosság az önállótlanlás, a homályosság és a koncepcionális átgondolatlanlás. Még csak előrelépésről sem beszélhetünk ebben a tekintetben.

Mindezek alapján úgy tűnik, bárhogy is értékeljük Szilasi németországi működését, azt nem előzte meg egy filozófiai értelemben vett érdemleges magyarországi kezdet. Az imént felsorolt filozófusok nevei és Szilasi írásainak témái mint irányjelzők mutathatják a szellemi curriculumot, azt az utat, amely a későbbiekben különösebb törés nélkül vezethetett Németországba.

Még minden lehet

süthetnék gesztenyét vagy árulhatnék éppen könyveket, szóval kezdhethnék magammal valamit, bár én szeretek kapualjakban ácsorogni szindbádi szívvel, kívánni, míg megáll valaki a szemközti ablakok valamelyikében vagy lemaradt utasok reménykedésével vízparton lődörögni és dobálásra alkalmas kavicsokat keresgélni, esetleg elgondolni, amint hozzám lép a régen csodált ismeretlen asszony, tudakolván, ismerem-e a tengert, mindenestre a lezáratlanság, a beteljesülések sokféleségének ígérete, a különösség hoz lázba, talán ahogy gyerekként figyeltem boldog izgalommal, ablakunk üveglapjának verődve mint szakad a hó, s hogy belső ajtók nyílnak titokzatosan, azt hiszem, testvérem születik, nagymama eljön, még minden lehet

Mi már bizonyosan

távol állt tőlünk a könyvekből ismert, gazdag utazók vonzó könnyelműsége, mikor leszálltunk a századfordulót idéző vidékies állomáson, mi csak egyszerűen nem tudtuk, meddig maradunk, olyannyira nem, hogy még ma is csupán törjük az itteniek nyelvét, pedig érkezésünk első órájától a felfedezők mámorával, vagyis nyugtalansággal vegyes csodálattal jártuk az utcákat, s türelmetlen igyekezettel akartuk meghódítani a tájat, ami mostanra nyilvánvalóan teljesületlen akarat maradt, mert bevallatlanul is kettős vonzásban éltünk, kalandvágyn, de a mindeniütt otthon ábrándjával az ismeretlen vidékek és a féltve útnak eresztő, ám titokban visszaváró szülőföld vonzásában, nyersebben fogalmazva nagyon otthontalanul, s mindjobban honvágtyól gyötörtén a hazában, mert mi már bizonyosan nem építünk itt házat és nem veszünk szőlőt, legföljebb csak szorongatja majd torkunk a felnövő alázat, leveleket írunk vagy könyvekkel bibelünk, s faggassanak bár gyermekeink makacsul, nem lesz nekünk semmiféle titkunk immár

A KÜLÖNIDEJŰSÉG KALANDJA

Bocz Gyula szobrai és fogadtatásuk

A néző, aki Bocz Gyula szobrai elé lép, tulajdonképpen két lehetőség egyikét képviselheti: vagy a Bocz-mítosz birtokában közelít a művek felé, vagy pedig annak ismerete nélkül. Nem elhanyagolható körülmény ez, hiszen Bocz Gyula körül kritikusok, művészettörténészek, írók jóvoltából az évek során egész legendakör formálódott, és ez nagy mértékben meghatározza műveinek értelmezését. Éppen ezért célkitűzésem kettős: részben Bocz Gyula recepcióját kívánom elemezni, részben pedig azon szemlélet rekonstrukcióját elvégezni, amelyen a művész szobrai alapulnak. E két szempont nem feltétlenül zárja ki egymást, a második nem létezhet az első nélkül, több okból sem. A Bocz műveiről írott bírálatok, esszék sok fontos megállapítást tartalmaznak művészetéről, de előnyben részesítik az ideologikus, erősen értéktelített megközelítésmódot az elemző-mérlegelővel szemben. E szövegek értelmezésénél a feladat nem a pusztán ideológia-kritika. Nincs feltétlenül szükség arra, hogy az alkotót és művét kiszabadítsa a köré formálódott történetek és az ezeken alapuló előítéletek fogságából. Részint tekintettel kell lenni a közönség azon tagjaira is, akik igénylik az életrajzi mítosz által irányított befogadást, másrészt pedig a Bocz-kritika rituálisan ismétlődő stilizáló passzusai valamiképpen mégiscsak jellemzik őt.

Bocz fogadtatásából kulcsfogalomként a *korszerűtlenség* emelhető ki, mivel a kritika által körvonalazott problémák közül valamennyit képes felnyitni-értelmezhetővé tenni. Feltehető a kérdés: miért és milyen óramű járásához képest látják korszerűtlen művésznek Bocz Gyulát?

A korszerűtlenség fogalma részben a nyelv kérdésével kapcsolódik össze. A Boczról írt munkákban fontos osztályozó elv a nyelv előttiség és a nyelv utániség periódusa, melyek analogikus módon a természet és a kultúra kettősségének felelnek meg. A csend, a szavak hiánya, a kérdésekre válaszként érkező sokatmondó hallgatás a természet érintettségének szükségszerű velejárója. Bocz Gyula itt úgy jelenik meg, mint egy fecsegő, felesleges szavakkal túlterhelt világban az autentikus hallgatás képviselője. Tud valamit, valami igen lényegeset – ami részben életbölcesség, részben művészetfilozófia –, ám ez a tudás nem verbalizálható. Czakó Gábor *Plusz* című kulcsregényében a következőket írja: „Arcz [Bocz Gyula megfelelője Czakó művében] nem magyarázott: általában nem szívesen beszélt, ezért némelyek bugyutának tartották, ettől aztán még ritkábban szólt.” E hallgatás ellentpontjaként Czakó regényében a figyelem és az érzékelés kivételes intenzitása jelenik meg: „...lehetetlennek tartotta, hogy a tanárnőre vagy a földrajzkönyv diletáns ábrájára figyeljen, annyira lekötötte a könyv papírjának szerves textúrája ... Ha ebből feleltetik vagy a különböző rádiók ízéből és állagából, az osztályon áthullámzó szagokból, a tanteremben barátkozó fényekből-árnyékokból, ő lett volna a legjobb tanuló Várad tanügyének történelmében.” Ez a felfogás természetesen a Bocz műveihez való viszony alakítására is kihat. A szavak hiányának párhuzamaként kínálkozik szobrainak redukáltsága, a formák egyszerűsége, ami ugyancsak ellenáll az értelmezésnek. Éppen ezért e szobrok fogadtatásában nagy szerepet kap az elméletellenesség, amely váltig a teóriától mentes befogadás és műértés helyes voltát hangsúlyozza. A fogalmi megközelítés lehetősége ritkán vetődik fel, és ha igen, akkor is parodisztikus megfogalmazásban:

„...óva intem a művészettörténészeket és esztétákat e sorok végigolvasásától. Nem fogok szólni horizontális és vertikális kiderjedések harmóniájáról, a tömeg súlyáról, a lebegő figura könnyedségéről, és az anyag anyagszerűségéről sem” – írja egy helyen Bükkösi László. Ez az oka annak, hogy – csupán látszólag paradox módon – Bocz szobrainak méltatása többnyire érzékletes műleírásokból áll. E leírások az empiria, az anyag kultuszának kifejeződései, és fontos szerepet játszik bennük a szobrok megérintésének, simogatásának felemlítése. E szövegek – a művekkel történő kapcsolatteremtés érzéki jegyeinek katalógizálásával – éppen az itéletalkotástól fordulnak el; mintegy újraköltik a művet, így őrizve meg a szavaktól való érintetlenségét – csak éppen a nyelv közegeiben.

Bocz Gyula saját szavai, munkáival kapcsolatos észrevételei ugyanakkor azt mutatják, hogy szobraihoz valóban hozzátartozik a nyelv előttiség állapota, az értelmezés fül-sértő zaját nélkülöző csend. Itt szükséges utalni Bocz címadási szokásaira: elmondása szerint a cím csak arra jó, hogy számontartani, azonosítani tudja műveit, és nem pedig az interpretáció egyik lehetséges kiindulópontja. De mindez nem jelenti azt, hogy művei szükségszerűen ellenszegülnek az értelmezésnek. E szobrok hangsúlyozott távolsága a nyelvtől, a jelentéstől – ideológia, ami maga is magyarázatra szorul.

Bocz Gyula a recepció tanúsága szerint az emberi életkort illetően is korszerűtlen. Ez a megállapítás azonban nem csak világszemléletének egyszerűségére, feltételezett naivitására vonatkozik. A kritika nyelvhasználatában a gyermeki mentalitás hangsúlyozása összefonódik azzal, hogy Boczot nem beilleszkedő, hanem a társadalmi-művészeti élet szabályait elutasító figurának tüntetik fel. „Bocz-jelenség” – gyakran fogalmazzák meg így, és ez az összetétel annyit jelent, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújt valaki, de ugyanakkor képtelen a közösség normáinak megfelelően viselkedni. Boczról idegenkedéssel vegyes tisztelettel, de ugyanakkor gyöngéd megbocsátással írnak. Ez utóbbi abból ered, hogy a korlátok – a korszellem és művészeti élet korlátainak, és nem utolsósorban a művészeti élet bürokráciájának – semmibe vételét a fel nem nőtség jelének tekintik. Nem szocializálódott, tehát gyerek. Bocz *korszerűtlen* művész, *fejletlen* művész, *sőt egyenesen buta* művész – írja róla Egy- és sokdimenziós művészet című tanulmányában Czakó Gábor, természetesen dicséretképpen. Mindennek nyelvi-grammatikai tükre az a mód, ahogyan Bocz pályáját előszeretettel beszélik el a pártfogó-pártfogott viszony terminusai-ban, illetőleg, hogy Bocz gyakran műveltető szerkezetek passzív tárgya csupán e szövegekben: nem kiállít, hanem kiállítják, nem szerepel, hanem szerepeltetik.

Korszerűtlen művész Bocz a művészeti változások főáramát illetően is. Nem volt kortársa pályája kezdetén a hatvanas évek domináns realizmusának, és nem lett kortársa a hetvenes-nyolcvanas évek teoretikus elemekkel zsúfolt, nem ritkán akció-központú művészetének sem. Bocz – úgy tűnik – sokak számára az ideális modern művész: szobrai zömükben absztrakt kompozíciók ugyan, de azért mégiscsak hasonlítanak valamire. Czakó Gábor szerint: „A legszembetűnőbb, hogy letér az ún. absztraktnak a semmi, a vizuális játszás, az optikai szemfényvesztés felé haladó főcspásáról, és megkísérli az ún. ábrázoló művészettel való szintézisteremtést.” A konzervatív ízlés számára szobrai nem az avantgárd zűrzavaros és gyanús világából merülnek fel, nem hozzák zavarba a statikus műalkotás és az antiklasszikus vonásoktól mentes szépség regisztrálásához edződött befogadói gépezetet. Örömmel hivatkozhatnak műveire a mindenkori avantgárd ellenzői, hiszen szobrai nem rombolják szét a hagyományos művészfogalom határait. Ez a rombolási folyamat később indult el, mint az a művészet, melynek Bocz szellemi kortársa, ám korábban, mint a szobrász és közönségének saját, életrajzi ideje, ezért már létezik mint olyan rémkép, amely ellen küzdeni kell.

Bocz a kultúra, a modernség jelen állapotát illetően sincs összhangban a korrallal. Ezt az álláspontot Czakó Gábor neki szentelt írásai képviselik a legegyértelműbben. Czakó soraiban Bocz premodern jelenségként tűnik fel, akinek élete és művészete élesen elkülö-

nül az őt körülvevő hangoskodó, városi, piaci világtól, melynek Bocz követendő ellenpéldáját jelenti. Az író idevonatkozó észrevételei olykor igen találóak a szobrászt illetően, ám teljesen elvesznek a modern kor szellemére szórt becsmélő megjegyzések tömegében. Íme az az embertípus, melynek Czakó szerint Bocz az alternatíváját jelenti: „Korunk hőse ... dimenzióitól megfosztott konzumidióta, aki bármit készséggel elfogyaszt, hogy mozgásban tarthassa civilizációnk ideológiai, termelési struktúráit.” Nem nagy dicsőség annak a bőrben lenni, aki kívül áll a Bocznak tulajdonított eszményi befogadói közösségen.

A kultúrkritika e perspektívájából tekintve Bocz Gyula a „nem-egyidejűség” fogalmának jellegzetes képviselőjeként tűnik fel. Ernst Bloch *Korunk öröksége* című könyvében e fogalom az egymás mellett létező eszmék, életmódok és mentalitások viszonylagos különidejűségére utal. A modern kultúrában rejlő archaikus zárványok és környezetük közötti éles ellentét azonban nem csak a társadalomkutatás számára érdekes. A Bocz és a társadalom, illetve a Bocz és a kortárs művészet közötti időbeli kontraszt – melyeket a recepció egyaránt a korszerűtlenség fogalmával ír körül – voltaképpen nem-egyidejűség: a szobrász régebbi időrétegekhez nyúl vissza, régebbi rétegekbe álmodja vissza magát. Ezért a nem-egyidejűség fogalmának Bocz művészetszemléletének rekonstrukciójában is nagy szerepe van. A továbbiakban – a kritikai módszer és mentalitás vizsgálatán túllépve, ám az időnek mint értelmezési szempontnak a jelentőségét számos helyen fenntartva – Bocz szobrainak világára és az őket létrehozó művészetszemléletre leszünk figyelemmel.

Bocz Gyula művészete elsősorban a húszas-harmincas évek szobrászatának, Arp, Brancusi és a Brancusi példája nyomán szobrászkodó Modigliani kortársaként jellemezhető. Kortársuk, de talán nem követőjük: Czakó Gábor szerint Boczot izoláltsága megmentette attól, hogy e mesterektől tanulhatott volna, és ez az izoláció és nem-tanulás művészetének előnyére is vált. Ahogy Czakó írja: „Arcz mindenféle rendű-rangú *művésztlől* nem tanulta a szobrászatot. Ha tanulta volna – meglehet – nem válik szobrásszá soha, legföljebb művészdipломát szerez... Később felköltözött a kőbánya fölé egy irtástelekre, s ettől kezdve Brancusitól, Arptól, Moore-tól nem tanult.”

Czakó Gábor itt ironiával említi Hans Arp nevét, mégis – tudatosan vagy öntudatlanul – felmerülhetett benne, hogy valami közülük mégiscsak van egymáshoz. Arcz, a regénybeli szobrász neve az *Arp* és a *Bocz* nevek összevonásaként is olvasható – ez lehet szándékos utalás is, de lehet a nyelv asszociatív síkjának játéka csupán. Műveik formavilága és természetlátásuk – akárcsak a többi említett szobrászé – mindenesetre rokonnak tekinthető. A szemlélet-hasonlóság pedig hasonló műveket eredményezhet, a hatástörténettől függetlenül. A kezdetek felé történő tájékozódás, az organikus formák kedvelése: mindezek a jegyek közösek Boczban és azokban a mesterekben, akiktől „nem tanult”. Azonban távol áll tőle a tudatos archaizálás, művészete semmiképpen sem egy letűnt kulturális hajdankor stílusjegyeit aktualizálja, sokkal inkább a természethez és egy elvontabb, rendszerszerűen inkább megközelíthető kezdetiséghez kötődik. Bocz szobrai szisztematikusan koraiakként foghatók fel; művei javára – George Kubler szavaival élve – a promorfikus formai megoldások a jellemzők. „A korai (promorfikus) megoldások technikailag egyszerűek, energetikailag olcsók, megfogalmazásukban tiszták. A későbbi (neomorfikus) megoldások költségesek, bonyolultak, körülményesek, homályosak, felfokozottak. A korai megoldások az adott probléma egészére irányulnak. A későbbi megoldások részlegesek, mivel sokkal inkább egy funkció vagy a kifejezés egyes részleteire irányulnak, mintsem az adott probléma egészére” – írja George Kubler. Szobrainak formavilága ezért egy relatív, absztrakt *egykorhoz* kapcsolja Boczot, mintsem valamely történetileg és térben meghatározott régi művészethez.

Az időben való visszalépés e logika szerint a formák egyszerűségének előtérbe kerülésével jár együtt. Bocz Gyula fejlődése – mint Czakó Gábor írja – „utazás az egyszerű fe-

lé". Ez az egyszerűség Bocz számára a lényegi is egyúttal. Tulajdonképpen ez a kiindulópontja gyakran idézett ars poeticájának, mely szerint ő nem alkotó művész, csupán az anyagban eleve benne rejlő formák kibontakoztatója. A szobor benne van a megmunkálatlan kőben, a művész feladata csupán a felesleges részek eltávolítása. Nem szabad megelégedni e tézis pusztá tudomásulvételével, hanem fel kell tenni a kérdést: mi is az voltaképpen, ami benne van az anyagban már a faragás megkezdése előtt? Amennyiben a válasz a következő: hát maga a szobor, akkor tautológiát kapunk, melynek magyarázóereje csekély. Bocz felfogása valójában a manierista művészetelmélet távoli örököse, egy olyan elméleté, melynek platonizmusa a modern absztrakt művészet látásmódját is meghatározza. A manierizmus elméletírói szerint az ideák szemlélése a természet ábrázolásának korlátozását eredményezi: a művész az ideáknak a lelkében rejlő lenyomatait tekintti mintának munkája során, és nem a külvilág tárgyait. „...a szobor a művész lelkében élő eszme anyagi megfelelője, és mivel a szobor potenciálisan azelőtt is létezik a tömbben, mielőtt a művész elkezd rajta dolgozni, bizonyos értelemben az is igaz, hogy a művész lelkében élő eszme is létezik potenciálisan a tömbben...” – írja erről Anthony Blunt. Blunt mindezzel kapcsolatban arra is utal, hogy Michelangelo – akinek neve ezzel a felfogással a leginkább összekapcsolódott – alapvetően a kőfaragást tekintette szobrászi tevékenységnek, míg a mintázást inkább a festészettel rokonította. Az elmélet és a művészi technika párhuzamossága Boczra is jellemző: kritikusan gyakran utalnak arra, hogy első sorban a faragás mestere, a mintázás mint technika nem jellemző rá.

A manierista művészetelmélet világát a modern művészet formaproblémáival Werner Hofmann „*Modor*” és „*stílus*” a XX. századi művészetben című tanulmánya kapcsolja össze. Hofmann kimutatja, hogy az érzékileg tapasztalható világon túli területek feltárását és ábrázolását az absztrakt művészek is feladatuknak tekintették, és hogy ez összefügg a látható természet tévedéseinek helyesbítésére irányuló manierista törekvésekkel. Sőt, éppen platonizmusukból származik művészi univerzumuk teljes vagy viszonylagos „tárgynélkülisége”. Az ilyen művészi törekvések előnyben részesítik az egyszerű formákat, részben a geometrikusakat, részben pedig olyanokat, amelyek a természetben közvetlenül megfigyelhetők ugyan, de egyszerűségük révén ideálisnak tekintett szimmetriákat, arányrendszereket példáznak. Bocz Gyula szobraira ez utóbbi formavilág a jellemző: az organikus képződmények uralkodnak a mértani szerkezetek felett.

Az egyszerű forma fogalmának eredete Goethe morfológiájában rejlik. Herbert Read Hans Arp kedvelt témáit vizsgálva megállapította, hogy az ismétlődő elemek (felhő, madár, virág, gyümölcs, kagyló stb.) mögött néhány egyszerűbb, de szintén organikus képződmény áll, amelyekből bármelyik említett forma létrehozható. „Ennek az átfর্মálási folyamatnak természetfilozófiai, morfológiai alapja van, feltételezi, hogy minden természeti forma néhány alapformáció módosulása, ezt a tant Arp minden bizonytalansággal Goethe-től vette át.” Ugyancsak a morfológiai természetszemléletet hívja segítségül a modern művészet megértéséhez a francia szociológus és költő, Roger Caillois: „a természetben gyakorlatilag számtalan forma található, de nem számtalan struktúrán alapulnak... sokkal kevesebb természeti modulus van, mint ahogyan az ember a testek és a fajták változatosságát alapján hinné.”

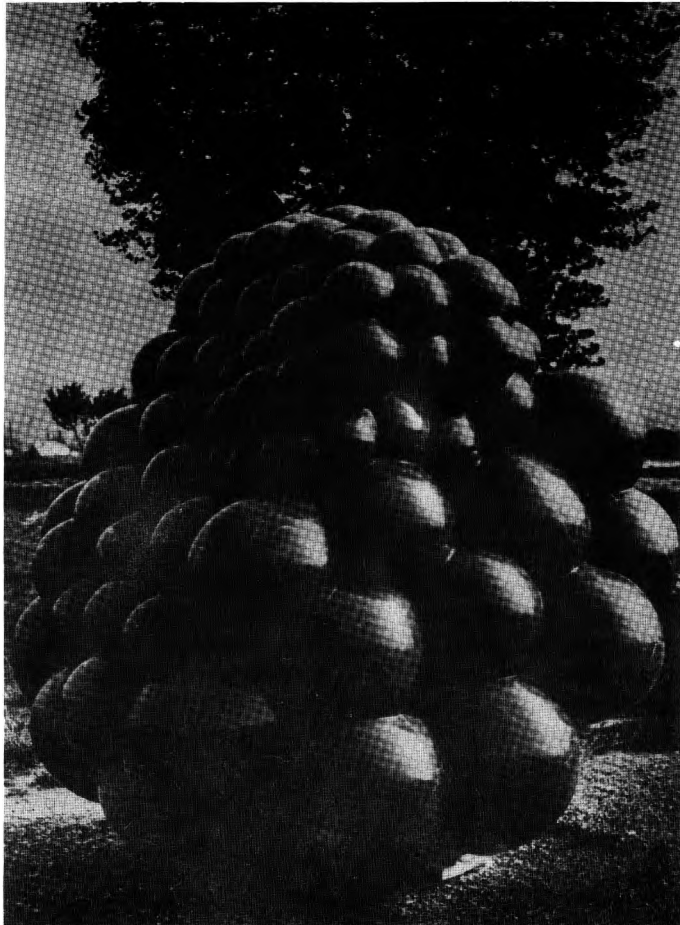
E megállapítások adják Bocz szobrainak értelmezéséhez a leghatékonyabb kulcsot. Melyek Bocz leglényegesebb és leggyakoribb témái? Madár, virág, gomba, kagyló, csiga, hullám, esőcsepp, levél – továbbá számtalan, meghatározott referenciátárgyhoz nem köthető formatanulmány, melyek láthatóvá teszik e témák alapstruktúráit. Téma és variáció, alapszerkezet és annak felszíni megjelenése – mindez egy olyan szobor esetében figyelhető meg a legalaposabban, melynek formája Goethe morfológiájában az egyik leglényegesebb egyszerű szerkezet. A *vegetáció spirális tendenciájáról* című írásában Goethe a spirálszerkezet meglétét a legkisebb növénytől a leghatalmasabbig, valamint a növény

egy részében a törzstől kezdve a leveleken át egészen a termésekig vizsgálja. Ugyanakkor a korai Bocz-főmű, a *Spirál* által reprezentált egyszerű forma sokkal általánosabb, egyetemesebb annál, mint ahogyan Goethe botanikai kutatásaiban megjelenik. Caillois szerint a spirál a legegyszerűbben tagolt és leggazdaságosabb előrehaladás, a dinamikus szimmetria megtestesítője. Bocz monumentális szobrával kapcsolatban számtalan jelentésasszociációra szokás hivatkozni: rugó, galaxis, ürülék, DNS-szál, növényi termés stb. Mégis, e nagy változatosság azt mutatja, hogy a *Spirál* egyik sem ezek közül, hanem egyszerű forma, melynek sokféle megjelenési módja van.

Művésztőlát illetően mindezek a kérdések visszavezetnek Bocz sajátos önértelmezéséhez. Köztudott, hogy nem tekinti magát művésznek, hanem olyan embernek, aki másoknál jobban figyel az ásványok, kövek szépségeire, a természetes képződményekre, és figyelmének alapossága révén felfedezi és realizálja a bennük rejlő formalehetőségeket. André Jolles, aki az egyszerű formák kutatását a folklórból és az irodalomtudományban megalapozta, úgy vélte, hogy e formák nem a szerző alkotótevékenységének köszönhetően, hanem attól függetlenül, a nyelv önálló teremtő erejének eredményeképpen jönnek létre. Oly módon tenyésznek, akár a vegetáció. Látható, hogy a művészetet önkifejezésnek és teremtő tevékenységnek tekintő felfogásnak vannak alternatívái a szigorú hagyománykövetés útján kívül is. Ebből a perspektívából tekintve Bocz önmérséklete saját művésztőlátának megítélésekor új megvilágítást kap. Megszelídíti és hozzánk közelebb állónak tünteti fel az általa vállalt michelangelói program heroizmusát, és eloszlathatja az e program mai megvalósíthatóságát illető aggályokat.

A Bocz művészszelemléteére vonatkozó rekonstrukció eredményeképpen olyan művész áll előttünk, aki átengedi a természetnek a teremtő tevékenységet, és ő maga csupán a természet alapstruktúráinak láthatóvá tételén fáradozik. „Megtanuljuk, hogyan kell egy dolgot a gyökereinél megragadni, megtanuljuk, mi áramlik alatta, megtanuljuk a látható előtörténetét” – írja az ilyen szemléletmódról Paul Klee. E művészi gesztus – a láthatóvá tétel – Boczra jellemző megvalósulását segíthet megérteni a XVIII. század tudományos divatja, a fiziognómiai gondolkodás. A fiziognómia mint művészetelméleti metafora gyakran felbukkan a műkritikában. Kállai Ernő például előszere-ttel használta a törzsi művészet, illetve az absztrakt művészet ornamentális stílusjegyeinek magyarázata során. Az ornamentális kifejezésmód a természet látható felszíne mögött meghúzódó szellemi erők leképezéséből származik, úgy, „ahogyan az arc a jellemről formálódik”. Kállai itt a közvetlenül megfigyelhető felszín és a láthatatlan belső világ közötti összefüggésre hivatkozik, úgy, ahogyan azt Lavater, a fiziognómia megal-ko-tója látta: „Az ember felszínből és tartalom-ból áll. Van, ami külsődleges, van, ami bel-ső. Ez a külső és belső nyilvánvalóan pontos közvetlen összefüggésben van egymással. A külső nem más, mint a végződés, a belső határa – és a belső a külső közvetlen folytatá-sa.” Bocz Gyula esetében a fiziognómiai láthatóvátétel – Kállai szándékához hasonlóan – nem az ember személyiségére, hanem a „természet rejtett arcára” irányul. Mindez teljes mértékben megfelel az önkifejezéstől idegenkedő alkatának. Az anyag részleteire figyel-ve egy-egy kőfajta belső karakterét kívánja érzékelhetővé tenni – munkája ennyiben az ásványok arcismeretének nevezhető. Ez a törekvés figyelhető meg abban a végtelen aprólékosságban és precizitásban is, amit Bocz a szobrok felszínének kialakítása során tanúsít. Ezen a ponton talán újra lehet értékelni azt a már említett körülményt is, hogy a Bocz-szobrok befogadásában milyen nagy szerepe van a művek megtapintásának. Íme néhány példa Bocz recepciójából: „akkor megsimogatja”, „megsimogatom őket”, „kör-bejárta, megtapogatta őket”, „csalódottan simogatta”, „cirógatta a köveimet”, „elvette kezét a *Virág II.*-től”, „futtában megsimogatta” stb. Lehet, hogy mégis indokolatlan a szobrok tapogatásának minduntalan felemlegetését csak a művel való kapcsolatfelvétel minél teljesebb leltározásának, az erre irányuló vágyának a számlájára írni? Bocz egyes

szobrai – így például a *Spirál*, a *Csillagok*, az *Élet* – őrzik a művészetnek azt a hagyományos funkcióját, mely szerint az érzékileg felfogható felemel valamilyen magasabb realitáshoz, melynek szellemi természetéhez jobban illik a látás szubtilitása, viszonylagos anyagmentessége, mint a tapintás fokozott érzékisége és a vele járó beszennyezett-ség. Bocz fiziognómiai látásmódja azonban már elvilágiasítja ezt az anagogikus művészetfelfogást. A figyelem intenzitása még a szellemire irányul, de ez a figyelem már megtörik és elkalandozik a látható világ érzéki sokféleségén. Egy absztrakt és purista műalkotáson, ahol a szem esetleg már hiába keres kapaszkodási pontokat, kézenfekvő, hogy ilyenekként szolgálnak a tükörsima felületek, vagy ellenkezőleg, a felszín gondos munkával kiemelt porózussága. Mindez óhatatlanul eltereli a figyelmet a műről mint szellemi létezőről, és a figyelaem irányának megváltozása a műalkotások megérintésében nyilvánulhat meg.

„A TŰZHALÁL EGÉSZEN MÁS SZAVAKAT KÖVETEL, MINT A VÍZHALÁL”

Karátson Endre: *Átvitt értelemben*

Megsokszorozott álarcot tartó férfi a görög frízit imitáló fedélgrafikán. A könyv borítója – Horváth Péter munkája – finoman korrelál a szöveggel, vizuálisan sejteti: a tartalom törekeny „éteráru.”

A szerző le sem tagadhatja, hogy az összehasonlító irodalomtudomány tanára, akár művébe lapozva is rekonstruálható szellemi vonzódásainak iránya. (Csupán a mottóként idézett szerzőket nézve: Borges, Szophoklész, Kafka, Mallarmé, Shakespeare, Homérosz. A könyv elolvasása után pedig kiegészíthető a lista a torzított idézetek: Arany, Petőfi, Ady, és a stílus-reminiszcenciák: Cortázar, Kosztolányi alapján.)

Karátson Endre ötvenkilenc évesen lett elsőkötetes – idehaza.

1954-ben végzett Budapesten, az Idegen Nyelvek Főiskoláján. 1956-tól él Franciaországban, ahol az École Normale Supérieure irodalomszakán szerzett franciatanári oklevelet, majd a Sorbonne-ra járt. Doktori értekezésében a francia líra hatását vizsgálta a huszadik század első negyedének magyar költészetére (1969). Első novelláskötetét, a *Lelki gyakorlatot* Párizsban adta közre 1967-ben, a második, a *Színhelyek* Londonban látott napvilágot 1980-ban. Az Orpheusz Könyvkiadó most egyetlen kötetben jelentette meg a két előző könyv teljes anyagát, kiegészítve egy virtuális harmadikkal, a legújabb szövegeket magába foglaló *Átírásokkal*.

E retrospektív bemutatkozás egyetlen előnnyel jár: nyomon követhetjük, hogyan változott világképe, fejlődött mesterségbeli tudása, stílusa, hiszen bizonyos írások közt huszonöt évnyi korkülönbség van. Ez persze nem ellensúlyozhatja azt a jelentékeny hiányt, hogy a szerző mindezekig nem kerülhetett be a szélesebb irodalmi köztudatba.

Az *Átvitt értelemben* mindhárom könyvére jellemző az ironikus látásmód, a művelődéstörténeti ihletettség és a hangsúlyozott irodalmiasság mint elkerülhetetlen szakmai ártaalom és egyben stíluseszmény. (Hasonlóképpen, mint Borgesnél, akiről *Borges és a nemzetekfeletti irodalom* címmel Karátson Endre írt is egy tanulmányt.) Egyik ars poeticának tekinthető bekezdése szerint „a művész a világ misztériumának letéteményese” (...) „akit az üres papír végtelen távlatában az elevent szülők szabadsága jellemez”. (*Fojtogatónovella avagy a lét iránti kielégíthetetlen érdeklődés*) Borges tanításai nyomán alakítja ki azt a meggyőződését, amely szerint „az elhalálozott istent az irodalmi képzelet helyettesíti, az irodalom az egyetlen metafizikai tevékenység a történelem és vallásfilozófiák csődje korában” – írja Pomogáts Béla a *Magyar Odisszeuszokban*, azon kevés tanulmányok egyikeben, amelyek a nyugati magyar elbeszélő irodalom második nemzedékét vizsgálják.

A *Lelki gyakorlatot*, a *Színhelyeket* és az *Átírásokat* egyaránt valamely átfogó tematikus rendezőelv alapján szerkesztette meg – bár egyik sem klasszikus értelemben vett ciklus.

A *Lelki gyakorlatnak* csak az első és utolsó darabját jegyzi maga Karátson Endre: a közbülső novellákat fiktív szerzőtársára, Székely Boldizsárra testálja. E gesztus persze nem

színtiszta estikornélozás, alteregója csupán a kötetzáró (*Székely Boldizsár halála* című) novellában jelenik meg személyesen. Székely Boldizsár anyát követel magának saját teremtőjétől, míg nem írója elpusztítja. „Ahhoz, hogy belőlem író lehessen, Székely Boldizsárnak irodalommal kellett válnia.”

A *Színhelyek* útibeszámolóinak többségét turistaparadicsomok kultúrlátványosságai ihlették. Kivéve az *Egy képzeletbeli fenyőfa eldöntése* című novellát, amely egyenként tűzi tollhegyére az epikai kellékeket, és ironikusan tudatosítja, hogy a mű világa – mű világ. Szemünk előtt alkottatik, majd dupláztatik meg az elbeszélő: Gusztáv és Adolf egy hóban ugráló mókus útját követi (ez a cselekmény), természetesen két különböző nézőpontból, végül játékosan osztályozzák leendő olvasóikat.

Az *Átírások* kötet nemcsak a megismerhetőség, az elbeszélhetőség, hanem a megértés, az értelmezés problémáit is tematizálja. Mű és befogadó viszonya dialogikus, „az olvasók gondoskodnak a szöveg utóéletéről” (*Fojtogatónovella avagy a lét iránti kielégíthetetlen érdeklődés*). Teremtett világba – „ezúttal a lét merőben nyelvtani” – (stilizált) önmagát veti bele a szerző, hogy tevőlegesen is beavatkozzék. E metaforikus gesztus Kosztolányi szemléletével rokon, aki szerint az író „nem érti az életet, és éppen azért ír, hogy az írással mint tettel megértse.” (*Miért írunk?*)

Az *Átírások* szereplőinek nagy része (akárcsak a *Lelki gyakorlatban* Télemakhosz), egy másik műből kölcsönözött „interperszóna”: egy Mallarmé-versben talált angyal, Hamlet és famíliája... E novellákban a szereplők önazonossága kérdéses, szerepek, maszkok mögé bújnak, személyiségük szétesőben van; a groteszk ábrázolásmód ellenére is a „szorongók, tehát vagyok” alapélménye dominál. Hiányzik az evilági metafizika, a szerelem is, akárcsak az első két kötetből. (Csupán telhetetlen nőstények erőszakoskodnak gyarló hímekkel.) Egyedül az alkotás jelenik meg itt is túlélési stratégiaként.

Az *Álarcnovella* hőse egy tornatanár, aki életszínvonalának megőrzése érdekében fordítást vállal: egy afrikai monda nyersszövegével birkózik, miközben szomszédja felesége, a masszörné rutinból elcsábítja. A nyersszöveg benyomul a tornatanár/fordító életébe és átírja azt. Fogaskerekeként kapaszkodnak, váltakozva perdülnek egymásba a síkok – a fordító élete és a fordítandó szöveg –, sokszor egyetlen mondaton belül is, végül észrevétlen csúszik át a cselekmény a brutális fantasztikumba. A masszörné és fiai leszúrnak a tornatanárt, ám a fordító életben marad, és az utolsó bekezdésben végre rátalál a megfelelő szavakra.

A *Svábbogárnovella avagy se élve se holtan* mintha Cortázar *Kirké* című novellája alapmotívumának groteszk inverze lenne. (Cortázar kisvárosában a testiséget elutasító leányzó első vőlegénye halála után második vőlegényét bonbonba süttött svábbogárral próbálja meg eltenni láb alól.) Itt egy frusztrált vénlány harap rá egy bogárszemű fagyaltoslegénytől vásárolt vaniliagombócban az ízelt lábacsákra. A főszereplő elfojtott vágyainak felszínre törését, elméje megbomlásának hatásos érzékeltetését az író öt-hat motívum komikusan háttorzongató csereberélgetésével, a variációs ismétlés és fokozás alkalmazásával éri el.

Egy vérforraló sláger fordítja fel a festő Don Diego és népes famíliája „művészetének aranykeretébe” zárt hűvös életét (a *Gömbembernovella avagy Madrid árnyai* nagycsaládja Marquezt idézi). A szövegbe kevert, mindig másra vonatkoztatott halandzsaszó, a *bangó* válik Madrid tarka árnyainak, az élet kimeríthetetlen vonzásának szimbólumává.

Az *Átírások* könyvének legnyilvánvalóbb irodalmi nyersanyaga a *Hamlet* (*Ő-novella avagy te látod, de én mondom*). Groteszk hermeneutikai fityisz, ahogyan az ismert alakokat, az alakok hagyományos szerepköreit, szélsőséges interpretációit összekotyvasztja az író: a királynét Ophéliával, az Ódipusz-komplexusos Hamletet Claudiusszal; Claudiust a megölt királlyal, (szellemestül), szellemesen.

Az évek során természetesen változott a szerző novellaépítkezési technikája is. Az el-

ső kötetben még találunk klasszikus felépítésű, csattanóra kihegyezett írást (*Az idegen virágok*), de néhol az atmoszférateremtő, mozaikszerű ábrázolás is jellemző (*Kaleidoszkóp; Megtelik az uszoda*). Két novellasik váltogatása – dél amerikai kollégáihoz hasonlóan – már az első két kötetben is előfordul (*Abroszon innen, abroszon túl; Paso Doble*), de a legbonyolultabb az *Átírások* novelláinak szerkezete és narrációja. Az *Álarcnovella* különböző szólamai fúgaszerűen fonódnak egybe, bújnak át egymáson. A *Hamlet* deformált szereplőinek tudatfolyama pedig át- meg áterengve, csipkefüggőnként hullámszik... Itt az identitásválság tematikája narratológiai trükkökkel: az elbeszélői pozíciók viszonylagosításával (*Ő-novella avagy te látod, de én mondom*) formaalkotó elvvé transzformálódik.

Az *Átvitt értelemben* novellái legszembetűnőbben kvalitásukban különböznek egymástól: ötletszerű opuszok (például *Schatyíraté íróháza*) váltakoznak mesterien megformált írásokkal. Legkevésbé sikerültek a *Színhelyek* turista-novelláit tartom: az író hajlamos néha elviccelni sajátos iróniáját; az útirajz bédekkerré laposodik. (Laposságon olyan elegáns, de publicisztikus stílust értek, ami túlságosan egyértelműsít, deklarált szándékai ellenére nem hagy semmit a befogadóra.) Az öntükröző, tüntetően mesterséges *Fojtogatónovella* egy idő után túlságosan direkt, mesterkéltségre lesz. Bizonyos passzusai pedig úgyszólván önbeteljesítő jóslatként olvashatók – „penészes unalmat vált ki az az író, aki önmagával meghasonlottan viaskodik csak a közönség előtt, hát még az, aki önmaga szövegének önmaga tudatában zajló utóéletét dolgozza fel.”

Szerencsére azonban a másik véglet sokkal jellemzőbb. A *Színhelyek* című kötetből a *Kiürül a jégpálya* emelkedik ki: a hétköznapi, csenevész cselekmény egzisztenciális szorongásélménnyé válik. Az *Átvitt értelemben* legjobb novellái az *Átírásokban* találhatóak. A *Hamlet* profán parafrázisa, az *Álarc-* a *Svábbogár-*, vagy a *Gömbembernovella* világképe, nyelvezete is összetettebb a korábbi írásokénál.

Karátson Endre, akárcsak novellahőse, a fordító „világos, szabatos, és, amennyire telik, zamatos kifejezéseket keres.” Dúskál, pancsikol a lexikai készlet tengerében, összeömlesztli a különböző stílusértékű rétegeket, a *silbakoktól* a *dalmahodikig*; játékos nyelvújításokkal, *kicsattanó pozsgákkal* hívja fel a figyelmet önnön (nyelv)teremtői mivoltára.

„A cél érdekében mi is népiesek vagyunk” – mondja a *Gömbembernovella* kistermetű elbeszélője, amint épp egy mulatóban harcolnak a világ bangóságai ellen. – „Hajunkba fonjuk ujjunkat, harsányan beszélünk, eregetünk. Ez utóbbit abbahagyatom velük, mert ők vannak a helyzet magaslátán. Inkább köpködjének. (...) Árnycék a dobogón, egyetlen vakító reflektor fókusza cipőjén. Két kicsiny fekete flamenco cipő.” E rövid részletben is találunk *átírásokat* a mondatok, szó szerkezetek, szavak szintjén. De az *Átírások* egészére is jellemző, hogy a szavak között válogató szerző elemében van: telitükröz a remiszenciákkal („Mit ér a tanár, ha pacsaj?”), torzított idézetekkel („A bangót, a bangót szorítsd kebeledhez, ha jó a halál”), szójátékokkal („Bűnbakugrásokra kényszerül”); kifordított nyelvi közhelyekkel („pép testbe pép lélek jár hálni”).

A szövegromlás virágai nemcsak Karátson műveinek megformáltságát jelzik, hanem azt is, hogy az ő országa az anyanyelve. Az írások a magyar irodalmi allúziók, idézetek és szójátékok miatt csakis magyarul élvezhetők és értelmezhetők. (A tornatanár/fordító például Babits sorait nyöszörgi: „Ó jaj, meg kell halni, meg kell halni.”) Parabolisztikussága vagy éppen teória-közelsége ellenére ez nem „nemzetekfeletti irodalom”, hanem lefordíthatatlanul „hazai” literatúra. (*Orpheusz Könyvek*, 1992)

ÖRKÉNY-MAGYARÁZATOK

P. Müller Péter: A groteszk dramaturgiája

Örkény István mostanában nem tartozik a divatos szerzők közé. Korai halála óta már több mint egy évtized telt el, de életművéről még nem készült áttekinthető értékelés. Pedig a huszadik századi magyar irodalom egyik – terjedeleme is – legnagyobb életművét hozta létre a több mint négy évtizedes, rögzös és buktatókkal teli pálya során. Életműve folytonos önvizsgálat, egyéni és közösségi egyszerre. Ezért aztán az írásaival való szembenézés, a pálya végiggondolása annyi, mintha önmagunkkal néznénk szembe. Különösen most, megváltozott történelmi távlatból lenne fontos az elemző áttekintés – feltehető, hogy új, lappangó jelentés-rétegekre bukkanhatunk az Örkény-művek ismertnek hitt felszíne alatt.

P. Müller Péter könyve 1985-ben íródott, 1990-ben jelent meg, így természetesen ez az új távlat még nem kérhető rajta számon. Tanulmányai, vitatható mozzanataikkal együtt, fontos és hasznos adalékokkal szolgálhatnak egy teljesebb Örkény-portréhoz. A kötet első részében öt drámaelemzést olvashatunk, majd két összefoglaló jellegű tanulmányt. Az elemzések az 1964-től, azaz a *Tóték* novellaváltozatának megjelenésétől a *Forgatókönyvig* terjedő életmű-periódust fogják át. A vizsgálódásokból csak a *Macskajáték* marad ki, mivel az, a szerző szerint, „ábrázolt élettartalmában és megformáltságában lényegesen eltér a korszak itt tárgyalt darabjaitól.” Való igaz, a *Macskajáték* nem szorítható bele a tárgyalt öt mű alkotta paradigmába; az absztrakció, az általánosítás más szintjén helyezkedik el, s a benne felépített színpadi realitás is konkrétabb, elevenebb. Épp ezért lett volna tanulságos e másféle realitásszint, másfajta színpadi ábrázolás és drámai nyelv szembeállítás az itt elemzett művekével, annál is inkább – s ez persze vitatható – mert a *Macskajáték* a legkoherensebb, legteljesebb Örkény-dráma. De meggondolandó a *Macskajáték* különbözőségének, más kategóriába soroltságának jogosultsága is: maga Örkény ugyanis, aki szívesen és gyakran kommentálta színpadi munkásságát, sohasem különítette el a többtől a *Macskajátékot*, sőt, még a *Holtak hallgatása* című dokumentumdrámát sem, hanem mindig a folyamatosságot, a művek együvé tartozását hangsúlyozta.

P. Müller Péter rigorózus és következetes drámaelemzései mögül a lukácsi esztétika alapelvei sejlenek elő. A művek vilásképe érdeklő – ezt pedig a szereplő személyek viszonyrendszerének, drámai funkciójuknak felfejtésével látja megközelíthetőnek. Ez irányú elemzései igen körültekintőek és precízek; érdekes, szociálpszichológiai alapot adó analíziseket olvashatunk a szereplők viselkedéséről és kapcsolatairól – ez utóbbit olykor képletek segítségével is ábrázolja a szerző. Módszere azonban két csapdát is rejt. Egyfelől, a struktúra bővületében, mechanikus konstrukciókat hoz létre, elszakadva a műbeli valóságtól – másfelől viszont a szereplőket nemegyszer konkrét, valóságos lényekként kezeli. A túlzott teoretizálás következtében nemcsak a művek esztétikuma föltött siklik el (feltételezem, hogy ez a hiány egybevág szándékával, azaz nem véletlen), hanem az általuk képviselt, a személyükben megjelenő gondolati tartalom is kimarad az elemzésekből. Mintha a szerző koncepciójában a gondolati struktúra összekeveredne a *logikáival* – pontosabban, az előbbi rovására vagy ahelyett általában az utóbbi kerül a műelemzés fókuszába.

A szociológiai megközelítés legerősebben a *Tóték* elemzésében érvényesül – a lukácsi ihletés is itt a legmarkánsabb. Érdekes és tanulságos a prózai és a dráma változat összevetése – ám kissé öncélúnak tűnik számomra: a tanulságok, a következtetések nem látszanak igazán meghatározónak a dráma sajátosságainak feltárásában, s különösen nem látszik indokoltnak a prózai „eredet” hangsúlyozott kiemelése. Noha nyilvánvaló, hogy a szövegszerűen is kimutatott eltérések a két változatban jelen vannak – a dráma szerkesztését és világképét a különbözőségekből levezetni, mintegy vezérfonalként használni – legalábbis erőltetett és nehézkes. A problémafelvetés pedig érdekes: vajon *miért* változik a koncepció a drámai műfajban? Hogyan függ össze a műfajszerűség a bemutatott világ sajátosságaival? Nem tisztázott a groteszk és a szatíra mibenléte sem – sem itt, sem a többi tanulmányban, bár a szerző többször is megkísérli a fogalmak behatárolását s az örkényi életműben való alkalmazását. Itt is a funkció oldaláról közelít – homályban hagyva az esztétikai, illetve poétikai vonatkozásokat: „Az ábrázolás groteszk jellege ugyanazt a szerepet tölti be, mint a novella szatirikussága – írja a *Tótékről* –; az író ezen keresztül tagadja a bemutatott világot, s ugyanakkor egy meghatározott külső pontról szemléli azt”.

A szerző módszerének veszélyeit jól mutatja a *Vérrokonok* elemzése. P. Müller szerint a darab „az előszóval ellentétben – nem a szenvedélyről, hanem a felcserélhetőségről, a *konvertálhatóságról* szól, vagyis egy olyan világot mutat be, amelyben a tárgyak és emberek nem rendelkeznek egyedi, kizárólagos jegyekkel, önazonossággal, hanem – tulajdonképpen – akadálytalanul, szabadon átválthatók egymásra, kölcsönösen felcserélhetőek, mert semmi sem azonos önmagával, a szereplők személyes (primer) identitása és társadalmi identitása nem szilárd”. Természetesen nem arról van szó, hogy Örkény instrukcióit, a darabra vonatkozó megjegyzéseit és elképzeléseit az elemzőnek szentírásként kellene tiszteletben tartania; P. Müller koncepciója, nézetem szerint, nem azért téved vakvágányra, mert eltér az íróétól. A felcserélhetőség – melyet teljesen fölöslegesen konvertálhatóságnak is nevez a szerző – olvasatom szerint nem a darab *tárgya* – csupán a struktúra jellegzetességét kifejező tulajdonság. Ezt abszolutizálja és emeli szuverén gondolattá P. Müller, hogy abból vezesse le a mű „világképét”. Az értelmezésnek ez a sajátos félrecsúsztottsága szoros kapcsolatban áll azzal a vitával, melyet a szerző a mű allegorikus, illetve szimbolikus jellegéről folytat, tagadva az allegóriaként való értelmezés jogosultságát. Valóban nehéz meghatározni, vajon szimbolikus vagy allegorikus mű-e a *Vérrokonok* – úgy gondolom, ebben az esetben egy sajátos, nem a szó klasszikus értelmében vett allegóriáról beszélhetünk, amelyben szimbolikus vonások is megjelennek, s melynek strukturális képletébe valóban többféle jelentés is behelyettesíthető. A mű e rétegével – vagyis e konkrét jelentéstartalmakkal, melyek a logikai konstrukció anyagát, testét alkotják, a szerző itt sem foglalkozik, holott ez a világkép kirajzolásához elengedhetetlenek és megkerülhetetlenek látszik.

Valamivel közelebb kerül a mű lényegéhez a *Kulcskeresők* és a *Pisti a vérzivatarban* elemzése, amikor a *Kulcskeresőket* az interpretáció, a *Pistit* pedig az önsokszorosítás drámájaként tárgyalja. Hiszen a *Kulcskeresőkben* valóban egy esemény interpretációja, vagy inkább: átértelmezése folyik. Az absztrakció azonban itt is egyeduralmukodóvá és kizárólagossá válik P. Müller értelmezésében, hiszen az, hogy „a mű a tények és a hozzájuk rendelt értelmezések és értékelések diszkrpanciájának művészi felmutatása” – egyáltalán nem zárja ki azt, hogy a *Kulcskeresők*: a *kudarcról* szól – vagy mondjuk arról, hogy (Örkény szavaival) „álmodó nép vagyunk”. E jelentéstartalom nem másodlagos a mű világképében, hanem annak lényegi része.

Az alapképlet a *Pisti a vérzivatarban* esetében is igaz; s magát az elemzést is a kötet legsikerültebb és legmeggyőzőbb írásának tartom. Sok finom részlet-megfigyelés, impozáns filológiai háttérrel alátámasztva, frappáns ötletek és pontos szövegértelmezés teszi azzá. A mű erényeit nem kisebbíti, hogy a szerző itt is ragaszkodik koncepciójához, s a „tárgyi tartalom”

és logikai struktúra kettősségében gondolkodik, amikor az utóbbi primátusát hangsúlyozza: „Az egygyé válás és megsokszorozódás problémája túlmutat a magyar történelemnek a dráma tárgyí tartalmát alkotó négy évtizedén, és valóság tartalmát tekintve általánosabb érvénnyel rendelkezik.” – Igaz, itt hozzáteszi azt is, némi engedékenységet tanúsítva, hogy „Mindez természetesen sem nem érvényteleníti, sem nem kisebbíti a mű magyar jellegét, de kibővíti annak jelentéskörét, és tágabb értelemben is hitelesíti a dráma világképét és utalásrendszerét.” Az már igencsak vitatható, hogy a Pisti-féle ön-sokszorozásnak – az analógiás kapcsolaton túl – van-e valami köze a modern képzőművészeti irányzatok sokszorozódás-problémájához, vagy a fényképezés esztétikai tanulságaihoz. Alig hiszem – de az ötlet mindenestre eredeti és elgondolkodtató.

Az összefoglaló fejezet (*Adalékok Örkény dramaturgiájához*) az egyes drámaelemzéseket mintegy egyetlen síkra vetíti, s a közös, illetve eltérő pontokat tapogatja ki bennük. A sok érdekes rész-megállapítás, frappáns ötlet ebben a fejezetben sem áll össze egységes egészszé; az elemzési szempontok következetes végigvitele az egyes műveken pedig olykor erőltetett párhuzamokhoz, azonosságokhoz, illetve különbözőségekhez vezet az elemzőt. S nem kerülhető meg a kérdés: a szerző alighanem mást ért dramaturgián, mint az a szakirodalomban általános: nem a színpadi megjelenítés és az írott mű összefüggéseinek sajátosságait, hanem kizárólag a dráma irodalmi, tehát írott változatának belső, logikai-tartalmi-strukturális folyamatait. Az utolsó fejezet, mely „a vizsgált drámák néhány világirodalmi vonatkozását” deríti fel, rendkívül adatgazdag ugyan, de adatai, párhuzamai esetlegesek és gyakran formálisak. A fejezet számos elsietett, vitatható megállapítása, illetve meghatározása közül a „realista groteszk” terminust emelném ki, mely számomra afféle esztétikai fából vaskarika – s kár volt mindenféle árnyalás nélkül átvenni Bahtyintól, ahol más kontextusban, más jelentéssel áll. Erőszakoltnak és merevnek tűnik a „realista” és „modernista” groteszk különválasztása is. A „realizmus”-kategória bevezetésével ugyancsak ingoványos talajra tévedt a szerző – s ezen a talajon, megfelelő elméleti alácövekelés nélkül veszélyes a járás.

Kétségtelen, hogy Örkény világképe eltér a „nyugati” abszurd drámák jó részétől – ez az eltérés azonban elsősorban filozófiai gyökerű, amennyiben az ott kifejezésre jutó lét-pesszimizmust, az emberi élet távlattalanságát Örkénynél a remény és optimizmus színezi, ellenpontozza. E gondolati-világképi sajátosság azonban nem teszi Örkényt realistává – ahol pedig létjoga van a realista jelzőnek, ott nem ez teszi azzá.

Filológiai kukacoskodásnak tetszhet, ha végezetül megjegyezzük, hogy a munka végére illesztett *Örkény-bibliográfia* cím félrevezető és pontatlan: a szerző ugyanis csak *válogatott* bibliográfiát ad. Az eljárás egyébként teljesen érthető, hiszen a tetemes Örkény-bibliográfia teljességre törekvő felsorolása nem egy tanulmánykötet feladata.

P. Müller Péter könyvét, noha választott módszere és koncepciója vitatható, s olykor kissé túlhaladottnak is tűnik, az Örkényről való gondolkodás, az Örkény-művel való következetes szembesülés fontos és megkerülhetetlen állomásaként kell értékelnünk. Fontossága nemcsak abban áll, hogy új, eddig nem alkalmazott nézőpontból közelít Örkényhez, hanem abban is, hogy ellentmondásra és vitára készíteti olvasóját. (*Magvető-JAK-füzetek, 1990*)